

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI**

**MUHAFAZAKÂRLIK VE AK PARTİ'NİN
AİLE POLİTİKALARI**

Doktora Tezi

Emel ÇOKOĞULLAR BOZASLAN

Ankara-2018

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI**

**MUHAFAZAKÂRLIK VE AK PARTİ'NİN
AİLE POLİTİKALARI**

Doktora Tezi

Emel ÇOKOĞULLAR BOZASLAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Serpil SANCAR

Ankara-2018

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI**

Emel ÇOKOĞULLAR BOZASLAN

MUHAFAZAKÂRLIK VE AK PARTİ'NİN AİLE POLİTİKALARI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Serpil SANCAR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Serpil SANCAR

Doç. Dr. Emel MEMİŞ

Prof. Dr. Menderes ÇINAR

Doç. Dr. Ayça KURTOĞLU

Doç. Dr. İlknur YÜKSEL KAPTANOĞLU

Tez Sınavı Tarihi: 11/06/2018

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (11/06/2018)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Emel ÇOKOĞULLAR BOZASLAN

Babacım seni çok özliyoruz...

TEŞEKKÜR

Tez çalıőmamın hemen her aşamasında bana ilham veren ve desteği ile kendimi yenilememi sağlayan Değerli Hocam **Prof. Dr. Serpil SANCAR**'a, eleőtirileri ile katkı sunan **Prof. Dr. Menderes ÇINAR**'a, **Doç. Dr. Emel MEMİŞ**'e, **Doç. Dr. İlknur YÜKSEL KAPTANOğLU**'na ve **Doç. Dr. Ayça KURTOğLU**'na çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAFAZAKÂRLIK VE ERKEK EGEMENLİĞİ İLİŞKİSİNDE KADIN VE AİLE

1.1. MUHAFAZAKÂRLIĞIN TEMEL UNSURLARI.....	14
1.1.1. Toplumsal Düzenin Kutsallığı ve "Tarihi Süreklilik"	14
1.1.2. Toplum ve Toplumsal Kurumlar	19
1.1.3. İnsan Doğası	23
1.1.4. Gelenek ve Gelecek Ortasındaki "Öz"	27
1.2. MUHAFAZAKÂR İDEOLOJİDEKİ "KÜÇÜK TOPLUM": AİLE	30
1.2.1. "Eşitsiz"liğin Doğallaştırılması	35
1.2.2. Yaşamın Aile Merkezli Kurgusu.....	40
1.2.3. Aile-Evlilik Özdeşliğinde Boşanmanın "Kötülüğü".....	42
1.3. "YENİDEN ÜRETİM" BİRİMİ OLARAK AİLE VE AİLE İÇİNDEKİ KADIN.....	46
1.3.1. Üretim-Tüketim-Hizmet Ağ'nda Kadın.....	49
1.3.2. Toplumsal Cinsiyet Roller ve Heteroseksizmin Yüceliği	52
1.3.3. Erkek Denetimindeki Kadın ve Korunma Mekanı Olarak Ev.....	58
1.3.4. "Çifte Eksiklik" ile Tanımlanan Kadın.....	63

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIK VE AK PARTİ

2.1. TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIĞIN GELİŞİMİ	67
2.1.1. Toplumsal Yozlaşma/Buhran Kaynağı Olarak Kadın ve Aile	69
2.1.2. Ulus-inşa Sürecinde Kadın ve "Modern Aileler/Yuvalar"	73
2.2."ÖZ" VE "DÜZEN" ARASINDAKİ İLİŞKİDE KADIN VE AİLE	77
2.2.1. Türkiye'nin "Kurucu Muhafazakârları"nda Cemiyet-Değişim ve Aile	80
2.2.2. Türkiye'de Siyasal Muhafazakârlığın Gelişiminde Cemiyet-Aile- Kadın: Benzerlikler ve Çatışmalar	88
2.2.3. Cemiyetin "En Küçük Nüvesi" Olarak Aile ve "Ailedeki Kadın"	91
2.2.4. "Ahlâk ve Maneviyat Yoksunluğu"nda Ailenin "Çaresizliği"	94
2.2.5. 1980 Sonrası Dönem ve Anavatan Partisi (ANAP).....	97
2.2.6. Milli Görüş'ten AK Parti'ye	102
2.3. AK PARTİ ve MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ	107
2.3.1. "Öz"ün Korunması ve "Sağlam Aile Yapısı"	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ'NİN AİLE POLİTİKALARI

3.1. "EN GÜÇLÜ AĞ", "EN DEĞERLİ VARLIK" VE "EN KÜÇÜK BİRİM" OLARAK AİLE	121
3.2. AK PARTİ HÜKÜMETİ'NİN 2002-2011 DÖNEMİ'NDE KADIN VE AİLE POLİTİKALARI	126
3.2.1. Kadın-Erkek "Eşitliği"	129
3.2.2. Zina-Suç-Ceza İlişkisi	138
3.2.3. Kadın ve Şiddet.....	141
3.2.4. Kadın İstihdamı	148

3.3. 2011'DEN GÜNÜMÜZE AK PARTİ'NİN DOĞRUDAN	
POLİTİKALARININ KONUSU OLARAK AİLE	157
3.3.1. Üç Çocuk Politikası	161
3.3.2. Yaşlı Ebeveynlerin Barındırılması ve Bakımı	167
3.3.3. "Aile Birliği"nin Bozulması: Boşanma	171
3.3.4. Kürtaj: Bir "Yıkım" ve "Yok Olma" Projesi	175
3.3.5. "Mukaddes Müessesese": Evlilik.....	181
DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	186
KAYNAKÇA.....	196
ÖZET	215
ABSTRACT	216

KISALTMALAR

a.g.e.	:	adı geçen eser
AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
AP	:	Adalet Partisi
AÜ	:	Ankara Üniversitesi
Bkz.	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
CEDAW	:	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women
CGP	:	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyen
DP	:	Demokrat Parti
DSP	:	Demokratik Sol Parti
Ed.	:	Editör
FP	:	Fazilet Partisi
GEBLİZ	:	Gebe Bebek Lohusa İzleme Sistemi
GETA	:	(Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi
Haz.	:	Hazırlayan
ILO	:	International Labour Organization
İŞKUR	:	Türkiye İş Kurumu
İTC	:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
KEFEK	:	Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu
KEİG	:	Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi
KSGM:	:	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
MGK	:	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	:	Milliyetçi Hareket Partisi
MKP	:	Milli Kalkınma Partisi
MNP	:	Milli Nizam Partisi
MSP	:	Milli Selamet Partisi

OECD	:	The Organisation for Economic Co-operation and Development
RP	:	Refah Partisi
s.	:	sayfa
SBF	:	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SP	:	Saadet Partisi
SSGSS	:	Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası
STK	:	Sivil Toplum Kuruluşları
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	:	Türk Ceza Kanunu
TİSK	:	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TPD	:	Türkiye Psikiyatri Derneği
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRGEV	:	Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı
TÜSİAD	:	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
Yay. Haz.	:	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Muhafazakârlık, Aydınlanmanın ve modernitenin beraberinde getirdiklerine yönelik keskin itirazlar geliştirerek ortaya çıkan sonucun yıkımdan başka bir şey olmadığını ileri sürmüştür. Belli zaman ve mekan boyutlarında, o zaman ve mekana dek geçen süreç içinde "iyiliği" kanıtlanmış gelenek ve kurumların yerine tüm zaman ve mekan boyutlarını aşan, "evrensel doğal insan tipi"nden hareketle geliştirilmek istenen "yenilikler" in öne çıkarılmasına yönelik bir reddiye okunmuştur.¹ "Aydınlanmanın radikalizmi" veya "kendini milatlaştıran Aydınlanmacılık", muhafazakârlığın düşünsel alanını oluşturmuştur.²

Aydınlanmanın akla tanıdığı sınırsız hareket alanının, insanı her şeyi en baştan yaratmaya muktedir kılan vurgusunun ve ardından gelen devrimlerin, muhafazakârlığın ortaya çıkış serüvenini başlattığı sıklıkla vurgulanmıştır.³ Ancak genel olarak bir tarih arayışı söz konusu ise bu arayışa 1789 Fransız Devrimi'nin yanıt ürettiği muhafazakâr kuramcılarının metinlerinde ele alınmıştır. Fransız Devrimi'nin siyasal ve toplumsal yapıyı kökten değiştirerek başlattığı çağ, neredeyse tüm boyutlarıyla eleştirilerek mahkum edilmiştir. Toplumsal yıkımın tarihi olarak görülen devrimin Fransa'da yarattığı bu "yeni" hal, asla kabul edilemeyecek büyük bir musibet olarak görülmüştür. Fransız Devrimi'nin bu kadar kötü olmasının nedeninin de topyekün bir yok ediş süreci başlatması ve toplumun tecrübesine dair her şeyi silmesi ile ilgili olduğu belirtilmiştir.⁴ Dış müdahaleler sonucu yaşanan değişim hareketleri, insanın ve toplumun varlığına

¹ Levent Köker, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, Ankara, İmge Kitabevi, 1992, s. 89.

² Tanıl Bora, "Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığının Bazı Yol İzleri", **Toplum ve Bilim**, Sayı 74, Güz 1997, s. 8.

³ David Robertson, **A Dictionary of Modern Politics**, 3rd. Ed., Europa Publications, 2004; Robert Leach, **British Political Ideologies**, Penguin Books Ltd., New York, 1991; Frederick M. Watkins, "Conservatism", **The Encyclopedia Americana**, International Edition, Vol. 7, Grolier Incorporataed, 1982; Philippe Beneton, **Muhafazakarlık**, Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991; Robert Nisbet, "Muhafazakârlık", **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Der. Robert Nisbet & Tom Bottomore, Ankara, Verso Yayıncılık, 1990.

⁴ Edmund Burke, **Reflections on the Revolution in France**, Ed. J.C.D. Clark, Stanford, California, USA, Stanford University Press, 2001.

yönelik tehdit olarak kabul edilmiştir.⁵ Bir bütünü ve canlılığı anlattığı öne sürülen toplumun karşısına çıkan en büyük tehlike, ihtiyaçlar nispetinde gelişmediği gibi radikal boyutlara ulaşan değişim hareketleri olarak gösterilmiştir. Toplumun refleksleriyle şekillenmeyen bu değişim hareketlerine karşıtlık da öncelikle, insan aklının iddia edildiği gibi kusursuz ve muntazam çalışmadığı üzerinden gelişmektedir.⁶

Akıl, önemli olmakla birlikte aklın tek başına yaratıcı ya da kurucu olabilecek yetkinlikte olmadığı anlatılmaktadır.⁷ Akli ile ancak sınırlı bir güce sahip olabilen insanın, yarı kutsallıkla örülü toplum ve dokusu bilgelik ile çevrili toplumsal kurumlar ile anlamlı hale gelebileceği üzerinde durulmaktadır. İnsanın yetersizliği ve çaresizliği, toplumsal kurumlara duyulan ihtiyacı açıklamakta, bu ihtiyacın temel ve zorunlu karakteri vurgulanmaktadır. Muhafazakârlara göre, "bağımlı" ve güvenlik arayışı içerisinde olan insan, toplumdan ve onun kurumlarından ayrı ya da kopuk yaşayamamaktadır.⁸ Aile, bu kurumlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Muhafazakâr ideolojide çok ulvi ve kutsal bir yaratım sürecinin başladığı ve yaşandığı bir kurum olarak değerlendirilen aile, toplumun âdeta özünü oluşturmakta ve güçlü bir toplumun vazgeçilmez unsuru olarak görülmektedir. Ailede gelenek ve kültür aktarımı sağlanmakta, insanın sınırlı doğasına yönelik iyileştirici düzenlemeler yapılmakta, toplumsal cinsiyet rolleri öğrenilmekte, hiyerarşi-otorite ve itaat

⁵ Michael Oakeshott, "Muhafazakar Olmak Üzerine", **Muhafazakâr Düşünce**, Çev. İsmail Seyrek, Sayı 1, 2004; Russell Kirk, "Muhafazakârlık Fikri", **Liberal Düşünce**, Çev. Bengül Güngörmez, Yıl 10, Sayı 37, 2005; Russell Kirk, "Süreklilik ve Değişim", **Muhafazakâr Düşünce**, Çev. Faruk Çakır, Sayı 4, 2005, ss.11-26; Robert Nisbet, **Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek**, Çev. M. Fatih Serenli & Kudret Bülbül, Ankara, Kadim Yayıncılık, 2007; Karl Mannheim, **Essays on Sociology and Social Psychology**, London, Routledge and Kegan Paul, 1966.

⁶ Edmund Burke, "Gelenekselcilik", **Muhafazakâr Düşünce**, Der. John Kekes, Çev. Bilal Canatan, Yıl 1, Sayı 3, Kış 2005, s. 12; W. J. Stankiewicz, **In Search of a Political Philosophy Ideologies at the close of the twentieth century**, London, Routledge, 1993, s. 23-24; Clinton Rossiter, **Conservatism in America**, New York, Vintage Books, 1962.

⁷ Edmund Burke, **2005**; Charles W. Parkin, "Burke and The Conservative Tradition", **Political Ideas**, Ed. David Thomson, Penguin Books, 1969, s. 122.

⁸ Andrew Heywood, **Siyasî İdeolojiler**, Çev. Ahmet Kemal Bayrma, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın ve Buğra Kalkan, Ankara, Adres Yayınları, 2007, s. 96.

ilişkilerinin meşruiyeti inşa edilmektedir. Tek başına yetkin olmadığı öne sürülen insan, gerekli bilgi ve becerilerle donatılarak eğitilmekte, sınırlılığın ve yetersizliğinden kurtarılarak ehlileştirilebilmektedir. Bu "ehlileşme", toplumun esenliği ve mutluluğu açısından da hem şu an hem de gelecek için zorunlu görülmektedir. Söz konusu bu sürecin tamamlanmaması ya da eksik kalması halinde ortaya çıkabilecek muhtemel sonuç, karmaşa ve düzen yoksunluğu ile birlikte anılmaktadır.

Muhafazakâr ideolojide, bahsi geçen bu karmaşa haline yönelik bir korku ve tepki belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Düzen, neredeyse yaşamın devamı anlamına geldiği için düzen yokluğu, tahayyülü zor bir yıkım ile eşdeğer kabul edilmektedir. Aile de bu korkulan "son"un yaşanmaması adına önlemler almakta, özgün yapısal özellikleri sayesinde engeller oluşturmakta ve etkin bir şekilde işleyebilen yasak-ceza mekanizmalarından yararlanmaktadır. Başka bir ifadeyle, toplumsal istikrarın ve huzurun bozulmaması adına gerekli olan donanıma sahip bir nesil üretmeye çalıştığı üzerinde durulmaktadır. Bu yeni nesillerin de toplumsal veriler ve ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak ait olduğu öne sürülen toplumun gelecekteki varlığını inşa etmekle görevli hale geldiğinden bahsedilmektedir.

Muhafazakârlığın, ailenin bozulmaması ve mevcut yapısının korunması adına erkek egemen yapı ile yollarının kesiştiği kabul edilmektedir. Otoritenin önemsendiği ve aile içerisinde otorite kaynağı olarak babanın gösterildiği muhafazakârlıkta, sıklıkla belirtildiği üzere erkeğin egemen olduğu aile modeli onaylanmaktadır. Bu aile modelinde baba, evin tek otorite sahibidir. Kadın ise ev içerisindeki yaşamı ve dolayısıyla evin dışındaki yaşamı kolaylaştırmaktadır. Kadının asli görevi ve yaşam alanı, ev ve evin sınırları ile ilgili olmaktadır. Bu sınırların öğrenilerek içselleştirilmesi süreci, ailenin oldukça etkin bir şekilde gerçekleştirdiği cinsiyete dayalı iş bölümünü de beraberinde getirmektedir. "Kadınlık"- "erkeklik" rollerine uygun düşen bir bölüşüm

yapılmakta ve bu bölüşüm ile cinsiyetin merkeze alınarak yapıldığı bir görev dağılımından çok daha fazlası anlatılmaktadır. Eşitsizlik, hiyerarşi, itaat, "ikincilleştirme" ve "önemsizleştirme", "doğallaştırılarak" sunulan bu bölüşümün içini doldurmakta, aile de ortaya çıkabilecek meşruiyet sorununu kendi iç dinamikleri ile aşmaya çalışmaktadır. Böylece erkek egemen sistemin, aile kurumu içerisinde evlilik yoluyla kadın bedenini de kontrol altına alabildiği ileri sürülmektedir. Kadının kontrolünü sağlayan en kestirme yol da dini imgelem yoluyla kutsallaştırılarak sunulan ailenin ve evin içinde bir yaşam tanımlamak olmaktadır. Aynı zamanda bu yaşam, kadının mutluluğu ve genel olarak toplumun esenliği adına da önemli görülmektedir.

Farklı ülke deneyimlerinde muhafazakâr yazın incelendiğinde de aileye yönelik ortak kaygılar dile getirilmekte ve ailenin vazgeçilmezliği noktasında aynı çizgi takip edilmektedir. Kendiliğinden gerçekleşmeyen değişimden duyulan korku ve tepkiden başlamak üzere bu değişimin toplum üzerindeki yıkıcı etkileri ele alınmaktadır. Canlı bir yapıya sahip olduğu ileri sürülen toplum ve kurumlarının bu yıkıcı etkiler nedeniyle karşı karşıya kalacağı muhtemel son benzer bir endişe eşliğinde işlenmektedir. Bu endişenin ya da muhtemel tehditlerin yok edilebilmesinin de aile kurumunun istikrarlı varlığına ve işlevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirebilmesine bağlandığı görülmektedir.⁹ Toplumsal düzenin devamlılığı adına aile, toplumun merkezine yerleştirilerek yüceltilmekte, ailenin düzeni sağladığı düşünülen hiyerarşi ve otoritenin "doğal"lığını üretmesi beklenmekte ve böylece "eşitsiz" ilişkiler, "doğal" ve "kutsal" olan ile birlikte sunulabilmektedir. Bu nedenle de ailenin korunmasının önemi yinelenmekte ve geleceğe taşınmasının zorunluluğu üzerinde durulmaktadır.

Türkiye'de muhafazakârlığın gelişiminde de kadın ve aile ile ilgili endişeler, Osmanlı son döneminden itibaren dile getirilmekle birlikte özellikle Erken Cumhuriyet

⁹ Andrew Vincent, 2010; Robert Nisbet, 1991.

Dönemi'nde gerçekleştirilen modernleşme hamlelerinin eleştirildiği görülmektedir. Kadının kamusal alandaki "yeni" görüntüsü ve modern ailenin doğuşu, çok partili hayata geçişin ardından Türk muhafazakârlarının üzerinde durdukları konuların başında gelmektedir. Kadının evini terk ederek "dışarı çıkışı" başlı başına bir ahlâki çöküntü kaynağı olarak görülmekte ve tam da bu noktada bir "öz"ü hatırlama/"öz"e dönme düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Aile de söz konusu bu hatırlama ya da aktarma aşamasında en önemli toplumsal kurum olarak görülmektedir. Bu nedenle de ailenin korunması ile ilgili talepler, muhafazakâr yazının başlıca konuları arasında yer almaktadır.

Muhafazakâr iktidarların da birincil önceliği ailenin korunması, desteklenmesi ve geliştirilmesi ile ilgili politikalara dair bir çizginin takip edilmesi yönünde olmaktadır. Çalışmada ele alınan Türkiye örneğinde de 2002'de iktidar koltuğuna oturan ve muhafazakâr bir kimliğe sahip olduğunu belirten AK Parti de aileye oldukça geniş yer ayırmakta ve aileyi âdeta politikalarının merkezine yerleştirmektedir. Aile, ilk ve en önemli eğitim kurumu olarak tanımlanmakta ve muhafazakâr ideolojide rastladığımız organizma ve uzuvlar arasındaki ilişki üzerinden toplumun hem canlılığı hem de kurumlarının önemine ilişkin bir söylem geliştirildiği görülmektedir.¹⁰ Parti programında ve daha sonra hükümet programlarında ailenin önemi işlenmekte ve ailenin, toplumun "öz"ünü oluşturan değerlerin ve kurumların gelecek kuşaklara aktarılması misyonuna sahip olduğu vurgulanmaktadır. Partinin muhafazakârlık anlayışında din, gelenek ve ahlâk birlikte değerlendirilmekte,¹¹ toplumsal cinsiyet eşitliğinden ziyade aile ile kadının geleneksel rolleri önemslenmektedir.¹² Bu

¹⁰ **AK Parti 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyanamesi**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!secim-beyannameleri>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

¹¹ Ülkü Doğanay, "AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 62, 1, 2007, s. 72.

¹² Feride Acar & Gülbanu Altunok, "Understanding Gender Equality Demands in Turkey: Foundations and Boundaries of Women's Movements in Gender and Society", **Gender and Society in Turkey The Impact of Neoliberal Policies, Political Islam and EU Accession**, Edited by Saniye Dedeoğlu and Adem Yavuz Elveren, London, IB Tauris, 2012.

birlikteliğin etkileri de özellikle toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, eşitsizlik ve aile ile ilgili konularda hissedilmektedir.

Nesiller arasında üstlendiği aktarım rolü öne çıkarılan aile, muhafazakâr ideolojinin temel savlarından biri olarak karşımıza çıkan "tarihsel sürekliliğin" sağlanması aşamasında AK Parti için de vazgeçilmez kabul edilmektedir. Kadın politikası ise aile ve bireyselleşme ikilemi içerisinde belirlenmekte ve bu tavrın bir uzantısı olarak kadın politikası, kadın haklarından ziyade çoğunlukla aile ilişkilerine dayanmaktadır ve çocuk yetiştirmede kadınlara verilen rolle ilgili olarak, kadınların güçlendirilmesi sadece aile sınırları içinde önemli sayılmaktadır.¹³

"Güçlü birey-güçlü aile-güçlü toplum" vurgusu öne çıkmakta ve aile, birey ile toplum arasındaki bağı oluşturarak bu bağın sürekliliğini sağlamanın yanında toplumun gücünün ya da güçsüzlüğünün birebir ilişkili olduğu bir kurum olarak ele alınmaktadır. AK Parti'ye göre aile kurumunun varlığı, yapısı, huzuru ve bütünlüğü bizzat toplumun varlığının devamı, yapısının korunması, huzurunun sağlanması ve bütünlüğünün bozulmaması anlamını taşımaktadır. Toplumun merkezine yerleştirilerek korunmaya ve güçlendirilmeye çalışılan aile, "toplumsal hayatın en küçük yaşama ünitesi" olarak tanımlanmaktadır. Gelecek ve gelecekte var olma arzusu, ailenin önemi üzerinden işlenmekte ve toplumsal buhranların da ailenin karşı karşıya kaldığı yapısal problemlerle ilgili olduğu üzerinde durulmaktadır. Toplum, bir yozlaşma ve istikrarsızlık içerisinde ise aile kurumunun işlevini yerine getiremediği ya da getirmekte zorlandığı bir zaman anlatısı ile karşılaşılmaktadır.

Toplumun gücünü oluşturduğu ve geleceğini şekillendirdiği ileri sürülen ailenin, diğer toplumlardan farklılaşmayı ve krizlerin atlatılabilmesini sağladığına ilişkin geniş

¹³ Zehra Yılmaz, "AKP and Its Women Policy in the re-Establishment Process of Authoritativeness in Turkey", **Authoritarian Tendencies in the Middle East Before and After the Arab Uprising**, Edited by Julide Karakoç, Palgrave Macmillan, pp.150-171, 2016, p. 157-158.

bir çerçeveden yararlanılmaktadır. Özellikle çeşitli düzeylerde zaman zaman ortaya çıkan krizlerin, ailenin alternatifi olmayan özellikleri sayesinde toplumun diğer uzuvlarına yayılmadan üstesinden gelinebildiği fikri öne çıkmaktadır. Yaşanan derin ekonomik krizlere rağmen toplum olarak ayakta kalmanın yegâne kaynağının sahip olduğumuz "sağlam aile yapısı" olduğu vurgulanmaktadır.¹⁴

Yaşanan derin ekonomik sıkıntılara rağmen, toplum olarak ayakta kalmamızı büyük ölçüde sağlam aile yapımıza borçluyuz. Aynı zamanda güçlü bir sosyal güvenlik kurumu olan aile yapımızın sürdürülebilmesi içinde yaşadığımız değişim sürecinde daha da önemli hale gelmiştir. Partimiz, toplumun temeli olan ailenin korunmasına yönelik çabaları destekleyecektir.

"Toplumsal ve bireysel sarsıntı"ların bertaraf edilebilmesinin de "sağlam aile yapısı" ile ilgili olduğundan bahsedilmekte ve bu aile yapısının toplumsal işlevinin önemi yinelenmektedir.¹⁵ Bu nedenle, AK Parti üzerinde önemle durduğu aile kurumunu yıpratacağını ve ailenin dengesini bozacağını düşündüğü kürtaj, evlilik dışı birliktelikler, boşanmalar, eşcinsel ilişkiler gibi hususlara dikkat ve endişe ile bakmaktadır. Nitekim bu dikkat çeken ve endişe yaratan hususlar başta olmak üzere AK Parti'nin, özellikle 2011'den itibaren ailenin bir kriz içerisinde olduğu ve bu krizlerle bağlantılı olarak bir parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığından bahsedilmektedir.

Bu tehlikenin neden(ler)i aranmakta ve "sağlam aile yapısı"nın yeniden canlandırılabilmesi adına oldukça kapsamlı çalışmalara yer verilmektedir. Sahip olunan

¹⁴ **AK Parti 2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

¹⁵ **AK Parti-Parti Programı, V. Sosyal Politikalar, 5.8-Aile ve Sosyal Hizmetler**, Erişim adresi: http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum_, Erişim tarihi: 11.07.2016; **AK Parti-Parti Tüzüğü, Birinci Kısım Genel Esaslar, Temel Amaçlar 4.11**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-tuzugu>, Erişim tarihi: 11.07.2016; **AK Parti 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!secim-beyannameleri>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

"sağlam aile yapısı"nın, yeni birtakım tehditlerle yüzleşmek zorunda kaldığı bahsi geçen çalışmaların tespiti olarak sunulmaktadır. Boşanmalar, aileye ilişkin bakış açısının değişime uğraması, anne ve babanın çocukları üzerindeki etkisinin ya da sahip olduğu önemli işlevlerinin ortadan kaldırılmaya çalışılması bahsi geçen tehditler arasında sayılmaktadır.¹⁶ Ayrıca evlilikten dolayısıyla aile kurmaktan kaçınan ya da evliliği ileri yaşlara erteleyen bir neslin varlığı da bir diğer tehdit unsuru olarak belirlenmektedir. En önemlisi de aile artık kadın için bir sabır ve tevekkül mekanı olmaktan uzaklaşmaktadır. Kadınlar, ev dışında çalışma yaşamına katılmayı talep etmekte ve bu taleplerini sekteye uğratabilecek aile ile ilgili rollerini ötelemektedirler. Bu da erkek egemenliğinin ve otoritesinin sorgulanmaya başlanarak bir erkeklik krizinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla da dönüp bakılan ve yeniden düzenlenmeye çalışılan da yine kadının yaşamı olmaktadır.

Kadın, ev içindeki yaşamını ve aile içerisindeki konumunu sorgulamakta, eğitim seviyesindeki belirgin artışla birlikte ekonomik bağımsızlığını incelemektedir. Boşanma davaları incelendiğinde de evliliğin sonlandırılması isteği, çoğunlukla kadından gelmekte ve kadın, "vefakâr" ve "çilekeş" rolünü her geçen gün biraz daha terk etmektedir. Kadın, geçmiş ile kıyaslandığında artık ev dışında çalışmayı, eğitim olanaklarından daha geniş boyutlarda yararlanmayı talep etmekte ve bireysel yaşamına dair beklentilerini dile getirmektedir. Kadının farklılaşan talep ve beklentileri, ailenin kurulmasını ve yeni nesillerin yetiştirilmesini geciktirdiği ya da engellediği gibi kurulan ailelerin yıkılmasına, aile üyelerinin birbirinden bağımsızlaşmasına da neden olmaktadır. AK Parti iktidarı da ailenin bozulduğunu düşündüğü yapısını onarma ve aileyi âdeta yeniden diriltme amacı ile sosyal politikalarını belirlemeye çalışmaktadır. Bu onarma ve diriltme işlemini de -

¹⁶ **AK Parti 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!secim-beyannameleri>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

ailenin tüm üyelerine yönelik düzenlemeler içerse de- daha ziyade kadın üzerinden gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Kadın, ait olduğu düşünülen mekan olan eve çağrılmaktadır. Bunun için de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, taşra teşkilatları ile birlikte oldukça kapsamlı ve detaylı düzenlemeler yapmakta ve özellikle kadının bu rol ve görevlerini yerine getirebilmesi için teşvik edici önlemler almaya çalışmaktadır. Genel olarak "aile yardımı" başlığı altında toplanan bu yardımlar ile aile üyelerinin aynı mekanda "ev"de yaşamalarının önünde olduğu düşünülen engellerin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Çoğunlukla ekonomik kaynak aktarımı şeklinde gerçekleşen yardımlar, ailenin dağılmasını önleyebilmek adına yürütülen danışmanlık hizmetlerini de kapsamaktadır.

Çalışmada da 2002'de başlayan AK Parti iktidarının muhafazakâr kimliğinin erkek egemen yapının desteği ile bozulmuş olanı tamir etmeye ve bu onarımı da kadın üzerinden yapmaya çalıştığı ortaya konmaktadır. Bunun için de "aile" kurumuna atfettiği fonksiyonel yapıdan yararlanarak geliştirdiği "aile merkezli politikalar" analiz edilmektedir. Çalışmada, yazılı metinler üzerine odaklanan ve bu metinlerden çıkarsama yapabilme açısından çok daha elverişli olan doküman analizi yöntemi kullanılmaktadır. Belirlenen amaca uygun olarak da parti programı, yasal düzenlemeler, seçim beyannameleri, başta Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere AK Parti liderleri ve ileri gelenlerinin açıklamaları, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından yayımlanan raporlar, aile şuraları, komisyon raporları, kalkınma planları, ulusal eylem planları çalışmanın veri alanını oluşturmaktadır. AK Parti'nin kurumsal yapısının uygulamaları olan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın raporları, planları, şura kararları, değerlendirmenin temelini oluşturmaktadır. Bunun dışında seçim beyannameleri, parti programı, tüzüğü ve partinin öne çıkan isimlerinin konuşmaları, AK Parti'nin aile politikasının değerlendirilmesinin bir diğer önemli ayağını oluşturmaktadır.

Üç bölümden oluşması planlanan çalışmanın birinci bölümünde, bir ideoloji olarak tanımlanan muhafazakârlık ve muhafazakârlığın aile kurumuna verdiği önem erkek egemen yapı ile ilişkisi bağlamında tartışılmaktadır. İkinci bölümde de öncelikle Türkiye'de muhafazakârlık başlığı altında muhafazakâr siyasetin Türkiye'deki gelişim seyri üzerinde durulmakta ve AK Parti'nin siyasal kimliğini şekillendiren siyasal kökeni/geçmişi ve bu geçmişten getirdiği miras irdelenmektedir. Ardından AK Parti'nin iktidar yılları boyunca temel yönelimleri, toplum-devlet-piyasa ilişkileri-gündelik ilişkiler bağlamında yarattığı değişim ele alınmakta; partinin ilk ve son döneminde yaşadığı kayış partinin son dönemine odaklanarak incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise AK Parti'nin aile siyaseti analizi bu bölümde iki farklı dönemselleştirme yapılarak ele alınmaktadır. 2002-2011 aralığı birinci dönemi oluşturmakta; 2011'den günümüze kadar olan aralık da AK Parti'nin ikinci dönemi olarak ele alınmaktadır. Bunun temel nedeni de birinci dönemde aileye ilişkin vurguları yok denecek kadar az olmasına rağmen, âdeta bir kırılma noktası olarak yorumlanabilecek 2011-2012 Dönemi'nden sonra aileye ilişkin düzenleme arzusunda ve politikalarında belirgin bir şekilde göstermiş olduğu artış ile ilgilidir. Bu yeni dönemin sosyal politikalarında aile artık neredeyse her şeyin kendisinden başlayarak türediği, bozulduğu ya da mutluluk ve refah kaynağı olduğu temel bir birimdir. Kadın ise öncelikle bir ailenin içindedir ve annedir. Siyasal iktidarın doğrudan politikaları olarak izlenebilecek yasal belgelere yansıyan da kadının, anne olarak değerli kılınması ve övülmesidir. Birinci dönem olarak belirlenen 2002-2011 aralığında da aile oldukça önemlidir ancak bu dönemde izlenen Avrupa Birliği (AB) odaklı siyaset nedeniyle aile daha ziyade söylemlerle şekillendirilmeye çalışılan dolaylı politikaların konusu olmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAFAZAKÂRLIK VE ERKEK EGEMENLİĞİ İLİŞKİSİNDE KADIN VE AİLE

Modern dönemde ortaya çıkan bir ideoloji olarak muhafazakârlık, Fransız Devrimi'ne, geleneği reddederek akli önceleyen Aydınlanmaya ve akli merkeze koyarak "ütöpic devletler" kurma arzusunda olan Aydınlanmanın düşünürlerine ve Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan radikal hareketlere yönelik savunma geliştirme amacı ile doğmuştur.¹⁷ Radikal hareketler karşısında ürken ve sonuçlarını tahammül edilemez ölçülerde yıkıcı bulan muhafazakâr ideoloji, var olan düzeni korumakla kalmayarak bu düzeni kurumları ile yıkıcı etkide bulunacak her türlü tehdidi ortadan kaldırma eğilimi göstermiştir. Bu nedenle muhafazakârlık, bazen karşı olduğu şeyler üzerinden tanımlanmıştır.¹⁸ Nitekim değişimler karşısında tepkisel tavır olarak da incelenmektedir.¹⁹ Bazen de muhafazakârlığın yaslandığı toplumsal ve siyasal felsefe, "gericilik", "statükoculuk", "gelenekçilik", "tutuculuk" gibi kavramlarla ilişkilendirilerek²⁰ veya tüm bu kavramlarla aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.

Muhafazakârlığın öne çıkan bir diğer tanımında ise aile, din ve eğitim gibi toplumun kurumlarının sahip olduğu işlevsel özellikler nedeniyle önemine ve bu kurumlara yönelik kökten değişimlerin yaratacağı muhtemel bozulmanın endişesine değinilmiştir. Geçmişe ait olan tüm kurum ve kuruluşların herhangi bir değişime

¹⁷ David Robertson, **2004**, s. 65; Robert Leach, **1991**, s. 93-94; Frederick M. Watkins, **1982**, s. 638.

¹⁸ Ted Honderich, **Conservatism: Burke, Nozick, Bush, Blair?**, London, Pluto Press, 2005, s. 6.

¹⁹ Albert O. Hirschman, **Gericiliğin Retoriği**, Çev. Yavuz Alogon, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

²⁰ Nitekim Albert O. Hirschman, "Gericiliğin Retoriği"nde muhafazakârların statükoyu savunduğunu anlatmaya çalışmıştır. Hirschman'a göre muhafazakârlar, belli bir siyasal amaca göre siyasetin pratiklerini belirlemenin belirlenen bu amaç dışında bambaşka sonuçlar yaratacağı, toplumsal düzenin yeni baştan inşa edilmeye çalışılmasının olanaksız olduğu ve radikal reformlarla toplumsal yaşamın ahenginin ve doğallığının bozulmasının maliyetinin ciddi oranda yüksek olacağı düşüncesi üzerinden hareket etmektedirler. Bkz. Albert O. Hirschman, **Gericiliğin Retoriği**, Çev. Yavuz Alogon, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

uğramamasının sağlanması değil, toplumsal ihtiyaçların gerektirdiği koşullar yaratılırken; geçmişin kurumlararası ilişki ağına zarar vermeyen ılımlı bir değişim sürecinin övgüsü, bu tanımda öne çıkmıştır. Radikal ve ihtiyaç dışı gelişen değişim hareketleri, toplumun geleceği için büyük tehditler olarak kabul görmüştür. Fransız Devrimi, söz konusu bu radikal ve ihtiyaç dışı değişim hareketlerinin en tipik örneği olarak gösterilmiştir.²¹ Yüzyılların bilgi ve tecrübesinin izlerini taşıyan geleneksel toplumsal düzeni bozan, mevcut dengeleri alt üst eden ve toplumun kurumları arasında var olduğu öne sürülen ahenge zarar veren Fransız Devrimi, bu yıkıcılığın ötürü muhafazakâr düşünürlerin eleştirilerinin hedefi olmuştur.

Muhafazakârlar, yalnızca devrimin uygulamalarını mahkum etmekle kalmayarak devrimin ortaya attığı bireycilik, eşitlik, özgürlük, halk egemenliği gibi ilkeleri de başından beri reddetmişler ve muhafazakârlığın ilk yazıları da koşulların ürünü olarak devrimin yakıp yıktığı şeylerin lehine yazılan mücadele metinleri olmuş ve devrimci hareketin bünyesinde liberal düşünce ile Jakoben düşünce arasında ayırım yapmaya çalışan liberallerden farklı olarak muhafazakârlar, Fransız Devrimi'ni bir bütün olarak mahkum etmişlerdir.²² Zira muhafazakâr düşünürler, devrimden sonraki dönemde baktıkları her yerde hısmılık bağlarının kökünden sökülüp atılmasını, cemaatlerin çözüldüğünü, sınıfların ve tabakaların sarsılmasını ve ahlâki değerlerin yıkılışını görmüşlerdir.²³

Burke'ün yanında Joseph de Maistre ve Louis de Bonald gibi muhafazakâr düşünürler, Tower Lyman Sargent'in²⁴ belirttiği gibi kendi aralarındaki çeşitli

²¹ Edmund Burke, **2001**.

²² Philippe Beneton, **1991**, s. 11-13.

²³ Robert Nisbet, **1990**, s. 117.

²⁴ Tower Lyman Sargent, **Contemporary Political Ideologies: A Comparative Analysis**, 14th Ed., Canada, Cengage Learning, 2009, s. 137.

anlaşmazlıklara rağmen "koruma arzusu" noktasında hemfikir olmuşlardır.²⁵ 1829-1830 ve 1848 yıllarında siyasal kaos anında genel olarak devrimlerin tehlikeleri ele alınmış,²⁶ geleneği ve özü tecrübe olduğu ileri sürülen toplumsal mirası yok eden biçimi nedeniyle Fransız Devrimi, İngiliz ve Amerikan devrimlerinden farklılaştırılarak anlamsızlaştırılmıştır. Kurumları yıkmaya ve en baştan bir inşa süreci başlatmaya çalışmayan 1688 İngiliz Devrimi, Edmund Burke tarafından nispeten de olsa kabul görürken, gelenekleri ve kurumları yok ederek salt soyut akli esas alarak yeni bir çağı başlatan Fransız Devrimi, kabul edilmeyen "kötü" olarak eleştirilmiştir.²⁷ Bu bahsi geçen "kusurluluğu" da "aklın kuruculuğu"na ve tecrübenin yol göstericiliği ile oluşmuş toplumsal kurumları bertaraf etmeye yönelmesinden ve mazur görülemez şekilde anarşiye neden olmasından kaynaklanmıştır.²⁸

Burke tarafından toplumsal ve siyasal alana ilişkin kuramsal çerçevesi büyük ölçüde çizilen muhafazakârlık, radikal olanın getirdiklerine yönelik mesafeli bir tavır alış eşliğinde mevcut olanın ve geçmişin mirasının korunmasından yana bir gelişim

²⁵ Andrew Heywood'a göre, muhafazakârlıktaki bölünmeler başta da belirgindi. Kıta Avrupası'nda Joseph de Maistre (1759-1921) gibi düşünürlerin çalışmalarında ifadesini bulan muhafazakârlık türü herhangi bir reform düşüncesini peşinen reddederek oldukça otokratik ve tepkisel olurken; Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere'de, Burke'ün "muhafaza etmek için değişim" fikrinde ifadesini bulan, daha ihtiyatlı, daha esnek ve sonuçta daha başarılı muhafazakârlık türü ortaya çıktı. Bkz. Andrew Heywood, **Siyaset**, Çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, 8. Baskı, Ankara, Adres Yayınları, 2013, s. 75-76.

²⁶ Andrew Vincent, **Modern Politik İdeolojiler**, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2010, s. 56.

²⁷ Edmund Burke, **2001**.

* Albert Soboul, **Fransız Devrimi'nin Kısa Tarihi** adlı çalışmasında devrimi ve devrimin sonuçlarını şöyle anlatır:

Ancien Régime aristokrasisi tüm ayrıcalıkları ve toplumsal egemenliği ile birlikte parçalanmış ve feodalizm kaldırılmıştı. Tüm feodal kalıntıların yok edilmesi, köylülerin senyörcü hukuktan, kilisenin ondalığından ve belli bir ölçüde kır topluluğunun kısıncısından da kurtulması, aynı şekilde lonca tekelinin parçalanması ve ulusal pazarın birleştirilmesi ile Fransız Devrimi, feodalizmden kapitalizme geçişte tayin edici bir aşama anlamına gelmektedir. ... Ekonomik ve toplumsal yapılarıdaki alt-üst oluşla birlikte Fransız Devrimi, eski özerkliklerin kalıntılarını süpürüp atarak ve yerel ayrıcalıkları, aynı şekilde vilayetlere özgü hakları yok ederek aynı zamanda Ancien Régime'in devlet iskeletini de parçaladılar.

Bkz. Albert Soboul, **Fransız Devrimi'nin Kısa Tarihi**, Çev. İsmail Yarkın, İstanbul, İnter Yayıncılık, 1989, s. 137-139.

²⁸ Adam Şenel, **Sağcı Düşünüşün Kritik Tarihi**, Ankara, Doğan Yayınları, 1968, s. 119. Ayrıca bkz. Francis Graham Wilson, **The Case for Conservatism**, Transaction Publishers, 1990.

seyrinden yana olmuştur. Burke, bu yandaşlığını da geleneğin ve geçmişin önemini muhafazakârlığın temel metinlerden ilki veya en önemlisi olarak kabul edilen²⁹ *Reflections on the Revolution in France* adlı çalışmasında "bireysel akıl" yoluyla toplumların dönüştürülmesi çabasını eleştirdikten sonra "ortak akıl"a vurgu yaparak anlatmaya çalışmıştır.³⁰ John Locke'un³¹ *boş levha* olarak ele aldığı insan zihninin zamandan bağımsızlaştırılarak yetkin ve yegâne kudret olarak kabul edilmesi ve soyut çıkarsamalar yapılması eleştirilmiştir.

1.1. MUHAFAZAKÂRLIĞIN TEMEL UNSURLARI

1.1.1. Toplumsal Düzenin Kutsallığı ve "Tarihi Süreklilik"

Düzen kavramı, muhafazakârlıkta toplumun yaslandığı ve gücünü aldığı en önemli kaynaktır. Bilinen ve bilinebilecek olan düzen, toplumsal huzuru ve güveni simgelemektedir. Toplumun şimdiki ve gelecekteki üyelerine, yaşamı kolaylaştıracak ve çok daha anlamlı hale getirecek tecrübenin aktarılacağı bir ortamın varlığını anlatmaktadır. Kaosun yaratacağı muhtemel sonuçların kötülüğü, tahmin edilemez ölçüde yıkıcı olduğu için ilahi intizamın izlerini taşıdığı öne sürülen toplumsal düzenin, mutlak surette korunması gerekmektedir. Muhafazakârlıkta toplumsal düzene en çok zarar veren de çoğunlukla dışarıdan gelen değişimler olarak görülmekte ve bu

²⁹ Clinton Rossiter, **Conservatism in America: The Thankless Persuasion**, New York, Alfred A. Knopf, 1962, s. 16.

³⁰ Burke, Fransa'da devrimden önceki düzen ile ilgili "Eskilerin koydukları ilkelerin, özgür bir imparatorluk için yararlı, basiretli ve sağlam ilkeler olduklarına inanıyorum. Toplumsal tabakalarınızın o zamanki koşullarınız altında bunlara uyduklarına bakılırsa, demek ki bunlar sizin için yararlıymış" açıklamasında bulunmuştur. Edmund Burke, "Bay Burke'ün Fransa Meseleleri Hakkındaki Kitabına Yaptığı Bazı İtirazlar Üzerine Bir Fransız Ulusal Meclis Üyesine Cevap Olarak Yazdığı Mektup (1791)", Çev. Ömer Marda, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**, Der. Mete Tunçay, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, ss. 571-615.

³¹ Ayrıntı için bkz. John Locke, **Drafts for the essay Concerning Human Understanding and Other Philosophical Writings**, Vol.1, Drafts A and B, Edited by Peter H. Nidditch & G. A. J. Rogers, Oxford, Clarendon Press, 1990, s. 128.

değişimler sonucunda durdurulamayan bir sürecin başladığı belirtilerek "kaos öfkesi" işlenmektedir.

Burke, toplumların değişmesi değil, toplumların sunî yöntemlerle değiştirilmeye çalışılmasını eleştirmiş ve bu tür çabaların dengeyi ve düzeni alt üst edecek olumsuz sonuçlarını ele almıştır.³² Toplumsal düzeni sağlayan mevcut kuralların işlerliğini yitirdiği anlarda değişim süreci başlamalı ve bu değişim, topyekün bir yıkım hareketine dönüşmemeli,³³ zihinsel çıkarımlar ile soyut modeller oluşturmaktan ziyade gelenek ve o gelenekle şekillenen geçmişe bakılmalıdır.³⁴ Bonald'a göre de toplumsal kurumların devrimde olduğu gibi, bireysel aklın esiniyle zor gücüyle değiştirilmeye çalışılması felakete neden olabilmektedir çünkü gerçek değişme ağır ve uzun süreli süreçlerin sonucudur.³⁵ "Kendiliğinden" oluşan ve temkinli gelişen değişim süreci, toplumda var olan denge ve ahenge zarar vermeyecek ve doğal mecrasında akışını tamamlayacaktır. Devrimlerin gelenekler ve süreklilik üzerinde bıraktığı yıkıcı etkiden ötürü Burke, devrimlere göre ılımlılıktan yana olan reformları desteklemektedir.³⁶ Michael Oakeshott'a göre de toptan yıkan ya da yok eden bir değişim hareketi olmamalıdır.³⁷

Toplumun ihtiyatlı ve ihtiyaç odaklı değişimi, toplumun canlılığının ve tıpkı bir organizma gibi yaşıyor olmasının da doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.³⁸ Ancak dışsal ve bilinçli bir müdahale sonucu başlatılan değişim süreci, daha iyi bir

³² David Miller, Janet Coleman, William Connolly ve Alan Ryam, **Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I**, Çev. Bülent Peker & Nevzat Kıracı, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995, s. 94-98.

³³ Roger Scruton, **The Meaning of Conservatism**, Londra, Macmillian Press, 1980, s. 43-44; Michael Oakeshott, **Rationalism in Politics and Other Essays**, New and Expanded Edition, 1991, s. 46.

³⁴ John Kekes, **A Case for Conservatism**, New York, Cornell University Press, 1998, s. 205-206.

³⁵ Robert Nisbet, **1990**, s.105.

³⁶ Rudolf Vierhaus, "Conservatism", **Dictionary of the History of Ideas**, New York, Charles Scribner's Sons Publishers, 1973, Vol. I, s. 481; Kenneth Minogue, "Conservatism", **Encyclopedia of Philosophy**, Ed. Paul Edwards, New York, Macmillan, 1967.

³⁷ Michael Oakeshott, **2004**, s. 55-70; Michael Oakeshott, **1991**, s. 46.

³⁸ Değişim, bütünüyle reddedilmediği gibi değişimin gelenek adına bütünsel reddiyesini savunanlar düzene tehdit olarak dahi algılanabilir. Bu anlamda, geleceğe dönük sol tasarımları nasıl maceracılıkla ve tarihsel süreklilikten kopuş çabası olarak yargılıyorsa sürekliliği tehlikeye düşürecek şekilde geriye dönüşü savunan tasarımlar karşısında da benzer bir eleştirelilik geliştirilmiştir.

toplum yaratmaktan ziyade çok daha olumsuz ve telafisi mümkün olmayan sonuçların ortaya çıkmasına neden olacaktır.³⁹ Toplumsal düzeni koruyarak bu düzenin bozulmasını önleyen ve böylece âdeta set vazifesi gören aile, kilise, yerel cemaat, lonca vb. tüm kurumlar, bir daha toparlanamayacak şekilde yıkıma uğratılmıştır. Böylesi radikal bir yıkım sürecinin başlaması, Burke'ün "muhafaza etmek için değişim" fikrinde ifadesini bulan daha ılımlı bir değişim sürecinden uzaklaşıldığını göstermiştir.⁴⁰

Reformu, genellikle bencil bir mizaçtan ve dar görüşlülükten çıkan yenileşmeden kesinlikle ayıran Burke, yenileşmenin veya "ateşli reformasyon"un başarabildiği her şeyin kaba, haşin, sindirilmemiş, tedbirsizlik ve adaletsizlikle karışmış ve insan kurumlarına, insan doğasına aykırı olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Fayda düşüncesinin öne çıktığı Burke'te, değişimin şiddetinin büyüklüğü ve derinliği önem kazanmakta dolayısıyla değişim değil, değişimin ortaya çıkış tarzı ve hızı tehdit kaynağı olarak kabul edilmektedir.⁴² Bu noktada asıl önemli olan değişimden ziyade değişimin kökeni, nereden ve nasıl geldiğidir.⁴³ Aydınlanmanın evrensel soyut akli ve eşit insanların yaptığı toplum sözleşmesi eleştirilirken; tarihin içinden gelen insan ve toplumsal hiyerarşinin yaşadığı toplum ve geleneksel akıl savunulmaktadır.⁴⁴ Modern bireycilik, sağlam bir toplum kurmaya yatkın olmadığı ve insanları dayanaksız ve pusulasız yaşamak zorunda bıraktığı için mahkum

³⁹ David Miller, vd., **1995**, s. 94-98.

⁴⁰ Harries'e göre, Burke'ün radikal ve hızlı değişikliklerden korkmasının ilk sebebi toplum ve siyasi düzen, ikinci sebebi ise değişime ilişkin tereddütlerinde, insan aklının insan işlerindeki rolünde yatıyordu ve Burke, Aydınlanmanın insanına fazla akılcı, hesap kitapçı ve mantıklı olduğu gerekçesiyle karşı çıkıyordu. Bkz. Owen Harries, "Muhafazakârlığın Anlamı", Çev. Metin Boşnak, **Liberal Düşünce**, Cilt 9, Sayı 34, Bahar 2004, s. 95.

⁴¹ William Ebenstein, **Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri**, Çev. İsmet Özel, İstanbul, Şûle Yayınları, 1996, s. 217.

⁴² Bkz. Anthony Quinton, "Conservatism", **A Companion to Contemporary Political Philosophy**, Der. Robert E. Goodin ve Philip Pettit, Oxford, Blackwell, 1993, ss. 244-268; Clinton Rossiter, **1962**; Robert A. Nisbet, "Conservatism and Sociology", **The American Journal of Sociology**, Vol. 58, No. 2, Sep., 1952.

⁴³ Kenneth Minogue, **Politics - A Very Short Introduction**, Oxford, Oxford University Press, 1995, s. 35.

⁴⁴ Robert Nisbet, **1990**, s. 94.

edilmekte, kendisini aşan bir şeyin unsuru olan insanın, olayların, düzenin ve tarihin bilgeliğine boyun eğmesi gerektiği belirtilmektedir.⁴⁵

Aydınlanmanın her şeyi yeniden yaratmaya ve yapmaya muktedir akıl anlayışına ve Fransız Devrimi'nin ilkelerine yönelik somutlaşan bir karşıtlık ortaya konmakta ve tedrici değişimin övgüsü öne çıkmaktadır.⁴⁶ Burke ile çizilen muhafazakârlık çerçevesi mevcut olan düzeni değil, örneği İngiltere'de görülen ve evrimsel bir sürecin ürünü olarak değerlendirilen *liberal toplumsal-siyasal düzeni* ve bu düzenin süreklilik içindeki değişimi mümkün kılan kurumsal yapıyı savunmayı gerektirmektedir.⁴⁷ Nitekim Burke'ün temel amacı, içinde yerleşik bir kilisenin belli türden bir toplumsal düzenin, yerleşik ve uygar bir yaşam biçimi için gerekli olan kamuoyunun istikrarına katkıda bulunacak bir özel mülkiyet hakları düzenlemesinin yer alacağı yöntemi yeniden canlandırmaktır.⁴⁸

Burke'e göre, geçmişten yola çıkmak her zaman sürekliliği güçlendirme eğilimi taşıdığı halde genel ilkeler belirleyerek bu ilkeler ile devam etme isteği mutlak surette yıkıcılığa yol açmaktadır çünkü yerleşik bir siyasal bağlam içinde zararsız gibi görünen genel ilkeler, bu bağlamın dışında şiddetle yıkıcı olabilmektedir.⁴⁹ Metafizikten ve *a priori* akıl yürütmeden hoşlanmayan Burke, siyasetin ihtiyat, menfaat, şartlar, yararlılık, tecrübe, tarih, sadakat ve saygı meselesi olduğu savunmasını yapmaktadır.⁵⁰ Geçmişin izlerini-kalıntılarını geçmişte bırakmak; "tortulaşma", "intikal", "miras" gibi tarihi bir

⁴⁵ Philippe Beneton, **1991**, s. 47.

⁴⁶ Robert Leach, **1991**, s. 93-94

⁴⁷ Fatih Duman, **Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke**, Ankara, Liberte Yayınları, 2010, s. 497.

⁴⁸ Iain Hampsher-Monk, **Modern Siyasal Düşünce Tarihi Hobbes'tan Marx'a Büyük Siyasal Düşünürler**, Yay. Haz. Necla Arat, Çev. Necla Arat, Deniz Hakyemez, Tüten Anđ/Özge Özaydın, Yeşim Özer, Sanem Yazıcıoğlu, S. Ümit Arat, B. Oktay Yılmaz, Alev Tolga, Enver Orman, Lütfü Şimşek, İstanbul, Say Yayınları, 2004, s. 331.

⁴⁹ **a.g.e.**, s. 335.

⁵⁰ William Ebenstein, **1996**, s. 221.

topluluğun hayatında esas olan unsurları dışarıda bırakmak anlamına gelmekte ve o toplumu, nelerin oluşturduğundan bihaber olmak demektir.⁵¹

"Tarihi süreklilik" fikri, Burke'ün işlediği temel fikir olarak halkların korumaları gereken bir mirasa, savunmaları gereken bir malvarlığına, insanları atalarına ve torunlarına bağlayan toplumsal bağlarla ilişkilendirilerek kullanılmaktadır.⁵² Tarihsel süreç içerisinde titizlikle damla damla biriken bu servet, gelecek nesillere sunulmakta ve yeni nesillerin âdeti bu servetten feyz aldığı üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle "tarihi süreklilik", toplumsal düzenin, mutluluğun, refahın ve gelecek nesillerin geçmişten haberdar olmalarını sağlayan temel bir kaynak olarak kabul edilmektedir.

Süreklilik, tek başına kavramanın mümkün olmadığı hayata dair tecrübenin kendisine sunulduğu ve zaman içerisinde değişimin elzem olduğu noktada bizatihi kendisinin de bu tecrübeye katkıda bulunabileceği bir dinamizme işaret etmekte ve kendi içerisinde bir devinimi de anlatmaktadır. Kuşaklar, birbirini tanıyarak devraldıkları mirası korumakta ve ihtiyacın, değişim zaruretini ortaya çıkardığı durumlarda da toplumsal tecrübeye katkıda bulunacak şekilde hareket etmektedirler. Böylece çok eski çağlarda yaşamış toplumun üyeleri, geçmişten geleceğe kendi aralarında sessiz bir iletişim kurarak sevgi ve dayanışma bağları ile birbirlerine bağlanmaktadırlar. Muhafazakârların bu *aile modeli*, toplumun üyelerinin bazen açık bazen de örtük bir şekilde birbirlerine bağlı olduklarını ve bu bağlılığın bireysel tercih ile ilgili olmadığını anlatmaktadır.

Burke'e göre, nesiller boyu oluşan toplumun üyeleri, birbirlerinden düzenli olarak bir şeyler öğrenmekte ve her birey, bir "bağ"a tekabül etmektedir.⁵³ Bu bağın güçlenmesini ve mevcut olanın korunmasını sağlayan da toplumsal kurumlar

⁵¹ Philippe Beneton, **1991**, s. 17-18.

⁵² **a.g.e.**, s. 18.

⁵³ Irwing M. Zeitlin, **Ideology and Development of Sociological Theory**, New Jersey, Prentice Hall, 1987, s. 33.

olmaktadır. Toplumunu oluşturan, ona canlılığını kazandıran ve muhtemel tehditleri bertaraf edebilme gücüne sahip olan bu kurumlar, toplumsal düzenin devamlılığını sağlayan sürekli, ılımlı ve doğal bir gelişimin ürünüdürler. Dışarıdan doğal olmayan ve soyut çıkarımlara dayalı her türlü müdahale, uzun bir tarihi gelişmenin sonucu oluşan bu kurumlar üzerinde yıkıcı etkide bulunacaktır.

1.1.2. Toplum ve Toplumsal Kurumlar

Muhafazakâr ideolojide kutsal bir miras olan toplum, insanın ezelden beri yaşadığı anlamlı bir bütündür. Bu bütün, birbirinden koparılamayan parçalardan oluşan ancak bu parçaların toplamına da eşit olmayan çok daha karmaşık bir boyuta sahiptir. Herhangi bir nedenle bu bütünün bozulması ya da bütünlüğüne zarar verebilecek bir tehdit ile karşı karşıya kalması tamir edilemez yıkıcı sonuçlar ortaya koyacaktır. Devrim gibi radikal bir değişim süreci başlatan hareketler, yeni bir toplum yaratma iddiası ile yola çıktıkları için öncelikle toplumun mevcut yapısını ve söz konusu ahenk içerisindeki bütünlüğünü hedef alacaklardır. Nitekim muhafazakâr düşünörlere göre, devrimlerin hedef aldığı toplumsal kurum ve değerlerin tahribatı, doğal ve kutsal olan bu bütünlüğe zarar vermiştir. Bu eşsiz birikime zarar verebilecek tehlikelerin gelecekte de ortaya çıkabilme ihtimali bulunmaktadır. Radikal hareketler, geçmişte de gördüğümüz gibi sürekliliği sekteye uğratabilir, toplumsal kurumları yok edebilir ve yeni bir toplum yaratma iddiası ile bir kaos çağı başlatabilir. Bu nedenle bu muhtemel tehdide karşı her zaman uyanık kalarak mevcut olanın korunabilmesi için temel kurumlara yönelik güçlü bir bağ oluşturulmalıdır.

Toplum, akıl aracılığıyla oluşturulmuş yapay bir mekanizmadan ibaret olmadığı gibi birbirinden koparılamayan parçaların ilişkilerinin,⁵⁴ neslin nesille işbirliğinin devamlı

⁵⁴ Andrew Vincent, 2010, s. 115.

akışının ürünüdür ve amacı, en tam ölçülerde iyi hayata ulaşmaktır.⁵⁵ Buna göre toplum, "kurucu akıl" vasıtasıyla biçimlendirilebilecek ya da inşa etmeye çalışılabilecek sıradanlıkta ya da basitlikte değildir, aksine benzersiz bir birikime sahip olmanın yanında, "tarihin bilgeliği" ve kutsallığın sunduğu düzen tasavvuru ile hemhal olmuş bir ilişki içerisindedir.⁵⁶

Burke'ün tarifinde toplum, nihai bir amacı olan ve canlılığını koruyarak sürdüren bir yapıya işaret etmektedir. Toplum, bireyin önündedir.⁵⁷ Bireylerin toplamından çok daha fazlasını anlatan toplum,⁵⁸ salt bir irade beyanını anlatan "sözleşme" ile oluşmamıştır ve tıpkı aile gibi bireysel tercihlerden değil, zorunluluklardan doğmuştur.⁵⁹ Burke'e göre toplum, eşit ilişkilerin olduğu veya eşitliğin hüküm sürdüğü bir birliktelik değildir. Liberal teorisyenlerin savunusunun aksine toplum, doğa durumunda yaşayan insanların bir araya gelerek iradelerini beyan etmeleri sonucu yaratılan ya da kurgulanan bir şey de değildir.

Toplumsal bağın özünün eşitlik değil, hiyerarşi olduğunu belirten Bonald da devletin otoritesinin kaynağının tanrı olduğunu ve bu otoritenin kaynağının tanrı değil de doğa halindeki bireyler arasında bir sözleşmeden kaynaklandığını söylemenin temelsiz olduğunu belirtmiştir.⁶⁰ Bonald'a göre toplum, tanrının eseridir ama insanın yazarı da toplumdur. Toplumu bireyin önüne yerleştiren Bonald, insanın ancak toplum içerisinde var olabileceğini, tek başına çaresiz olduğunu ve teolojik-sosyolojik dil kuramı bağlamında bireyin hiçbir şey yaratmadığı, bulgulamadığı üzerinde durmaktadır. Çözumsuz düşünce ve dil paradoksu, toplumun bireyden önce geldiğini ve toplumun

⁵⁵ William Ebenstein, **1996**, s. 217.

⁵⁶ **a.g.e.**, s. 217-218.

⁵⁷ Bu konuda bkz. Charles W. Dunn & J. David Woodard, **American Conservatism From Burke to Bush**, London, Madison Books, 1991.

⁵⁸ Roger Scruton, **1980**, s. 11.

⁵⁹ **a.g.e.**, s. 22-34.

⁶⁰ Robert Nisbet, **1990**, s. 105.

var olması için egemen yaratıcı bir tanrının bulunması gerektiğini kanıtlamaktadır.⁶¹ Bonald için bireyden değil, bireyi biçimlendiren toplumdan hareket ederek otoritenin temel amaç olarak belirlendiği toplumsal yaşamda aile, yerel cemaat, kilise ve loncanın otoritesi altında refaha ulaşılabilir ve Bonald, bireylerin aileye, kiliseye, cemaate ve diğer gruplara karşı görev ve yükümlülükleri bulunduğundan bahsetmektedir.⁶²

Durağan olmayan canlı bir yapıya sahip olan toplumun üyeleri, yüzyıllardır birbirinden haberdardır; bu bağın kopmaması ve canlılığını sürdürülebilmesi için toplumsal kurumların varlıklarını sürdürmeleri gerekmektedir. Nesiller arasındaki ilişkinin ve aradaki bağı inşa eden geleneklerin korunması toplum için büyük öneme sahiptir.⁶³ Canlı olan toplum, kurumları ile yaşamını sürdürmeye devam etmekte ve kurumların üstlendikleri görevlerin yerine getirilmesi ile anlam kazanmaktadır.

Toplumsal kurumlar, muhafazakârlıkta tarihsel gelişimin bir ürünü olarak ortaya çıkmakta⁶⁴ ve takip ettikleri evrimsel gelişme seyri bu kurumların dokusuna bilgeliği işlemektedir.⁶⁵ Tarihte bu kurumların doğal yapısını bozarak onların hasar görmesine neden olan örnekler bulunmaktadır. Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi, kurumları yerle bir ederek bu hasarın ne kadar trajik boyutlara ulaştığını gösteren örnekler arasında yer almaktadır. Bu iki büyük devrim, doğal toplulukları çöktürmüşlerdi⁶⁶ ve toplum artık ailelerden, komünlerden, düzenlerden, loncalardan oluşan o organik sistem değildi; gayri-kişisel, tümüyle mekanik, seçmenlerden, tüccarlardan, işçilerden,

⁶¹ a.g.e., s. 106-107.

⁶² a.g.e., s. 105.

⁶³ Terence Ball & Richard Dagger, **Ideals and Ideologies: A Reader**, 3rd edition, New York, Longman, 1999, s. 90-95.

⁶⁴ Jerry Z. Muller, **Conservatism-An Anthology of Social and Political Thought from David Hume to the Present**, Princeton, Princeton University Press, 1997, s. 11.

⁶⁵ Irving Kristol, **Neo-Conservatism The Autobiography of an idea**, Ivan R. Dee, Inc., 1999, s. 191.

⁶⁶ İngiliz tarihçi Eric Hobsbawm bu iki devrimi "çifte devrim" süreci olarak ele alır ve bu iki devrimin her şeyi en baştan başlatan ve yaratan bir süreci başlattığını öne sürer. Bkz. Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı**, Ankara, Dost Kitapevi, 2008.

alıcılardan ve satıcılardan oluşan ve yalnızca çıkarları doğrultusunda hareket eden geniş bir bütün haline gelmişti.⁶⁷

Burke de toplumsal ve iktisadi özelliğiyle insanı, ait olduğu grubun yalnızca bir üyesi olarak görmekte ve politik önemi haiz bir varlık olarak gören Orta Çağ anlayışına katılmaktadır.⁶⁸ Toplum da bu organları ile güç kazanmakta, irrasyonel arzuların denetlenmesini ve insanın tek başına düştüğü çaresizliği aşmasını sağlamaktadır. Topluluk bağları, düzenin ve birliğin bağları olarak insanların isteklerine, düzensiz arzularına ve tutkularına sınırlar getirdiği gibi bu bağların kopartılması insanı, yaşamsal bir besinden, inançtan, bağlılıktan ve şefkatten yoksun bırakmak demektir.⁶⁹ Aile, kilise, okul ve dernek gibi kurumsal yapılar, hem toplumsal düzeni sağlamakta hem de bu kurumların dokusuna sindirilmiş itaate ve hiyerarşiye dayalı ilişkiler ağında insan, yükümlülüklerini öğrendiği gibi ahlâki olarak da eğitilmektedir. Bu kurumların ortadan kaldırılması veya ihtiyaç duyulan oranın oldukça altına düşmesi atomize yığınların ve merkezileşen siyasal iktidar biçimlerinin yaratılmasını ifade etmektedir.⁷⁰ Nitekim muhafazakârların hızlı ve dengesiz değişmeye karşı çıkmalarında toplumsal bütünlüğü ve dayanışmayı sağlayan değerleri ve kurumları koruma reflexleri yatmaktadır. Muhafazakâr ideolojinin vurguladığı doğal düzen, kendiliğindenlik, süreklilik ve organizmacı toplum anlayışı, onun herhangi bir radikal değişime karşı oluşunu kesin bir biçimde açıklamaktadır.

Bonald'a göre de birey ve devlet arasında aracılık yapan kilise, lonca ve diğer cemiyet katmanları oldukça önemlidir ve bunların yokluğunda ya da eksikliğinde yasal-meşru bir toplum oluşamamaktadır.⁷¹ Aidiyet ve dayanışma duygusu kazanan birey, bu

⁶⁷ Philippe Beneton, **1991**, s. 90.

⁶⁸ William Ebenstein, **1996**, s. 218.

⁶⁹ Philippe Beneton, **1991**, s. 108-109.

⁷⁰ Robert Nisbet, **1990**, s. 115.

⁷¹ **a.g.e.**, s. 108.

kurumlar aracılığıyla siyasal iktidar karşısında da korunabilmekte ve daha güçlü olabilmektedir. Dolayısıyla karşılıklı ve birbirini var eden bir ilişki ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal düzen ve bütünlük, başta Burke olmak üzere muhafazakâr kuramcılara göre, toplumsal kurumların görevlerini yerine getirmeleri ile sağlanmakta ve bir organizma olarak tanımlanan toplum, yaşamını sürdürmeye devam etmektedir. Buna göre, bu kurumların mevcut yapılarında tarihsel gelişim süreci içerisinde derinleşen ve güçlenen bir ahenk bulunmaktadır. Bu ahenk ve uyum da tarihin bilgisi ve âdeta kutsallıkla örülü bir giz ile oluşmaktadır. Kurumlar, birbirine aşkın bir bağ ile bağlanmakta ve hiçbiri birbirinden koparılamamaktadır. Toplumsal yapı, insan bedenini oluşturan organlar gibi canlı dokulardan oluşmaktadır ve bu organların kendi aralarında var olan uyum gücünü barındırmaktadır.⁷² Devinimi aynı olan ve parçaların birbirinden haberdar olmadığı bir "makina" ya da "saat" değildir; aksine toplum, kendi rolünü oynamış ve her biri bir bütün olduğunu bilen parçaların bileşimidir.⁷³

1.1.3. İnsan Doğası

Muhafazakârlıkta insan, "soyut anlamda ya da 'doğal' insan olmadığı gibi ister doğal halinde ister ideal bir toplum içinde öngörülebilir insan da değildir, tam aksine tarihsel somutlukta insandır."⁷⁴ Tarihin, zamanın ve mekanın kendisine verdiği kimlikten soyulmuş olarak düşünülen soyut insana Aydınlanmanın verdiği önem yanlış olduğu gibi bütün muhafazakârların Batı toplumunu sardığını düşündüğü "çözülme dalgası"nın da sorumlusudur.⁷⁵ Aydınlanmanın insan aklına duyduğu güvenin ve yaptığı övgünün aksine muhafazakârlıkta akıl, tek başına muktedir değildir ve yaşanmışlığı anlatan gelenek ve

⁷² Andrew Vincent, **2010**, s. 71-73.

⁷³ Roy C. Macridis & Mark L. Hulliung, **Contemporary Political Ideologies**, 6th Edition, Pearson Publishing, 1996, s. 81.

⁷⁴ Robert Nisbet, **1990**, s. 94.

⁷⁵ **a.g.e.**, s. 98.

tecrübenin önünde değildir, aksine onların sunacağı bilgiye muhtaçtır. Gelenek ve tecrübe, insanlığa akıl ile gizemi keşfedilemeyecek şeyler sunmaktadır. Şu ana dair olan, yüzyılların birikime dayalı gücü ile görülmekte ve geleceğe ışık tutulmaktadır.

"Belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşıl原因an, gerçek ya da hayali bir geçmişle süreklilik gösteren ve genellikle yaygın bir biçimde benimsenen ritüeller ya da başka sembolik davranış biçimleriyle ilişkili toplumsal pratikler kümesi"⁷⁶ olan gelenek, Burke için akıldan önce gelmektedir.⁷⁷ İnsan akı, yaşanmışlığı kavrayabilecek güçte değildir ve akıl, daha ziyade şu ana odaklanarak mevcut sorunu çözme arayışındadır. İnsanın ihtiyaç duyacağı bilgi ve birikimi, insanlara yine gelenek sunmaktadır. İnsanlar, özellikle gençlik çağlarında çok daha bencil tavırlar sergilemeye eğilimli oldukları ve çevrelerinde olup bitenleri nasıl değerlendirmeleri gerektiği konusunda hata yapabildikleri için tecrübenin paylaşımı bu çağlarda çok daha önem kazanmaktadır.⁷⁸

Burke, akı reddeden ya da yok sayan bir tavır alış içerisinde değildir. Burke'ün karşıtlığı, salt akıl aracılığıyla yeni baştan bir yaratım sürecinin başlatılması ve aklın, yeni bir toplumsal düzen inşasında merkeze yerleştirilmesidir. Nitekim Burke, bu konudaki endişesini "İnsanların sadece akı ölçü olarak yaşamalarından ve hareket etmelerinden endişe duyarız; çünkü biz her insandaki aklın yetersiz olduğunu ve insanların bu küçük akıl yerine, ulusların ve çağların birikiminden ve sermayesinden yararlanması gerektiğini düşünmekteyiz."⁷⁹ şeklinde ifade etmektedir. Akıl, yeni bir toplum yaratma iddiasında olamayacağı gibi insanın kendi yaşamının tasarımında dahi yetersizdir. Gelenek, bu

⁷⁶ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 258-259.

⁷⁷ Geleneğe yapılan bu vurgu, muhafazakârlığın gelenekçilik ile aynı zeminde hareket ettiği anlamına gelmemektedir. Tanıl Bora'nın da belirttiği gibi muhafazakârlık, eskinin ve kutsalın sürekliliğini koşullarla birlikte değerlendirebilme yeteneğine sahip olduğu için restorasyondan ve gelenekçilikten farklılaşmaktadır. Bkz. Tanıl Bora, **1998**, s. 55.

⁷⁸ Bkz. Michael Oakeshott, **1991**.

⁷⁹ Edmund Burke, **2005**, s. 12; Charles W. Parkin, **1969**, s. 122.

nedence aklın önüne bir yere konumlandırılmakta ve hatta akıl, geleneğin yedeğine düşmektedir. Bu noktadaki ince çizgi, tıpkı değişimin nasıl kabul edilebilir olduğu tartışmasında olduğu gibi akıl-gelenek ikileminde de karşımıza çıkmaktadır.

Akıl, insanın bireysel ve toplumsal yaşamı için çok önemli olmakla birlikte tek başına ve ilk sırada değildir. Akıl, toplumun ve toplumsal kurumların önemini kavradığında ve onların ışığını görmeyi başarabildiğinde gerçek anlamını kazanmaktadır. Toplumun kurumları aracılığıyla insana aktardığı bilgi ve tecrübe, yüzyıllar içerisinde yaratılmıştır. Dolayısıyla böylesi bir birikimin yerine ikâme edilebilecek bir alternatif ortaya koymaya çalışmak yersiz bir çaba olacaktır. Ayrıca insan da doğası ile uyumlu bir şekilde bu birikimin kendisine sunduğu yaşamsal destek ve kolaylık ile yaşamını sürdürebilmekte, doğası gereği toplumdan ve toplumun kurumlarından soyutlandığında aciziyet içerisinde kalmaktadır. Muhafazakâr ideoloji tarafından bu şekilde tanımlanan insanın biçareliği, onu toplumun deneyimine güven duymaya ve tabî olmaya çağırılmaktadır. Muhafazakârlığın akla ve insana olan bu güvensizliği, insanın tek başına ulaşabileceği daha iyi bir sonuç bulunmadığı için kabullenilmiş bir üst güce itaati de haklılaştırmaktadır. Sınırlı akıl kapasitesine sahip olduğu düşünülen insanın, toplumsal düzeni yeniden inşa edemeyeceği gibi bu konuda herhangi bir girişiminin dahi hüsrana ve felakete sonuçlanabileceği belirtilmektedir. Akla koşulsuz duyulan güven ve bağlılık, sonunda mutlaka düş kırıklığı yaratacaktır; çünkü insan böylesi bir mukadderata sahip değildir. Bu imkansızlığın da *teorik* ve *pratik* olmak üzere iki ana kaynağı bulunmaktadır.⁸⁰

Pratik olanı bizatihi yaşanan ve sonuçları tüm trajik boyutlarıyla ortada olanlardan; teorik olanı ise insan bilgisinin sınırlılığında ve Hristiyanlığın *ilk günah* doktrininden kaynaklanmaktadır. Hiçbir zaman mükemmelleşemeyecek olan insanın ve

⁸⁰ Andrew Vincent, 2010, s. 68.

onun aklının, toplumun tabi olduğu yasaları bulmak ve dolayısıyla tarihten, dinden, gelenekten ve tecrübeden bağımsız olarak ideal bir toplumu oluşturmak için yeterli olmadığını, tersine insanın gerçek anlamını gelenek, aile ve örgütlü din gibi toplumsal kurumların içinde bulunduğunu kabul etmeyi ifade etmektedir. İnsanın doğuştan getirdiği eksiklik ve sınırlılık, ortadan kaldırılamamakta ama bazı toplumsal araçlarla ya da organlarla bu kusur, nispeten de olsa köreltilebilmektedir.⁸¹

Bilgi ve tecrübe ile donatılmış toplum ve kurumları ise bu noktada çaresiz kalan insana pratik birtakım yöntemler sunmakta ve onu bu anlamlı bütün içine dahil ederek doğası gereği sahip olduğu eksikliği aşmasını sağlamaktadır. Doğuştan sahip olduğu çıkarıcılık ve bencillik gibi kötü özelliklerinden kurtarılan insan, toplumsal düzeni tehdit etmeyeceği gibi bu düzenin sürekliliğinin sağlanmasında da etkin bir rol üstlenebilmektedir. Muhafazakârlığın toplumsal kurumlarından biri ve belki de en önemlisi olarak karşımıza çıkan aile, insanı kusurlu doğasının girdabından çıkararak aslı bir kurum olarak tanımlanmaktadır. Tek başına yetkin olmayan insanı, gerekli bilgi ve becerilerle donatarak eğiten ilk kurum olarak ailenin, insana insanî özelliklerini, bağlılık hislerini ve kimliğini kazandırdığı düşüncesi öne çıkmaktadır.

Dünyayı anlayıp dönüştürebilecek yetkinlikte olmadığı için ailenin üstlendiği rehberlik hizmetinin, insanın mutluluk ve huzurun sırrını çözebilmesine kaynaklık ettiği muhafazakâr ideolojinin temel savlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınırlı kapasitesiyle doğru ve kendisi için faydalı olanı keşfedemeyen insan, kendisine sunulan bu eşsiz destek sayesinde tecrübenin kaidelerine uygun düşen bir tavrın sahibi olmaktadır. Muhafazakârlıkta gayrimükemmel bir varlık olarak kabul edilen insan, ailenin kendisine sunduğu birikim ile yaşamını daha güzel ve anlamlı kılmaktadır. Bu yardım ya da destekten mahrum kalan insan, yalnızlığın ve çaresizliğin karanlık

⁸¹ a.g.e., s. 108.

dehlizlerinde yolunu kaybetmektedir. Toplumun ezelden gelen yasalarını ve toplumsal kurumların ideal bir toplum için önemini kavrayan insan ise doğuştan getirdiği kusurlarını törpüleyebilme imkanını elde edebilmektedir.⁸² Dolayısıyla insan, ailede "varoluşsal kusur"larından kurtarılarak "ehlileştirilmektedir." Kendi başına bulamayacağı bir "doğru yol" gösterilmekte, hırsları ve zaafı da köreltilmektedir. Toplumsal kurullarla ve dini öğretilerle şekillenen bu 'doğru yol'un tek başına keşfedilebilmesi mümkün görünmemektedir. Kusurları tamamen ortadan kaldırılamasa da toplumsal açıdan bir tehdit kaynağı olacak özelliklerinin canlılık kazanmaması sağlanmaya çalışılmaktadır. İlk andan itibaren alınan bu önlemler, gelecekte yaşanabilecek muhtemel karmaşanın büyümesinin ve yayılmasının önüne geçebilmektedir. Bu noktada aile, "önleme" ve "durdurma" görevlerini de yerine getirmektedir.

1.1.4. Gelenek ve Gelecek Ortasındaki "Öz"

Muhafazakâr ideolojide soyut normların, akla yüklenen kuruculuğun ve aşırılıkların önünde olan gelenek, oldukça önemlidir ve geleneğin yol göstericiliği güçlü bir şekilde savunulmaktadır. Ataların mirası olarak gelenek, öylesine zengin bir bilgi hazinedir ki ondan mahrumiyetin başlı başına bir yıkım nedeni olacağı ileri sürülmektedir. Bu nedenle de köktenci rasyonalist projelerde "ilerleme" olarak görülenin, geleceğin tehlikelerle kuşatılmasından başka bir şey olmadığı üzerinde durulmaktadır. "İlerleme"nin, geçmişi reddederek ve geleneği yok sayarak gerçekleştirilemeyeceği tam aksine tarihte örnekleri görüldüğü gibi bu tür müdahalelerin sonuçları ağır toplumsal buhranlar yaratacağı belirtilmektedir. Zira

⁸² Bu nedenle bir çocuğun mutlaka bir aileye sahip olmasının ve aile ortamında yaşamasının öneminden bahsedilmektedir. Ailesi olmayan çocukların bakımının ve gelişiminin sağlanabileceği merkezler ya da kurumların, ailenin bu işlevini yerine getiremediği belirtilmektedir. Yalnızca fizyolojik ihtiyaçların giderilmesi, çocuğun hayatta kalabilmesi için yeterli olabilmekte lakin insanî vasıfların kazandırılması aşamasında ortaya çıkan eksiklik muhafazakâr kuramcılar tarafından büyük bir endişe kaynağı olarak görülmektedir.

deneme-yanılma yoluyla yüzyıllar önce ulaşılan "gerçeklik" tarih boyunca çok radikal değişikliklere uğramamıştır. Bugün de yalnızca boyut değiştirmiştir ancak temel olarak korunmuştur ve somut bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Buna göre toplum, bu hazineye hem sürekliliği ve düzeni sağlayabilmek hem de geleceğin istikrarlı toplumu için sarılmalıdır. Aile de ortak geçmişin ürünü olan geleneğin öğreticisi ve aktarıcısıdır. Nitekim Bonald'a göre de aile, toplumsal eğitimin "en eski ve en başarılı okulu"dur.⁸³

Bonald'ın "okul" olarak tanımladığı aile, geçmiş-bugün ve gelecek ilişkisinde üstlendiği aktarım görevi ile öne çıkmaktadır. Toplumun yapı taşı olarak görülen aile, ahlâkın, kültürün, dinin ve toplumsal değerlerin aktarımını ve yaratımını sağlamaktadır. Burke'ün de *ahlâki imgelem*⁸⁴ olarak tanımladığı aile, bu aktarımın nesiller boyu sürmesi nedeniyle özel bir öneme sahiptir.⁸⁵ Burke için ölmüşlerin, yaşayanların ve daha doğmamışların bir ortaklığı olan toplumun⁸⁶ ihtiyaç duyduğu ailenin, mevcut koşulların talep ettiği aktarım işlevini yerine getirmesi gerekmektedir. Toplumsal yapıların ve kurumların en önemli kaynağı olan gelenekler ise bu aktarım ve "yeniden üretim" sürecinin başlıca ögesidir. Gelenek, görenek ve davranış kalıpları, ebeveynler tarafından yeni nesle öğretilmekte ve etkin bir içselleştirme sürecinin başlaması ile gelenekten kopuş önlenmektedir. Toplumun "öz"üne ait olanı içinde barındıran gelenek, böylece düzenli olarak geleceğe taşınmaktadır. Gelecek, geleneğin izleri ile şekillenmekte, gelenek ve gelecek âdeta birlikte var olmaktadır.

Muhafazakâr ideolojide gelecek, devraldığı gelenek sayesinde dokusunu oluşturmakta ve güç kazanmaktadır. Geleneğin söz konusu bu dokusunu oluşturan ve

⁸³ Robert Nisbet, **1990**, s. 110.

⁸⁴ Ahlâki imgelem ve diğer bazı kavramların tartışması için bkz. Michael J. Pardales, " 'So, How Did You Arrive at that Decision' Connecting Moral Imagination and Moral Judgement", **Journal of Moral Education**, Vol. 31, No. 4, 2002.

⁸⁵ Burke, **2005**, s. 34.

⁸⁶ Robert Nisbet, **1990**, s. 112.

benzer şekilde ona güç katan da sahip olduğu "öz"dür. Bu "öz", o toplumun yerleşik-özgün unsurları olabildiği gibi o toplumu var eden özellikler olarak da ele alınmaktadır. Genellikle de işlenen bu "öz" düşüncesi, o toplumun "iyi" ve "güzel" olarak imlenen yönlerine odaklanmaktadır. "İyi" ve "güzel" olan ise görecelilikten uzaklaştırılarak sabit bir anlama kavuşturulmakta ve aleyhe yönelen her türlü eylem/söylem reddedilmektedir. "İyi" ve "güzel" olan, o toplumun varoluşsal kaygılarının yok olmasını sağlamakta ve bugün de mutluluğun kaynağı olmaktadır. Ancak muhafazakâr ideolojinin Batı'daki gelişim seyrinde, bu "öz"ün gelecekte de "iyi" ve "güzel" olana götüreceği düşüncesi öne çıksa da yine de bu noktada mutlak bir değişmezlik savunusuna rastlanmamaktadır.

Geçmişin tecrübesi ile şekillenen kurumlara, değerlere, ilkelere, kurallara ve öğretiyeye ilişkin sabit bir zaman anlatısı ya da mekan tasavvuru belirginlik kazanmamaktadır.⁸⁷ Gelecekte var olabilmenin ya da geleceğe ulaşabilmenin yolu, geçmişi reddetmemek ancak kendiliğinden meydana gelen değişimleri de yadsımamaktan geçmektedir. Yeni nesiller de işte zincirin halkalarına benzetilen bu iç içeliği ve bu birliktelikle güçlenmeyi sağlayacak olanlar olarak gösterilmektedir. Bu nedenle de yeni neslin, bu bilinçle yetiştirilmesi önem kazanmakta ve âdeta zorunlu hale gelmektedir. Söz konusu bu sürecin en önemli aktörü de anne olarak kadındır. Buna göre de anne rolü ile kadının, çocukla kurduğu birebir ve doğrudan ilişki sayesinde bu sürecin sorunsuz bir şekilde tamamlanmasını sağlaması beklenmektedir. Kadının, bu görevinde çok da zorlanmadığı ileri sürülmekte ve tam da bu aşamada "doğal" yatkınlıklara gönderme yapılmaktadır. Böylece "öz"ün aktarılmasında dolayısıyla korunabilmesinde aile ne kadar önemli ise ailenin temeli olarak kabul edilen kadının annelik rolleri o ölçüde önem kazanmaktadır.

⁸⁷ Türkiye'de muhafazakâr ideolojinin İslamcılık ile yer yer iç içe geçmiş hali, söz konusu bu sabit ve mutlak olanı tanımlamaya çalışmakta, en azından bir "ideal" olarak sunmaktadır. Bu nedenle bu "ideal"e yönelik güçlü bir övgü ve özlem sıklıkla ele alınmaktadır.

1.2. MUHAFAZAKÂR İDEOLOJİDEKİ "KÜÇÜK TOPLUM": AİLE

Aile, yüzyıllar öncesinde ortaya çıkmış ve farklı disiplinler tarafından yaygın olarak toplumun temel birimi olarak tanımlanagelmiştir. Tarih boyunca geçim-üretim tarzına, zaman ve coğrafyaya göre değişkenlik gösterdiği kabul edilen aile, farklı form ve biçimler kazanmıştır. Ailenin gelişim serüveni, bu değişken karakteri ile birlikte incelenmiş ve yaygın olarak sosyolojinin, antropolojinin ve iktisadın konusu olmuştur. Günümüze kadar yapılan birçok araştırma, ailenin nasıl ortaya çıktığını ve nasıl bir evrim geçirdiğini incelerken onun bu değişken yapısının yanı sıra "katmanlı yapısı"nı da ele almaya çalışmıştır. Ailenin içinin tıpkı "jeolojik katmanlar gibi birbiri üzerine yığılmış çok katmanlı bir ilişkiler sahnesi" olduğu ileri sürülmüş ve başka hiçbir toplumsal kurumda ilişkilerin "zaman içinde böylesine yaygın; temas esnasında böylesine yoğun; ekonomi, duygu, iktidar ve direniş örgüleri açısından böylesine sıkı" olmadığı üzerinde durulmuştur.⁸⁸ Aile modelleri ortaya konmaya ve bu modeller üzerinden öngörülerde bulunulmaya çalışılmıştır. Tarihsel süreç içerisindeki gelişim serüveni ve bu süreç boyunca geçirdiği yapısal dönüşümler incelenmiştir.⁸⁹

Ailenin yaşadığı değişim ve gelecekte alacağı biçimler oldukça ilgi çekici olmuşsa da "sosyal bilim yeterli bir aile tanımlamasına ya da bunu çözümlmek için uygun bir kategori dizisine veya aile hakkında önemli olanı belirlemek için özenli bir kavramsal şemaya" sahip olmadığına da dikkat çekilmektedir.⁹⁰ Aile tarihinin de bazı kuramsal yetersizliklerin bir örneğini sergilediğini belirten Mark Poster, tarihçilerin egemen amprisist gelenekle aile tarihi alanına, önemli soruların ne olduğuna dair net bir duyguya sahip olmadan geldiklerini ileri sürmekte ve ailenin bir inceleme alanı olarak

⁸⁸ Robert William Connell, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.

⁸⁹ Tom Bottomore, **Toplum Bilim**, Çev., Prof. Dr. Ünsal Oskay, İstanbul, Der Yayınları, 1970, s. 99.

⁹⁰ Mark Poster, **Eleştirel Aile Kuramı**, Çev. Hüseyin Tapınç, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1989, s. 23.

"özbilinçli bir şekilde" kuramlaştırılmadığı eleştirisinde bulunmaktadır. Poster, tarihçilerin genel olarak ailenin genişliği üzerinde durduklarını, oysaki ailenin "psikolojik örüntüsü"nü ve bu örüntüde günümüze kadar meydana gelen değişimlerin incelenmesi gerektiğini belirtmektedir.⁹¹

Aile, yalnızca sosyal bilimlerin konusu olmamakta ideolojiler tarafından da ayrı ve özel olarak incelenmektedir. Temel ayrılık noktalarına rağmen de tüm ideolojiler, aileyi kendilerine inceleme ve veri alanı olarak görmektedir. Tarihsel değerlendirmeler yapılmakta, ailenin değişim gerekçeleri ele alınmakta ve günümüzdeki aileye dair birbirinden oldukça uzak tanımlar ortaya konmaktadır. Örneğin aile, muhafazakâr ideolojide üstlendiği roller ve yerine getirdiği fonksiyonel özellikler nedeniyle önemsenmekte ve toplumsal düzenin tam merkezine yerleştirilmektedir. Bireyin içine doğduğu, yaşama dair tecrübesinin ilk nüvelerini edindiği, toplumsallaşma işlevinin yerine getirildiği ve en önemlisi öğrenme sürecinin başladığı bir kurum olarak da öne çıkmaktadır. Toplumun küçük ve temel birimi olarak tanımlanan aile, muhafazakârlar tarafından yüceltilmekte ve titizlikle korunmaya çalışılmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenildiği, hiyerarşi-otorite ve itaat ilişkilerinin meşruiyetinin inşa edildiği bir kurum olarak görülen aile, diğer toplumsal kurumların sürekliliğinin sağlanabilmesi ve güçlü bir toplumun inşa edilebilmesi için de vazgeçilmez kabul edilmektedir. Ailenin, geleceği inşa ettiği ve bugünü de muhafaza ederek yaşanabilecek toplumsal sarsıntıları özgün yapılanması ile başlamadan durdurabilme ve ortaya çıktıktan sonra aşabilme gücüne sahip olduğu belirtilmektedir.

Aile, taşıyıcı-aktarıcı ve insanın kusurlu doğası nedeniyle karşı karşıya kalınabilecek olumsuzluğu törpüleme özelliği ile birlikte tanımlanmaktadır. Muhafazakârlara göre aile içerisinde insan, fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını

⁹¹ a.g.e, s. 24.

gidermekte ve toplumsal düzenin devamlılığı adına yerine getirmesi gereken görevlerin rollerin neler olduğunu detaylı bir şekilde öğrenmektedir. Nitekim insanın da kendisini eğitecek, yetkinleştirecek ve bu sayede yaşamda kalabilmesini sağlayacak aile kurumuna ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir. Bu ihtiyacın karşılan(a)maması iki yönlü bir olumsuzluk yaratmaktadır. Birincisi, insanın yaşamını sürdürebilmek için zaruri donanımdan mahrumiyeti nedeniyle içine düşeceği boşluktur. İkincisi ise söz konusu bu boşluğun toplum nezdinde yaratacağı hasardır. İnsanı eğilimler ve güdüler, bu temel ihtiyacın doyurulmasını sağlamaya yönelmekte ve insanın doğasına içkin olan zafiyetlerin dışı vurulması gibi hiç arzu edilmeyen bir süreç başlamaktadır. Ailenin yokluğu ya da görevlerini yerine getirememesi nedeniyle ortaya çıkan boşluk, böylesi bir yöntem ile doldurulmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla boşluk ve hasar arasında güçlü bir bağ ortaya çıkmakta ve bu iki yönlü ilişki, tekrar edebilme potansiyeli taşımaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde gözlemlendiği gibi yaşanan toplumsal hastalıkların gelecekte de yaşanabilme ihtimali bulunmakta ve bu hastalıkları önleyebilme ya da ortaya çıktıktan sonra tedavi edebilmenin yegâne yollarından biri ailenin bahsedilen rollerini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi ile ilişkilendirilmektedir. Dini, kültürel ve toplumsal kuralları ve ritüelleri âdeta bir cevher olarak zamanı gelinceye kadar bünyesinde barındırdığı ileri sürülen aile kurumunun, toplumsal canlılığı ve sürekliliği sağladığı üzerinde durulmaktadır. Muhafazakâr kuramcılara göre aile, sevgi, saygı, güven duygusu ve topluma yönelik bağlılığı geliştirdiği için toplumsal huzura açılan kapıyı aralamaktadır. İnsan, öncelikle ailesini sevmeyi öğrenmekte, kendisinin fiziksel ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılayan aile üyelerine güven duymaya ve içtenlikle yaklaşmaya başlamaktadır. Zaman içerisinde de her geçen gün ile sevgi ve güven duygusu, aile üyeleri arasında gücü hissedilebilen bir bağın gelişimine kaynaklık etmektedir. Bu bağ, aile üyelerinden herhangi birinin karşı karşıya kaldığı bir zorluk karşısında tüm üyelerin yekvücut olmalarını sağlayarak o zorluğun aşılmasına yardımcı

olmakta ve aile üyeleri, farklı bir mücadele şeklini çoğunlukla öngörememektedirler. Doğumdan itibaren insanın üzerinde taşıdığı iddia edilen eksiklik, kan bağı ile gelen karşılıksız desteğe dayanan ve aileye içkin olan bu güç ile dengelenmeye çalışılmaktadır. Aynı mekanda yaşayan ve aralarında kan bağı bulunan insanların biraradalığı, toplumsal bir güç olarak ortaklığı inşa etmektedir.

Burke de ailenin üyeleri arasında geliştirmeyi başardığı bu bağı, devlet sevgisine ulaşmada kullanılabileceği gerekçesiyle önemsemektedir.⁹² Devletin kutsiyetinin ve varlığının öneminin içselleştirilmesi sürecinde de bu potansiyelini sağlıklı bir şekilde işletebilmektedir. Ailede öğrendiği bu sevgi ile örülü sadakat bağı birey, yine aile aracılığıyla diğer toplumsal kurumlara, bu kurumların işleyiş şekline ve en önemlisi devlete yöneltebilmektedir. Devlet, var eden ve bu varlığı koruyan olarak aile kurumunda önemsenmekte ve devletin zaruri mevcudiyetinin, halihazırdaki mutluluğa zarar verecek olan tehditlerin akını durdurmak ya da önlemek olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla toplumsal kurumlar ve pratikler zarar görmeden, bireyin tıpkı aile üyelerine yönelik geliştirdiği sevgi bağı bu kurumları ve devleti de kuşatabilecek şekilde genişletilebilmektedir. Bireyin, devlete ilişkin tahayyül dünyası da bu koruma/kollama ekseninde şekillenmektedir.

Bonald'da da aile, kendi başına "küçük bir toplum"dur⁹³ ve tıpkı devletin aileleri korumak için var olan bir toplum olması gibi aile, bireylerin üretimi ve gelişimi için var

⁹² Burke, 2001, s. 198; Kenneth Baker, "Stronger Support for the Family", **The Faber Book of Conservatism**, Ed. Kenneth Baker, London, Faber and Faber Ltd., 1993, s. 99-101.

* Burke, yalnızca aile değil, komşu ve çevre ile kurulan sevgi bağından da bahsetmektedir.

⁹³ Ailenin küçük bir toplum olduğu fikri, bazen ailenin önemini anlatabilmek için bazen de burada yetişen insanın nihai aşamada toplumun bir üyesi olduğu tespiti üzerinden şekillenmektedir. Aile, geleceği üreten ve inşa eden bir kurum olarak yalnızca muhafazakârlığın değil, hemen hemen diğer tüm ideolojilerin üzerine söz söylediği temel bir kurumdur. Bu temel olma özelliği de insanı üretmesi ile ilgili olarak şekillenmektedir. İnsanı belirtildiği üzere yalnızca biyolojik olarak üretmekle kalmamakta aynı zamanda yeni insanı mevcut toplumsal düzenin bir üyesi olarak yaratmaktadır.

olan bir toplumdur.⁹⁴ Toplum, nasıl ki tanrı tarafından yaratılmışsa insanı da yaratan ve var eden toplumun molekülü de birey değil, ailedir.⁹⁵ Kurulan bu benzeşim ile aile hem toplumun merkezindeki en önemli kurum haline gelmekte hem de ailenin bu merkezi konumundan kaynaklanan vazifesinin önemi anlatılmaktadır. Böylece aile, toplumsal ve kutsal vazifelerle çevrili bir yapıya işaret etmektedir. Bu yapıdaki küçük aksamalar dahi *organizma* olarak tanımlanan toplumun hastalanmasına neden olabilmektedir. Hastalık(lar) önlenemez ya da baş gösterdikten sonra durdurulamazsa organizmanın hayatta kalması nasıl ki zorlaşır ve hatta organizmanın ölümü gerçekleşirse toplum için de benzer bir son kaçınılmazdır.

Aile, muhafazakârlıkta yalnızca insanî kusurları kapatan ya da yok eden bir kurum olmanın yanında sahip olduğu yapısal özellikler sayesinde farklı toplumsal ve siyasal ihtiyaçlara da yanıt vermektedir. Örneğin birey, ailede cinsiyetini öğrenmekte ve cinsiyetinin rollerine bürünmektedir. Bireyin cinsiyetinin rolleri doğallaştırılarak idealize edilmekte ve cinsiyetler arası bir hiyerarşi tanımı ile karşılaşılmaktadır. Aile üyeleri arasında eşitsiz ilişkinin varlığı ile tanışma, birey için yine ailede gündelik yaşamın rutini içinde farklı şekillerde ve düzeylerde gerçekleşmektedir.

Muhafazakârlıkta da anne ve eş olarak kadının, ev içerisinde daha güvenli bir yaşam sürdüğü ileri sürülmektedir. Evin dışına çıkarak parasal karşılığı olan bir iş yapması/çalışması⁹⁶ bu bağlamda onaylanmamakta, kadının asli görevi ailenin ve evin

⁹⁴ Robert Nisbet, **1990**, s. 110.

⁹⁵ **a.g.e.**, s. 110.

⁹⁶ Yıldız Ecevit, "çalışma"nın değişen anlamlarına dikkat çekmekte ve kadının yaptığı işin "çalışma"dan sayılmadığından bahsetmektedir. Ecevit'e göre, "kadınların kendilerinin ve ailelerinin yeniden üretimi için yaptıkları ve yarattıkları, kullanım değeri olduğu halde piyasaya girmeyen, dolayısıyla değişim değeri ve bunun sonucu parasal karşılığı olmayan her türlü iş, 'çalışma'dan sayılmayıp başka adlarla nitelendirilmiştir. Böylece 'çalışma', hemen her zaman evin dışında gerçekleştirilen, parasal karşılık bulan, 'görünen', 'değerli' ve 'yararlı' eylemleri ifade eden bir anlama bürünmüştür. Çalışma böyle tanımlandığında, kadınların evde yaptıkları veya ev dışında yapılmakla beraber karşılığı ödenmeyen her türlü iş, 'çalışma' sayılmamakta, dolayısıyla 'görünmemekte', 'değersizleştirilmekte' ve 'önemsizleştirilmektedir.'" Bkz. Yıldız Ecevit, "Çalışma Yaşamında Kadın

sorumluluk alanına uygun düşen işlerin meşguliyetine dayandırılmaktadır. Kadın bedeninin, ailenin evi dışında teşhiri muhafazakârlıkta hem dini yaptırımları olan hem de dünyevi huzurun bozulmasına yol açan en büyük kötülükler arasında sayılmaktadır. Ev dışı yaşam, kadının cinsel saflığının ve temizliğinin bozulmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle de kadının, kendisini tehlikelerden uzak tutan evinde yaşamını sürdürmesinin faziletleri sıralanmakta ve ev, âdeta kadın için rahatın ve huzurun sembolü olmaktadır.⁹⁷

Bonald, kadının eve ait olduğu fikrini ev içi işlerle açıklamaya çalışmakta ve kadını, bu işlerin birincil sorumlusu olarak sunmaktadır. Bu sorumluluk da kadının doğası ile ilgili doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bonald'a göre kadınlar, aileye aittirler ve kadınlar, doğa tarafından ev içi işleri yapmakla yükümlü kılınmışlardır.⁹⁸ Bonald'ın bu sözlerinde ifadesini bulan cinsiyetten kaynağını alan bir doğallaştırma ve sorumluluk alanı belirleme gayreti göze çarpmaktadır.

1.2.1. "Eşitsiz"liğin Doğallaştırılması

Aile insanı sınırlılığından ve yetersizliğinden kurtararak ehlileştirilen kurum olmanın yanında muhafazakâr ideolojide, toplumda var olduğuna inanılan doğal hiyerarşinin de kaynağı olarak kabul edilmektedir. Aile, yalnızca yeni neslin biyolojik olarak üretildiği yer değildir, ailede aynı zamanda toplumsal düzenin ihtiyaç duyduğu tecrübe, ritüeller, kurallar ve hiyerarşik ilişkiler aktarılmakta ve her defasında küçük nüanslarla yeniden üretilmektedir.

Emeğinin Kullanımı ve Kadın-Erkek Eşitliği", **Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset**, TÜSİAD Yayın No: T/2000-12/290, s. 119.

⁹⁷ Bell Hooks'a göre ise ev, kurgulandığının aksine kadının refahını arttıran bir yer değildir. Tam aksine ev, kadın için huzurun ve mutluluğun kaybolmasına neden olmaktadır çünkü kadın, belki de çoğu zaman hiç istemediği işlerle meşgul olmak ve yine o evde yaşayan aile üyelerinin kendisi ile ilgisi bulunmayan ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmaktadır. Bu da başlı başına huzuru bozan bir durumdur. Bkz. Bell Hooks, **Feminizm Herkes İçindir**, Çev. Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, Aysel Yıldırım, İstanbul, Çitlembik Yayınları, 2002.

⁹⁸ Louis de Bonald, **1992**, s. 69.

Eşitlik-eşitsizlik, hiyerarşi ve otorite ile tanışıklık yine ilk olarak ailede gerçekleşmektedir. Birey, doğduğu aile içerisinde güç, maddi zenginlik veya sağlık gibi nedenlerden ötürü eşit olmama durumunu gözlemlemekte ve kendisinden, bu durumla nedensellik ilişkisi içerisinde ortaya çıkan sonuçların "doğal"lığını keşfetmesi beklenmektedir. Burke'e göre, eşitlik insan doğasına aykırı ve insani özellikleri yok edecek denli kötü bir "kurgu"dur. Siyasal, toplumsal ve ekonomik eşitlik, doğaya aykırılık anlamına geldiği gibi bu eşitlik arayışı, toplumsal düzene yönelik de bir tehdit kaynağıdır. İnsanlar birçok açıdan birbirlerinden farklıdırlar, bu farklılığı yok sayarak soyut çıkarsamalarla eşitlik kurgusuna dayanan bir söylem geliştirmek, başlı başına toplumsal bir sorundur.

Muhafazakârlara göre insanlar, liberalizmin savunusunun aksine doğuştan gelen doğal haklara sahip değildirler. *Doğa durumu* diye bir durumdan bahsetmek, toplumun ezelden beri var olan yapısına yönelik bir tezatlık yaratmak demektir. İnsanlar, tanrı tarafından farklı yeti ve özellikler ile donatılarak yaratılmışlardır. Yeryüzündeki tüm insanların birbiri ile eşit olduğunu ya da eşit olabileceğini iddia etmek başta Burke ve Bonald olmak üzere muhafazakâr kuramcılara göre, temel bir gerçekliğe aykırı düşmekten ibarettir. Eşit olmayan insanları doğal haklar, insan hakları vb. kavramlar ile eşit kılmaya çalışmak somut gerçeklikler ile bağdaşmamaktadır. Toplumda soyluların ya da farklı sınıfların olması doğaldır ve bu tür farklılıklar, toplumun varlığı açısından herhangi bir tehdit potansiyeli taşımamaktadır. Tarihten gelen ve ilk andan itibaren var olan eşit olmama durumu, bugünkü mevcut düzende de vardır ve gelecekte de var olacaktır. Önemli olan da söz konusu bu eşitsizliğin doğallığını ve hikmetini kavramaktır. Ailenin bu aşamadaki en temel misyonu da bu ilk tanışıklığın doğallığını üyelerine anlatmasıdır. Bu doğallığın aile içerisinde işlenerek bizzat aile üyeleri nezdinde örneklenmesi ailenin yeni üyesi üzerinde yarattığı etki bakımından oldukça önemlidir. Ailenin güven veren ve güvenliği sağlayan özel yapısı da bu etkinin gücünü

arttırmakta ve içselleştirme sürecini hızlandırmaktadır. Bu bağlamda birey, yalnızca eşitliğin ya da eşitsizliğin sonuçları ile yüzleşmeyi değil, eşitsizlikle bağlantılı olarak ortaya çıkan rol ve görev paylaşımını da öğrenmektedir.

Birey, ilk izlenimlerini aile içerisinde edinerek yaşamı, aile üyelerinin telkinleri ile anlamaya ve algılamaya çalışmaktadır. Aile üyeleri bireye, doğumunun ilk anından itibaren yerine getirmesinin hikmetinin büyük olduğunu anlattığı rol ve görevler tanımlamaktadır. Bu rol ve görevlerin içeriğinde ya da anlamında zamanın şartlarına göre bir değişim söz konusu olsa da bireyin topluma pürüzsüz katılımını hazırlamaya çalışan aile kurumu, söz konusu bu değişimleri "öz"e çok da dokunmadan toplumsal beklentiler nispetinde yapmaktadır. Bu aşamada da bireyin meşakkatli bir geçiş yaşaması beklenmemektedir çünkü yaşamının en önemli evrelerini geçirdiği ailede, makbul olan davranış kalıbını benimsemeyi öğrenmekte ve bu davranış kalıbına yönelik herhangi bir sorgulamanın yersiz ve manasız olacağını bilmektedir. Bu düşüncesinde de aile üyelerinin, onun iyiliği ve esenliği için çaba harcadığı dolayısıyla ebeveynlerinin sahip olduğu tecrübe ile kendisine sunduğu yaşamını kolaylaştırıcı tavsiyelerinin önemine ilişkin bir ön kabul etkili olmaktadır. Bireyin, toplumdaki uzak yaşayamaması nedeniyle beklentilerin davranış kalıbını içselleştirerek hem kendi yaşam akışına hem de toplumsal düzenin devamlılığına katkı sunacak şekilde davranması beklenmektedir. Bu sayede gelecek nesillerin de yaşamsal kaynağı olarak görülen toplumsal düzen korunabilmekte ve yeni bir nesle güvenle emanet edilebilmektedir.

Aile içerisindeki eşitsizliğe ilk olarak ailenin kadın ve erkek üyeleri arasında rastlanmaktadır. Kadın ve erkek arasında cinsiyete dayalı bir ayrım yapılmakta ve yapılan bu ayrım eşliğinde doğallaştırılarak sunulan ilişkiler bütünü ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkiler bütünü içinde de ayrımcılığın kaynağını oluşturan cinsiyet temelli bir iş

bölümü yapılmaktadır.⁹⁹ Cinsiyet etrafında şekillenen ve parçaları birbirinden koparılamayan bir yapılanma ile karşılaşılmaktadır. Bu yapılanma, cinsiyet-işbölümü-ayrımcılık döngüsü etrafında şekillenmektedir. Kadın, bu döngüde bir "yeniden üretim" mekanizması rolü üstlenmekte, kadın ve erkek arasında "cinsiyet temelli doğal hiyerarşi" tanımlanmaktadır. Kadın, bu hiyerarşinin alt basamağında yer almakta ve muhafazakârlık, kadının erkeğin ardındaki bu konumunu fitrî özellikleri ile birlikte açıklayarak desteklemektedir. Buna göre, tanrının iradesi tarafından belirlenen kimi vasıflar, kadın ve erkeği birbirinden farklılaştırmaktadır. Bu vasıflar ve bu vasıfların birbirinden farklılığı, muhafazakârlıkta rollerin tanımlanmasını ve uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Zira bu roller ve rollerin beraberinde getirdiği yükümlülükler meşruiyet kazanarak katılaşmaktadır. Kadın, anne ve eş rolü ile ikincilleştirilirken; erkek, evin dışındaki işlerle uğraşmakta ve "kamu"ya ait meselelere dahil olmaktadır. Erkeğin kamusal alanla kurduğu yakın ilişki, hem yaptığı işin hem de kendisinin hâkim statüsünü üretmektedir. Evin içerisine girdiği andan itibaren de bu hâkim konumunu sürdürmeye devam etmekte ve daha da güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu ilişki demetinde kadın, pasifize edildiği gibi yükümlü kılındığı görevlerle erkeğin doğal olarak sunulan hiyerarşik ebediliğini sağlama misyonu ile de kuşatılmaktadır.

Cinsiyet dışında aile içerisinde yaşa dayalı bir eşitsizlik durumu daha ortaya çıkmaktadır. Muhafazakârlığın hem bir birikim hem de bir birlikteliğin mekanı olarak gördüğü aile, çeşitli yaş gruplarına mensup üyelerden oluşan bir bütün anlamına gelmektedir. Ailenin özellikle yaşlı üyelerinin sahip olduğu tecrübe, yeni nesillere aktarılacak çok değerli bir hazine olarak görülmektedir. Bu yaşlı üyeler, ailenin yeni üye ya da üyelerine, bugüne ve geleceğe dair detaylı bilgi sunabilme yetisine sahip üyeler olarak önemsenmektedir. Bu bilginin kıymeti de bizatihi yaşamda gözlenmiş

⁹⁹ Heidi Hartmann, "The Family as the Locus of Gender, Class and Political Struggle: The Example of House Work", **Theorizing Feminism**, Der. A. C. Herrmann ve A. J. Stewart, Oxford, Westwiew Press, 1994, s. 173.

gerçekliklere dair olması ve o yaşlı üyenin de o gerçeklikle ilgili küçük de olsa yaptığı öznel eklemesini açığa çıkarması ile ilgilidir.

Ailenin küçük ölçekli yapısında ilk nüvelerini hissetmeye başladığı iktidar ve iktidar ilişkileri yine benzer bir doğallık ile tanınmaktadır. Örneğin çocuk, babasının kendisi üzerindeki iktidarını yadsımadığı gibi bunun ezelden beri devam eden bir ilişkiden güç aldığını ve kendisine de güç kattığını düşünmektedir. Çocuk da bu durumu benimsemekte ve bu statüsüne uygun düşen görev ve sorumluluklarını yerine getirdiği takdirde mutlu bir yaşam sürebileceğini kabul etmektedir.

Baba yalnızca çocuk üzerinde değil, eş üzerinde de iktidar kurmaktadır. Kurulan bu iktidar ilişkisinde erkek, kadının bedeni ve yaşamı üzerinde denetim kurma hakkını ilan etmektedir. Ailenin meşru otoritesi olarak sunulan babanın, çocuk ve eş üzerinde kurduğu bu iktidar ilişkisi de muhafazakâr ideolojinin toplumsal düzen kaygısı nedeniyle sarsılmasını istemediği bir ilişki biçimidir. "Erkek egemen aile modeli"nin öne çıktığı muhafazakârlıkta, babanın otoritesi evin içerisine yerleştirilmektedir. Baba, ev dışında iş yaşamına katılarak yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli olan geliri elde etme uğraşısı nedeniyle yarı kutsallıkla örülen iktidarını, kadın ve çocuklar üzerinde kurabilme hakkı ve imkanını elde etmektedir. Kadın, muhafazakârlıkta insan olarak doğasından kaynaklanan yetersiz yaratılmanın dışında bir de erkek karşısında bir eksiklik içerisinde sunulmaktadır. Bu yönüyle telafi edilemez bir eksiklik içerisinde tanımlanan kadın, insanın mükemmellikten uzak doğasının yanında bir de cinsiyeti nedeniyle bir var olma sorunu yaşamaktadır. Cinsiyeti, insan olmaktan kaynaklanan kusurluluğunu arttırmaktadır. Kadının, ailenin sunduğu öne sürülen güven ortamına erkekten çok daha fazla ihtiyacı olduğu fikri de bu artışla ilgili olarak belirlenmektedir.

Aile, feminist kuramda yalnızca eşitsizliğin meşrulaştırıldığı ve doğallaştırıldığı bir bütün olmanın yanında eşitsizliğin bizzat yaşandığı ve üretildiği bir yapıya da sahiptir. Bu yapıda her şey, âdeta birden çok kez yaşanmakta ve yaşanan her olaya verilen/verilecek olan tepki çok önceden tasarlanarak karara varılmışçasına değişmeden kalmaktadır. Dolayısıyla ailede etkin bir sorgulama süreci çoğunlukla başlatılamamakta aksine her defasında mutlak kabullerin yaşamı kolaylaştırdığı fikrinin baskın karakteri öne çıkmaktadır. Bu yönüyle aile, toplumsal düzen adına olumlu ve istenen bir eğilim sergilemektedir. Ailedeki mevcut iktidar ilişkileri ve aile üyelerinden birinin diğeri üzerinde kurduğu tahakküm araçları korunmaktadır. Başka bir ifadeyle, tarihi yüzyıllar öncesine dayanan, farklı şekillere bürünse de özsel olarak aynı kalan erkeğin egemenliği, kendisine ait olan ve ona güç katan tüm unsurlar ile aile içerisinde yaşamaya devam etmektedir.

1.2.2. Yaşamın Aile Merkezli Kurgusu

"Aile içinde", muhafazakârların üzerinde önemle durduğu gibi cinsiyet rollerinin yaşamın mutlak surette merkezinde olduğu mesajı, ilk andan itibaren ebeveynler tarafından ailenin yeni üyesine aktarılmaktadır. Bu rollerin aktarımının her aşamasında da bu rollere aykırı davranıldığında ortaya çıkması muhtemel sorunların bireyin yaşamını zorlaştıracığından ve karşı karşıya kalacağı toplumsal baskıdan bahsedilmektedir. Tam aksi durumda ise bireyin yaşamının çok daha anlamlı hale geleceği ve toplumsal açıdan kabul göreceği için mutlu bir yaşamın kendisini beklediği anlatılmaktadır. Böylece bireyin, toplumsal düzeni tehdit edebilecek davranışlardan uzak durması gerektiği salık verilirken; beklentilere uygun davranışı reddetmesinin önüne çıkaracağı engellerin kötülüğünün korkusu işlenmektedir. Cinsiyete uygun davranış kalıbı, ahlâk vurgusu eşliğinde dini ve toplumsal anlatılarla desteklenmektedir.

Muhafazakârlık, kadın ve erkeğin farklılığı üzerinden hareketle toplumsal cinsiyet rollerini onaylamakta ve bu rollere aykırılığı bir tehdit kaynağı olarak görmektedir. Bu roller, kadın ve erkeğin yaradılıştan sahip oldukları farklılık nedeniyle tanımlandığı için "doğal"dır ve "ideal"dir. Tarih boyunca o toplumun hafızasını, birikimini yansıtmaktadır. Toplumsal düzenin ihtiyaç duyduğu ve tanımladığı kadınlık-erkeklik rollerinin kusursuz ve eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesinin muhafazakârlığın ahenk arayışına uygun düştüğü de görülmektedir. Kadının ev ve evle ilgili işlerle uğraşması, çocuk ve yaşlı bakımını üstlenmesi beklenmektedir. Kadının ev dışında çalışması çok makbul olmadığı gibi aslî vazifelerinin aksamasına neden olacağı için toplumsal açıdan kaygı verici olarak değerlendirilmektedir.

Kadın başta olmak üzere her bireyin yaşamı aile merkezli kurgulanmaktadır. Bu durum da öncelikle aileye ilişkin rollere uygun düşen davranış kalıbının benimsenmesini gerektirmektedir. Ailede öğrenilen ve cinsiyete göre şekillenen davranışlar, toplumsal düzen ve istikrar için oldukça önemlidir. Gelenek, din ve ahlâka aykırılık, hem var olan yapıda sarsıntılara hem de toplumsal çürümeye neden olmaktadır. Aile içerisinde kadınlık ve erkeklik rol tanımlamalarını tanıyan birey, heteroseksist ilişkinin ve erkek otoritesinin, kadın ve çocuklar üzerinde hissedildiği aile modelinin kutsallığını öğrenmektedir. Ailede heteroseksist ilişki yüceltilmekte ve doğallık içerisinde sunulmaktadır. Heteroseksizm dışında kurulan ilişkiler, muhafazakârlar tarafından sapkınlık olarak değerlendirilmekte ve ailenin karşı karşıya kaldığı temel sorunlardan biri olmakta; tıpkı zina ya da boşanma gibi, aileyi dolayısıyla toplumun gidişatını kötüleştiren aykırılık olarak görülmektedir. Ailede meydana gelen bu bozulmalar, muhafazakârlar için doğrudan toplum üzerinde olumsuz etkilerini gösterecek ve bu durum(lar), ailenin dağılmasına ve ailenin kurulamamasına neden olacaktır. Oysaki muhafazakârlıkta ailenin dağılması değil, mevcut olanların korunması ve yenilerinin kurulması beklenmektedir. Muhafazakârlıkta aile, ahlâki yetişkinliğe

erişmiş bireyler yetiştirdiği gibi yetişkin hale gelen bireyleri "yeni bir aile" kurlmaları için teşvik etmekte ve bu temel amaca yönlendirmektedir. Bu aileyi kurduğunda da ebeveyn olarak toplumsal ve kültürel değerlerin aktarımında sorumluluk bilinciyle hareket etmesinin taşıdığı önem üzerinde durulmaktadır.

1.2.3. Aile-Evlilik Özdeşliğinde Boşanmanın "Kötülüğü"

Muhafazakâr ideolojide ailenin yaşaması ne kadar önemli ise istenen ve arzu edilir şekilde kurulması da o kadar önemli görülmektedir. Toplumun merkezindeki aile kurumunun, toplumsal ve dini öğretilerin yol göstericiliğinde kurulması başlı başına temel bir zorunluluktur. Ailenin kurulabilmesi için de öncelikle evlilik akdinin imzalanması gerekmektedir. Evliliğin temel ve ön şartı olan bu akit ile evlilik gerçekleşmekte ve sonucunda aile kurulabilmektedir. Bu akit ile taraflar, birbirlerine bağlılık ve sadakat sözü vermenin yanında evliliğin kendileri için sıraladığı bir dizi yükümlülüğe uygun davranmayı da taahhüt etmektedirler. Evlilik, salt bir kadın ve erkek birlikteliği olmanın yanında bu birliktelikle ilgili toplumsal beklentilere yönelik bir üretim sürecini de anlatmaktadır.

Evlilik, her şeyden önce cinselliğin kontrol edilebilmesini ve meşru sınırlar içerisinde gerçekleştirilebilmesini sağlamaktadır. Cinselliği evin içerisine ve meşru eşe yönelten evlilik, bu işlevi ile karşılaşılması muhtemel olan toplumsal buhranların yaşanmasını önlemektedir. Yüzyıllar boyunca temel bir sorun olarak ortaya çıkan kontrol ihtiyacına yanıt üretilmekte ve aslında kadın cinselliği kontrol altına alınmaktadır. Kadın cinselliğinin dolayısıyla kadın bedeninin denetlenmesi meselesi böylece aile içerisinde çok da meşakkatli olmayacak şekilde çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Aile içerisinde kadın cinselliği ve bedeni denetim altına alınabilmekte, kadından erkeğe koşulsuz sadakat beklenmekte ve kadının, erkeğin kontrolünden çıkması en

büyük tehlike olarak görülmektedir. Zira bu noktada ortaya çıkan düzen kaygısı da meşru çocukların doğması ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Bir çocuğun meşru olabilmesinin tek şartı da o evlilikteki babanın çocuğu olarak doğmasıdır. Bu sayede, muhafazakârlıkta önemli bir yeri olan mülkiyetin devri sorunsuz bir şekilde gerçekleşmektedir.¹⁰⁰ Muhafazakârlıkta aile ile mülkiyet arasında kurulan yakın ve yer yer sıkı ilişki, söz konusu bu devir işleminin pratik çözümünü desteklemektedir. Anthony Giddens da muhafazakârlığın aile vurgusu ile mülkiyet anlayışı arasında ailenin kurumsal devamlılığı lehine bir bağlantı olduğundan bahsetmektedir.¹⁰¹

Mülkiyet, aile üyelerinin kendi aralarında bir ortaklaşma gerçekleştirmekte ve bu ortaklık da ailenin yaşamasını sağlamaktadır. Giddens, mülkün gelecek nesillere aktarılması ve genişletilmesi arzusunun ailenin devamlılığı adına önemli olduğunu belirtmektedir.¹⁰² Muhafazakârlar, bu nedenle evliliğin önemine dikkat çekmekte ve evliliği teşvik etmeye çalışmaktadırlar. Fransız muhafazakâr Maistre, her ne kadar bireyin tüm hayatını tek bir kişi ile geçirmesi anlamına gelen evliliğin aslında çok anlamsız olduğunu ileri sürse de son kertede tüm anlamsızlığına rağmen yine de evlenmenin önemine değinmektedir. Evlilik dışı bir ilişkinin çok ürkütücü sonuçları olabileceğini ve bu sonuçların toplumsal açıdan büyük travmalar yaratabilecek gücünden bahsetmektedir. Aile, bu haliyle son derece pratik bir çözüm mekanizması olarak ortaya çıkmaktadır. Muhafazakâr siyasette de ailenin, diğer toplumsal kurumların yer yer önüne yerleştirilmesi sahip olduğu bu sorun aşıcı özelliği ile ilgilidir. Nitekim muhafazakâr siyasette idealizm ve rasyonalizmden ziyade pragmatizm öne çıkmaktadır.¹⁰³

¹⁰⁰ Muhafazakârlıkta mülkiyetin ayrı bir yeri ve özel bir önemi vardır. Mülkiyet, özgürlük ve geleceğe yönelik bir teminat anlamına gelmektedir. Bkz. Frank Bealey, Richard A. Chapman and Michael Sheehan, **Elements in Political Science**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1999.

¹⁰¹ Anthony Giddens, **Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 55.

¹⁰² **a.g.e.**, s. 55.

¹⁰³ Barbara Goodwin, **Using Political Ideas**, 4th Edition, John Wiley & Sons, 2004, s.160.

Evliliklerin sonlandırılması ya da bu sonucu kolaylaştıran birtakım kararların alınması da muhafazakâr kuramcılarının endişe duydukları konular arasında yer almaktadır. Evliliğin sonlanması, ailenin yıkılması anlamına gelmekte ve sonuçları itibariyle toplumsal açıdan oldukça riskli görünmektedir. Bonald'a göre din, aile ve devlet olmak üzere birbiri ile ilişkili bir yapı vardır. Bunlar genel ve ortak birtakım ilkelerle kuşatılmakta ve birbirleri ile kurdukları ilişki sayesinde varlıklarını sürdürmektedirler. Boşanma, bu anlamda toplumsal düzene yöneltilmiş bir saldırı niteliği taşımaktadır.¹⁰⁴

Aile kurumunda meydana gelecek herhangi bir hasar, diğer tüm toplumsal kurumlar üzerinde de olumsuz bir etki yaratacak ve beraberinde toplumsal yozlaşma olarak adlandırılan ve hiç arzu edilmeyen bir süreç yaşanacaktır. Birbirine bağlı olan toplumsal kurumların çekirdeği olarak görülen aile, yaşadığı sorunun olumsuz etkilerini topluma yansıtacak, toplumsal yozlaşma ve çözülme tahripkâr boyutlara ulaşmakta gecikmeyecektir. Bu küçük temel varlığın sarsıntısının telafisi mümkün olmayan sonuçlar yaratması, muhafazakârlar için bu anlamda tahmin edilebilir olanın çok uzağında değildir. Bu nedenle aile kurumunu tehdit edecek ve onun yaşamsal varlığını tehlikeye sokacak her türlü teşebbüs durdurulmalı ve muhtemel tehlikelere yönelik önlemler alınmalıdır.¹⁰⁵

Bonald da toplumsal düzende ailenin canlılığını koruyabilmesi için hem ekonomik hem de yapısal koruyuculara ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Kentlerin ve fabrikaların ailenin düşmanları olduğuna inanan Bonald, hareketliliğin artışı, ücret sisteminin narin yapısı ve insanların bir araya yığılmasının aileye ve ailenin özsel köklerine zarar verdiğini

¹⁰⁴ Louis de Bonald, **On Divorce**, Translated and Edited by Nicholas Davidson, Foreword by Robert Nisbet, New Brunswick, N. J. Transaction Publishers, 1992.

¹⁰⁵ Aile kurumunun çöküşü ya da yeni ailelerin kurulamaması, toplumun bütün olarak yozlaşması anlamına gelmektedir. Yeni nesli yetiştiren ve dönemin ihtiyaçları nispetinde üyelerini kendi içinde örgütleyen ve bu ihtiyaçlara uygun davranmaya hazır hale getiren aile, muhafazakâr kuramcılar için her dönemin kilit unsurudur. Muhafazakâr partiler, politikalarını oluştururken bu nedenle öncelikle aile kurumunu ele almakta ve programlarında aileye dair geniş bir parantez açmaktadırlar. Başka bir ifadeyle, aile kurumunun bozulmaması veya bozulmasına neden olabilecek herhangi bir tehdit ile karşılaşmaması adına yapılması gerekenler üzerinde durmaktadırlar.

düşünmektedir. Yine fabrika sisteminin neden olduğu gibi aile üyelerini ekonomik bakımdan birbirlerinden ayırmanın, aile içindeki uyumu önlediği ya da aşındırdığı tespitinde bulunmakta ve kentsel ailenin, istikrarsız ekonomik temelleri yüzünden toplumsal bakımdan zayıflama eğilimi gösterdiğini belirtmektedir.¹⁰⁶ Ailenin sarsılmasına neden olduğu için Protestanlığa yönelik de ciddi bir suçlama geliştirmektedir. Reformun, boşanmayı meşru hale getirmesi ve boşanma hakkını siyasal iktidara vermesi, evliliğin kutsal öz yapısını bozarak aileyi ve sonuçta toplumu zayıflatmıştır.¹⁰⁷

Ailenin korunması ve yozlaşarak kaybının önlenmesi adına çok ihtiyatlı davranan muhafazakâr ideoloji, erkek egemen yapı ile ortaklaşmakta ve yolları tam da bu noktada kesişmektedir. Erkeği hiyerarşinin en üst basamağına yerleştirerek kadını, erkeğe bağımlı ve bağlı kılmaya çalışan bu çok boyutlu yapı da ailenin sürekliliğini sağlamaya çalışmaktadır. Tarih boyunca etkisi ve etkinliği süren ve hâlâ ortadan kaldırılamayan bir "sistemler bütünü" olan patriarka,¹⁰⁸ bu aile yapısının sürekliliği için erkeği merkeze yerleştirirken; kadını ikincilleştirmektedir. Kırılma ya da kopmaları önlemek için de erkek egemenliğini pekiştirmenin yollarını aramaktadır. Erkeğin konforunu ve refahını arttıran aile yapısı bozulmadığı sürece mevcut olan düzen korunabilmektedir. Şu anda var olanın en iyiyi anlattığı fikrinden hareket eden muhafazakârlar için de ailenin zarar görmemesi toplumsal düzenin istikrarı için gerekli görülmektedir. Patriarka için de ailenin temel unsuru olan kadının cinsel ve bedensel denetimi sağlanmakta ve ev içi emeğine de sorunsuz bir şekilde el konulmaktadır. Muhafazakâr ideolojinin aile kurumuna verdiği önem ile patriarkanın ailesi eşitsiz ilişkilerin ve cinsiyetçiliğin sürdürülmesinde hemfikirdirler. Erkeğin egemenliğini ve kadının erkek karşısında ikincilliğini anlatan patriarkanın tarihi, kapitalizmin doğuşunun

¹⁰⁶ Robert Nisbet, **1990**, s. 110-111.

¹⁰⁷ **a.g.e.**, s. 110.

¹⁰⁸ Fatmagül Berktaş, "Feminist Teoride Açılımlar", **Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları**, Ed. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi ve Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2011, s. 3.

öncesine rastlarsa da kapitalizm de patriarkadan güç almakta ve sistemsal tıkanıkları zaman zaman bu ortaklık ile aşmaya çalışmaktadır.

1.3. "YENİDEN ÜRETİM" BİRİMİ OLARAK AİLE VE AİLE İÇİNDEKİ KADIN

Yüzyıllardır üzerine konuşulan ve yazılar yazılan aile, görünüşte sadelikle anılabilen ancak daha önce bahsedildiği gibi zamana ve sosyal bağlama göre değişken bir yapılanma içerisindedir. Bu değişkenliği, güçlü iç dinamiklerle sürekliliğini sağlaması ile ilgili olabildiği gibi dış dünyaya açılan ve bu dünyayı etkileyen özellikleri ile de ilgili olabilmektedir. Zira "kuşakların bir diğeriyle doğrudan karşı karşıya geldiği ve iki cinsiyetin farklılıklarını ve güç ilişkilerini tanımladıkları toplumsal bir alan"¹⁰⁹ olarak tanımlanan aile, toplumun iktisadi, kültürel, siyasal kurum ve süreçlerine de etki edebilme gücüne sahiptir.

Genel birtakım özelliklerine rağmen farklı aile modelleri ile de karşılaşılabilen ve aile modellerindeki bu farklılaşma, geçmiş ile bugün arasında tespit edilebildiği gibi aynı zaman diliminde de gözlenebilmektedir. Tek bir aile modelinden bahsedemediğimiz geçmişte ya da şu anda, aile yapısı, modeli ve kuramına ilişkin çeşitli ayrılıklar/çatışmalar ve epistemolojik sorunlarla da karşılaşılmaktadır. Ayrıca aile ile ilgili yapılan araştırmalarda rastlanan dağınıklık ve kavramsal belirsizlik, bir aile modelinin diğer aile modeline nasıl dönüştüğünü açıklayabilecek kuramı oluşturmayı da zorlaştırmaktadır.¹¹⁰

Aile modellerindeki farklılık, somut bir gerçeklik olarak ortaya çıkmakta ancak farklı modellerde dahi ailenin sahip olduğu temel birtakım özellikler sabit kalmaktadır. Ailenin, farklı iki cinsin birlikteliğinden oluşması ve bu birlikteliğin sonuçları ile şekillenmesi bu temel özelliklerden biridir. Bir değişimden bahsedebilmek için de

¹⁰⁹ Mark Poster, 1989, s. 176.

¹¹⁰ a.g.e., s. 173.

genellikle aile üyelerinin önceki dönem ile farklılık gösteren rol ve görevlerindeki dönüşümü gözlemlemek gerekmektedir.

Üretim-geçim tarzında yaşanan değişim, aile üyelerinin rolleri üzerinde etkiye bulunmaktadır. Genel olarak kapitalizmin doğuş ve gelişim sancuları ile başlayan değişim süreci, üretim ilişkilerindeki değişim ile paralellik göstermektedir. Yaşamda kalabilme uğraşısı içerisindeki ailenin üyeleri, yeni rolleri tarafından belirlenen iş ve sorumluluk alanına dahil olmaktadır. Böylece devam eden süreç, ailenin mevcut yapısı üzerinde somut bir etki yarattığı gibi aile de yapısal özelliklerini değiştirmektedir. Geleneksel toplumun geniş ailesinin, kapitalist üretim ilişkilerinin feodal toplum yapısını çözmeye başlaması ve sanayileşmenin etkisiyle kentlere göçü zorunlu hale getirmesi ile çekirdek aileye dönüşmeye başlaması bu değişimin en tipik örneğidir.

18. yüzyılda kadın, sanayi devriminin işgücü ihtiyacını karşılayabilmek için fabrikalarda çalışmaya başlamış ve aile modeli de kentlere göçün de etkisiyle geniş aileden çekirdek aileye dönüşmüştür. Anne-baba ve çocuklardan oluşan bu çekirdek aile modeli, dönemin değişen koşullarına verilen bir karşılık olmuştur. Kapitalizmin ihtiyaçları nispetinde yaşanan bu değişim, aile üyelerinin özellikle de kadının rolleri üzerinde değişiklik yaratmıştır.¹¹¹ Kadın, yeni üretim yöntemlerinin ve sanayinin gelişmesi ile hem evde hem de fabrikada çalışmaya başlamıştır. Makinaların üretimde yaygın olarak kullanılmaya başlanması fiziki güç ayrımını ortadan kaldırdığı için kadın da üretime katılmıştır.¹¹² Ucuz işgücü olarak fabrikalarda kendisine ihtiyaç duyulan kadın, ev içi işlerden de bilfiil sorumlu tutulmuştur. Evin dışında çalışması, kadının ev içinde yerine getirdiği görevlerinde herhangi bir değişiklik yaratmamıştır. Çocuk bakımı, yemek, temizlik ve erkeğin ihtiyaçlarının karşılanması gibi hizmetlerin

¹¹¹ Sheila Margaret Pelizzon, **Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme**, Çev. İhsan Ercan Sadi-Cem Somel, İstanbul, İmge Kitabevi, 2009.

¹¹² Simone de Beauvoir, **Kadın İkinci Cins I: Genç Kızlık Çağı**, Çev. Bertan Onaran, 7. Baskı, İstanbul, Payel Yayınları, 1993, s. 116.

karşılanmasından sorumlu tutulmuştur. Kuşkusuz kadının fabrikada ya da atölyelerde çalışmaya başlaması, ihtiyaç duyulan zaman itibariyle birtakım aksaklıklar yaratabilecek potansiyele sahip olsa da bu aksamanın önüne geçebilecek güçlü bir erkek tahakkümünün devreye girmesi çok da gecikmemiştir.

"Doğal" olduğu öne sürülen vazifelerini yerine getir(e)meyen kadın profili âdeta lanetlenmiştir. Affedilmez bir günah işlediğini düşünmeye başlayan kadın, zaman içerisinde bu günahın psikolojisini de içselleştirmiştir. Ancak kapitalizmin yapısal değişimleri, kadının üretim sürecinde yer almasının çok işlevsel olmadığını aksine başlangıçtaki etkisini yitirdiğini ortaya koymaya başlamıştır. Başlangıçta kadının üretime katılımı, üreme ile ilişkilendirilerek onaylanırken; sonraki dönemde kadının ev dışında çalışması yapısal bir sorun olarak görülmeye ve kadın eve çağrılmaya başlanmıştır.¹¹³ Nitekim iş yükünün ağırlığı, cinsiyeti nedeniyle düşük ücretle çalıştırılması ve emeğinin ev içinde de karşılıksız kullanılmaya devam edilmesi, kadının çalışmaktan vazgeçmesine de neden olmuştur.¹¹⁴ 19. yüzyılın ikinci yarısında ev içindeki geleneksel iş bölümü, ev idaresi ve el becerisi ile ilgili çoğu işi kadının sorumluluğuna bırakmıştır.¹¹⁵ "Aile ağı"na takılı olan kadınlar böylece Fransız Devrimi'nin başlattığı dönemin bireysel hak genişlemesi ve iyileştirilmesinden de yararlanamamışlardır, bu nedenle de kadınlar için "modernliğin anlamı babalar ve kocalar karşısında ekonomik, hukuksal ve simgesel bağımsızlığa, bireyselliğe ve tam vatandaşlık statüsüne" ulaşmak olmuştur.¹¹⁶ Toprağa bağlı üretimden endüstriyel

¹¹³ Joan W. Scott, "Kadın işçi", **Kadınların Tarihi Cilt 4: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı**, Ed. Georges Duby ve Michelle Perrot, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 374-397.

¹¹⁴ Michelle Perrot, "Dışarıya Adım Atmak", **Kadınların Tarihi Cilt 4: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı**, Ed. Georges Duby ve Michelle Perrot, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 422.

¹¹⁵ Leonore Davidoff, **Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 134.

¹¹⁶ Françoise Thébaud, "Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları", **Kadınların Tarihi Cilt V**, Ed. Georges Duby, Michelle Perrot, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1992, s. 19-20.

üretim geçişle birlikte ortaya çıkmaya başlayan modern toplum, gücünü alacağı ya da gücünü sürdürebileceği bir yapılanma ile şekillenmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın sonu, kadınların özel alana geri dönüşünün "ulusal yeniden yapılanma" adına bir yurttaşlık görevi olduğunu söylemiş ve kadınlardan bir sonraki kuşağı yetiştirmelerini istemiştir.¹¹⁷ Aynı zamanda dünya savaşlarının doğal sonucu olarak erkek işgücündeki yetersizlik nedeniyle kadın işçilerin de üretim sürecine katılmaları zorunlu hale gelmiştir.¹¹⁸ Ancak istihdam edilmeleri, ev içi hizmeti ve üremenin devamlılığını sağlayan bir kimlikle kuşatılmalarına engel olmamıştır. Nitekim "Virginia Woolf'un Kendine Ait Bir Oda'sı (1929) ve Simone de Beauvoir'in İkinci Cins'iyle (1949) birlikte feminizm üzerine temel bir metin, tarihin kadınlarla ilgili en çok satan kitabı The Feminine Mystique'te (1963) Betty Friedan, ev kadınlığının ilahlaşmasının medya tarafından koşullanan ideolojisini yermiştir."¹¹⁹

1.3.1. Üretim-Tüketim-Hizmet Ağı'nda Kadın

Feminist kuramda aile, erkek egemen düzeni korumakta ve bu düzenin ihtiyaç duyduğu cinsiyete dayalı hiyerarşik ilişkileri öğretmek surekliliğini sağlamaktadır.¹²⁰ Kadın üzerinde kurulan denetim mekanizmaları ve baskı, ailede düzenli bir şekilde işlemektedir.¹²¹ Muhafazakâr kuramcıların kutsal ve toplumun geleceği için yegâne kaynak olarak ele aldıkları aile, feminist kuram tarafından erkeğin gücünü her defasında yeniden inşa ettiği ve kadının sömürüldüğü bir birimdir. Kapitalizm ile aile arasındaki ilişki ve bu

¹¹⁷ a.g.e.

¹¹⁸ Yıldız Ecevit, "Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği", **İktisat Dergisi**, Sayı 365, Mart 1997, s. 99.

¹¹⁹ Françoise Thébaud, **1992**.

¹²⁰ Christine Delphy, **Baş Düşman Patriyarkanın Ekonomi Politikası**, Çev. Handan Öz-Lale Aykent Tunçman, İstanbul, Saf Yayıncılık, 1999, s. 73-80.

¹²¹ Catherina A. MacKinnon, **Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru**, Çev. Türkan Yöney, Sabir Yücesoy, Haz. Beril Eyüboğlu, Renan Akman, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 69.

ilişkinin kadın emeğini sömürerek yeniden ürettiği cinsiyet rolleri üzerinden erkek egemen yapı ile ortaklığı genel olarak feministlerin aile eleştirilerinin yoğunlaştığı noktalardır.

Feminist kuramcılara göre kadın, aile içerisinde ikincilleştirilerek önemsizleştirilmektedir. Kadının yalnızca aile ve aile ilişkilerinin örüntüsü içerisinde bir yere yerleştirilerek tanımlandığı üzerinde durulmaktadır.¹²² Erkeğin üstünlüğü ile kurulduğu ve varlığını sürdürdüğü öne sürülen aile, hem kurduğu ilişki ağı hem de yeniden ürettiği roller nedeniyle eleştirilmektedir. Erkek iktidarına dayandığı ve bu iktidarı koruduğu belirtilen ailenin, aynı zamanda bir *üretim-tüketim-hizmet* ağı ile örülü bir yapıya sahip olduğundan bahsedilmektedir. Kadın, bu ağ içerisinde "aslı" unsur olmakta ve kadının bu ironik aslılığı ile erkek, yüceltilerek kadının efendisi konumuna yükseltilmektedir. Bu da kadının ailede, erkeğin varlığına bağlı ve ancak onunla var olabilen bir ilişki içerisinde tanımlanmasına neden olmaktadır.

1970'lerde farklılığı esas alarak ortaya çıkan ikinci dalga feminizm de kadının bu ikincil konumunu aileye dayandırmakta ve hatta aileyi sorunun başlıca kaynağı olarak görmektedir. İkinci dalga, ilk dalganın "özel alan"daki ayrımcılık sorunu ortadan kalkmadığı sürece eşitliğin gerçekleşmeyeceği düşüncesiyle bu alanı politik mücadelenin odağına koymakta ve ailenin "içinde" olup bitenlere bakmaya çalışmaktadır.¹²³ Radikal feministler ve sosyalist feministler, bu noktada aile kurumu üzerine odaklanarak "kişisel olan politiktir" vurgusu ile ailenin dokunulmazlığı algısını ortadan kaldırma amacını ortaya koymuşlardır. Kadının, böylesi bir aile anlayışında mahkum hayatı yaşadığı ve özgürlüğünü elde etmesinin önündeki temel engellerden birinin de bu anlayış olduğu belirtilmektedir. Ev içerisinde kadının sorumluluğuna verilen işlerin de bu hapsolünmüşlüğü katlayarak sürdürdüğüne ilişkin bir eleştiri ile karşılaşılmaktadır.

¹²² Michéle Barrett, **Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı: Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar**, Çev. Şen Süer, İstanbul, Pencere Yayınları, 1995, s. 178.

¹²³ Aksu Bora, **Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 44-45.

İnsanı incelerken dil, tarih vb. gibi güçlerin önemine dikkat çeken ve "konuşan varlık/beden" kavramsallaştırması yapan Julia Kristeva da kadının aile içerisinde yaptığı ev içi işlerin birbirinin benzeri ve tekrarına dayalı işler olduğundan bahsetmektedir. Bu işlerin yapıldığı zamanın da bir yaratımdan ziyade tekrara dayalı olduğu üzerinde durmaktadır. Kristeva'ya göre, cinsler arasındaki farklılık/iş bölümü ve eşitsizlik dile yansımakta ve dil ile de sürdürülmektedir.¹²⁴ Luce Irigaray da Kristeva gibi dil ve dilin kullanımının cinslerin farklı konumlanışındaki etkisini incelemektedir. Dilin bünyesindeki kelime ve kelime öbeklerinin tarihsel süreç içerisinde kazandığı anlamlara değinen Irigaray'a göre "dişil", ikincil vurgularla imlenmektedir. Erkeklerin de bu ikincil sembollerini kullanmalarının ve hatta bu sembollere sarılmalarının temel nedeni, kendilerinin kadınlardan daha muktedir olduklarını kanıtlamaya çalışmalarıdır.¹²⁵ "Eril bakış açısı" da kurulan bu dil-sembol ilişkisinde bazen erkeğin de farkında olmadan kullandığı tüm söylem ve pratiklerde kendisini hissettirmektedir.¹²⁶ Zira Catherina A. Mackinnon'un belirttiği gibi "eril" de biyolojik değil, toplumsal ve politik bir kavramdır:¹²⁷

...Kalıtımla varlık öncesiyle, doğayla, gereklilikle, kaçınılmazlıkla ya da bedenle hiçbir ilgisi yoktur. Aslında, ayrımın kendisini bir bakıma zayıflatacak şekilde, ontolojik olmaktan çok epistemolojiktir, çünkü eril iktidar varlığı bakış açısıyla uzlaştırabilir. Bu yüzden eril bakış açısı her zaman tek tek erkeğin veya bir arada tüm erkeklerin ortak fikri değildir. Ne var ki birçok erkek bilinçsiz olarak ve belli bir bakış açısına sahip olduğunu bile fark etmeden aynı tutumu takınır.

¹²⁴ Julia Kristeva, "Kadınların Zamanı", Çev. İskender Savaşır, **Defter**, Sayı 21, 1994.

¹²⁵ Luce Irigaray, **Ben Sen Biz, Farklılık Kültürüne Doğru**, Çev. Sabri Büyükdüvenci, Nilgün Tural, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 70.

¹²⁶ Catherina A. MacKinnon, **2003**, s. 136.

¹²⁷ **a.g.e.**, s. 136.

Christine Delphy, aile kurumunu sömürü ilişkilerinin sürdüğü bir birim olarak ele almakta ve bu sömürünün ailenin üretim birimi olduğu her yerde devam ettiğini belirtmektedir.¹²⁸ Juliet Mitchell, doğal bir şey olarak görülen ailenin kültürel bir yaratı olduğunu dolayısıyla doğallık atfedilerek savunulmak istenen rolün, verili toplumsal tipleri Doğa'nın kendi veçheleriymiş gibi gösteren ideolojinin işlevi olduğunu ileri sürmektedir. Mitchell'e göre, her iki olgu da paradoksal bir şekilde idealize edilerek yüceltilmektedir. "Gerçek" kadın ve "gerçek" aile, huzur ve bolluk imgeleri olarak görülmekle birlikte her ikisi de şiddetin ve çaresizliğin yuvası olabilmektedirler.¹²⁹ Kadının "yeniden üretim" rolü, en azından kapitalist toplumda erkeklerin üretimdeki rolünün tinsel "tamamlayıcısı" olmakta ve bu ideolojide çocuk doğurmak, çocuk yetiştirmek ve eve bakmak, kadının doğal uğraşısının çekirdeğini teşkil etmektedir.¹³⁰

1.3.2. Toplumsal Cinsiyet Roller ve Heteroseksizmin Yüceliği

Toplumun temel birimi olarak ailenin, tarihsel süreç içerisinde ekonomik üretim biçiminin değişimi ile yapısal olarak değişime uğradığı sonucuna ulaşılsa¹³¹ da aktarım işlevinin sabit kaldığı görülmektedir. İnsan türünü üreten bir kurum olmasının yanında toplumsal değerlerin, normların ve statülerin aktarıldığı, üyelerinin sosyal ve psikolojik doyularının giderildiği, kültürün, özellikle dilin öğrenildiği, bireyin sosyalleştiği, toplumsal ilişkilerin öğrenilerek nesilden nesle aktarıldığı, üretim ve tüketimin paylaşıldığı bir birim olması açısından da tüm toplumsal yapılarda benzerlik

¹²⁸ Luce Irigaray, **2006**, s. 32-33.

¹²⁹ Juliet Mitchell, **Kadınlar: En Uzun Devrim**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s. 2.

¹³⁰ **a.g.e.**, s. 47-48.

¹³¹ Lindsey German'a göre, bir üretim modelinden başka bir modele (örneğin feodalizmden kapitalizme) geçiş, ailede köklü ve temel değişikliklere neden olur ve hatta bu değişiklikleri gerektirmektedir. Kapitalizmin gelişimi de bir üretim modeli değişikliği olduğu ve sanayi devriminin etkileri de büyük güçlerle yayıldığı için ailenin doğasında muazzam değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bkz. Lindsey German, **Cinsiyet, Sınıf ve Sosyalizm**, Çev. Yıldız Önen, İstanbul, Babil Yayınları, 1994.

göstermektedir.¹³² Toplumların kültürel dokularına göre roller ve beklentilerde kısmî farklılıklar gözlense de genel olarak o topluma ait özellikler yok edilerek ortadan kaldırılmakta ve dolayısıyla bu benzerliğin gücünde herhangi bir eksilme yaşanmamaktadır.¹³³ Kapitalizmin toplumsal dinamikleri ile birlikte yıldızının parlamaya başladığı dönemde, kadının rolü ve konumu farklı sorular ve yanıtlar eşliğinde tartışılmış gibi görünse de son kertede kadınlık rolleri yine erkekler tarafından belirlenmiştir.¹³⁴

Ailede aktarımın etkin bir şekilde gerçekleştiği rollerin başında cinsiyet rolleri gelmektedir. Cinsiyet rolü, erkek ve kadının nasıl davranması gerektiğini belirten, erkek ve kadından beklenen farklı görevler anlamına gelmektedir.¹³⁵ Kadın ve erkek işleri ayrımı ailede yapılmakta ve Kamla Bhasin'in belirttiği gibi kız çocuklarından annelerine yardımcı olmaları beklenirken; erkek çocuklarından daha çok ev dışı işlerle ilgilenerek babalarına yardımcı olmaları beklenmektedir.¹³⁶ Kadın, ev içinde cinsiyetinin görevi olarak belirlenen işlerin birincil sorumlusu olurken; erkek, çalışma yaşamına katılmakta ve evin dışında konumlandırılmaktadır. Muhafazakâr ideolojinin parçalardan oluşan ancak parçaların toplamından fazlasını anlatan toplum ve düzen tasavvuru dolayısıyla katı değişimlere karşıtlığı bu rol dağılımı ve görev paylaşımının doğallığına vurgu yapmayı gerektirmektedir. Bu rol dağılımı, kadın ve erkek arasında eşitsiz bir ilişkinin ortaya çıkmasına ve bu ilişkinin her defasında bir kez daha yeniden kurulmasına neden olmaktadır. Kadın ve erkek için tanımlanan roller-görevler döngüsünde yaşanabilecek kırılmanın toplumsal krizlere yol açabilecek nitelikte sarsıcı olma ihtimali bu döngünün

¹³² a.g.e.

¹³³ L. Alle-Corliss & R. Alle-Corliss, **Advanced Practice in Human Service Agencies-Issues, Trends and Treatment Perspectives**, USA, Wadsworth Publishing, 1999, s. 285.

¹³⁴ Geneviève Fraisse, "Cinsel Farklılığın Felsefi Bir Tarihi", **Kadınların Tarihi Cilt 4: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı**, Ed. Georges Duby ve Michelle Perrot, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 57-58.

¹³⁵ Gordon Marshall, **1999**, s. 100.

¹³⁶ Kamla Bhasin, **Toplumsal Cinsiyet**, Çev. Kader Ay, İstanbul, Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları, 2003b, s. 10-12.

devamlılığını zorunlu hale getirmektedir. Cinsiyetçi roller ısrarla savunulmakta ve bu rollere uygunluk nispetinde tanımlanan "ideal kadın-erkek" profili ortaya çıkmaktadır. "İdeal kadın ve erkek" olma ya da bu tanıma uyma, tarihten günümüze kadar aile ile ilgili roller ile ortaya çıkmaktadır.

Aile, var olan belli bir biçimdeki cinsiyet rollerinin ve ilişkilerinin sonucu ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ideolojisinin yeniden üretildiği ve geliştirildiği alanın maddi çerçevesini oluşturmaktadır.¹³⁷ Ann Oakley'in *Sex, Gender and Society* (1972) adlı çalışmasıyla yaygın olarak dolaşıma sokulan toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyetin kültürel ve toplumsal olarak inşa edildiğini anlatabilmek için kullanılmaktadır. Cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılığa işaret ederken; toplumsal cinsiyet, bir "sosyal sınıflandırma" sonucu ortaya çıkan bir belirlenimdir.¹³⁸ Toplumsal cinsiyet, "baskıcı, cinsler arası eşitliği barındırmayan toplumsal bir düzeni ve toplumsal ilişkileri" anlatmaktadır.¹³⁹

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki karşıtlığı, bu karşıtlığın anlamını ortaya çıkarmakta ve "cinsler arasındaki kavranabilen farklılıklara dayalı toplumsal ilişkilerin kurucu ögesi" olarak iktidar ilişkilerini belirginleştirmektedir.¹⁴⁰ Cinsler arasındaki "ikili karşıtlık" ve "toplumsal cinsiyet ilişkilerine ilişkin toplumsal süreç", iktidarın bir parçası haline geldiğinden artık onu sorgulamak sistemi bütünüyle tehdit etmek anlamına gelmektedir.¹⁴¹

Judith Butler'a göre toplumsal cinsiyet normları, neyin idrak edilebilir bir biçimde insan olup neyin olmayacağını, neyin "gerçek" addedilip neyin edilmeyeceğini

¹³⁷ Saniye Dedeoğlu, "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği", **Toplum ve Bilim**, Sayı 86, Güz 2000, s. 141.

¹³⁸ Ann Oakley, **Sex, Gender and Society**, Temple Smith (revised edition), London, 1985, s. 16.

¹³⁹ Gülnur Acar Savran, **2004**, s. 235.

¹⁴⁰ Joan W. Scott, **Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi**, Çev. Aykut Tunç Kılıç, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2007, s. 38.

¹⁴¹ **a.g.e.**, s. 53.

belirlemekte, bedenlerin meşru ifade kazanabilecekleri ontolojik alanı oluşturmaktadır.¹⁴² Butler, doğada var olduğu öne sürülen kadın-erkek ayrımını yok saydıktan sonra performans sistemi olarak tanımladığı toplumsal cinsiyeti, belirli ölçülerde içselleştirilmiş ve çoğunlukla dayatılmış davranışların tekrarına dayandırmakta ve bir cins kimliğinin davranışlarına dair beklentilerin bütünü olarak tanımlanmaktadır.¹⁴³ Cinsiyet rollerinin öğrenilmesi ve öğrenildikten sonraki detayların işlemesi toplumsallaşma sürecinde yaşanmakta, toplumsal cinsiyet bu süreçte toplum tarafından üretilerek sunulmaktadır.¹⁴⁴

Toplumsallaşma süreci, cinsiyet rollerinin ve görevlerinin neler olduğunun aktarıldığı-öğrenildiği bir süreç olarak âdeta "doğal yazgı"lardan oluşmaktadır. Kadın için bu "doğal yazgı" annelik ile belirginlik kazanmaktadır. Juliet Millett, kadının çocuklarının toplumsallaştırılması kimliğine büründüğünde, biyolojik 'anne olma yazgısı'nın kültürel bir işe dönüştüğünden bahsetmektedir. Çocuklarının yetiştiricisi olmak, kadının en temel toplumsal tanımıdır. Toplumsallaştırma işlevine uygun oluşu, kadının fizyolojik durumundan kaynaklanır; bir yandan süt verme yetisi, öte yandan zaman zaman ağır işleri yüklenebilmekteki görece yeteneksizliği bu durumun belirleyicileridir. Ancak Millett'e göre, burada çocuk yetiştirmede rollerin kültürel olarak dağıtılması ve burada çeşitliliğinin olmayışı, ele alınması gereken temel sorun değildir. Bundan daha önemli olan, toplumsallaştırma sürecinin kendisini ve bu sürecin gereklerini analiz etmektir. Dolayısıyla kadınların kurtulmaları için, içinde yer aldıkları dört yapının hepsinin -üretim, yeniden üretim, cinsellik ve toplumsallaştırma-dönüştürülmesi gerekmektedir.¹⁴⁵

¹⁴² Judith Butler, **Cinsiyet Belası**, İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s. 29.

¹⁴³ Bryan Turner, **Eşitlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, 1997, s. 2.

¹⁴⁴ Robert William Connell, **1998**, s. 79.

¹⁴⁵ Juliet Mitchell, **2006**, s. 62-69.

Feministler de "cinsler arasındaki ilişkinin toplumsal olarak örgütlenmesini kastetmek için" kullanılan toplumsal cinsiyet kavramı, bu kullanımı ile cinsiyet ve tinsel farklılıklar kullanımında varlığı hissedilen "biyolojik determinizm"i reddetmektedir.¹⁴⁶ Bu noktada feminist eleştirinin amacı, "cinsiyet rollerinin doğal farklılıkların gerektirdiğinden de öte farklılaştırılmasında erkek egemen ideolojilerin belirlemelerini saptamaktır."¹⁴⁷ Nitekim 18. yüzyılda feminist eleştirinin temelinde de kadın-erkek rollerinin toplumsal tanımlamalarının kadın açısından ne anlama geldiğini anlatmaya yönelik kadın hareketi yatmaktadır.¹⁴⁸

Toplumsal cinsiyet rollerine dair ilk izlere de yine aile içerisinde rastlanmakta ve bu roller öğretilmekte, pekiştirilmekte ve yeniden üretilmektedir. Toplumsal cinsiyet aile içinde var olan, hem de aileye bağlı olmayan kurumlardaki ilişkileri anlamak için önemli bir analitik araç haline dönüşmekte ve aynı zamanda bu ilişkilerin tanımlandığı, bir anlamda mihenk taşı olmaktadır.¹⁴⁹ Nancy Chodorow'a göre de toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollerden kaynaklanan farklı tavırlar ve davranışlar ailede üretilmekte ve her defasında yeniden üretilmektedir. Ailede öğrenilen bu tavırlar ve davranışlar erkeği dışarı çağırırken; kadının öğrendikleri onu özel alanda tutmaktadır.¹⁵⁰ Aile, bir ehlileştirme kurumu olmanın yanında cinsiyet rollerinin aktarımını üstlenmesi nedeniyle de muhafazakâr kuramcılar tarafından önemsenmektedir. Zira "yeniden üretim", muhafazakâr ideolojinin düzen arzusu ve dış bir müdahale sonucu ortaya çıkabilecek değişimi önleyebilme çabası açısından oldukça önemlidir.

¹⁴⁶ Joan W. Scott, 2007, s. 3.

¹⁴⁷ Jale Parla, "Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi?", **Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet**, Der. Jale Parla ve Sibel Irzik, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 21.

¹⁴⁸ **a.g.e.**

¹⁴⁹ Saniye Dedeoğlu, 2000.

¹⁵⁰ Nancy J. Chodorow, **The Reproduction of Mothering: the Psychoanalysis and The Sociology of Gender**, Berkley, California Univ. Press, 1978; Kate Millett, 2011.

Heteroseksizmin yüceltilmesi, "normal" ve "doğal" olarak kabul görmesi, yeni neslin ancak bu ilişki biçimi ile yaratılabilecek olması ile ilgilidir. Toplumun geleceği ve halihazırdaki varlığı için büyük önem taşıyan bu nesil üretimi, kontrol dışı bırakılmamaktadır. Feminist kuram tarafından da kadın ve erkek arasındaki cinselliği onaylayan bir kurum olarak tanımlanan heteroseksizm,¹⁵¹ tek "doğal" olan olarak sunulmaktadır. Homoseksüellik, lezbiyenlik vb. ilişki biçimleri, ailenin yeniden kurulamamasına ve insan üretiminin gerçekleşmemesine neden olacağı için kabul edilmemektedir.

Erkeğin egemenliğinin her defasında yeniden tesis edilebilmesi ve diriliğinin korunabilmesi de heteroseksizmin "makbul" olan tek bir ilişki biçimi olarak varlığını sürdürebilmesi ile yakından bağlantılıdır. Böylece erkeğin kadın üzerindeki hakimiyeti sekteye uğramamakta ve bu hakimiyetin gelecekte de devamlılığı sağlanabilmektedir. Erkek de sahip olduğu bu ayrıcalığı ancak bu normalleştirilen kurguda ilan edebilmektedir. Heteroseksizm dışındaki ilişkilerde bu hakim konumun mevcudiyeti ortadan kaldırılabileceği gibi yayılarak kapsamının genişlemesi de durdurulabilecektir. Gündelik yaşamın içinde yaşatılan ve doğallaştırılan heteroseksizm, dilin tüm unsurlarına ve davranış kalıplarının en ince noktalarına kadar sinmiş ve sızmiş durumdadır.

Toplumsal düzen galesi ile özdeş kılınarak sunulan heteroseksizm, "normal" olanı yansıtmakta ve erkeğin, kadın üzerindeki tüm sömürü biçimlerinin temel dayanak noktalarından birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla salt bir cinsel tercih olmanın ötesinde kadın bedeninin ve emeğinin de denetiminin anahtarını erkeğe vermektedir. Nitekim radikal feministler, cinselliği politikleştirirken bedeni üzerindeki kontrolünü kaybeden kadının, aynı zamanda özgür olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bedeni üzerinde seçim yapabilme hakkını yitiren her kadın, yaşamın diğer alanlarında da hak ve

¹⁵¹ Anne Cranny-Francis, Wendy Waring, Pam Stavropoulos and Joan Kirby, **Gender Studies Terms and Debates**, New York, Palgrave Macmillan, 2003, s. 17.

özgürlüklerinden vazgeçme olasılığı ile karşı karşıyadır veya bu olasılık her zaman yanı başındadır.¹⁵² Bu politikleştirmeyi yapan radikal feministler, erkeklerin normal günlük davranışlarının yaygın bir toplumsal sorun olduğunu belirttikten sonra mevcut toplumsal düzende kadın için daha fazla eşitlik arayışındaki liberal feminizmi dışlayarak kadının, erkek tarafından sömürülmesine ve ezilmesine yol açan ve bunu sürdüren toplumsal düzenin meşruluğunu sorgulamışlardır.¹⁵³

1.3.3. Erkek Denetimindeki Kadın ve Korunma Mekanı Olarak Ev

Feminist kuramda en çok tartışılan kavramlardan biri olan patriarka, erkeklerin tarih boyunca kadınlar üzerinde egemenlik sağlayıp bunu sürdürmelerinin mekanizmalarını, ideolojisini ve toplumsal yapılarını, "en yakın cinsel ilişkilerden en genel ekonomik ve ideolojik etkenlere kadar uzanan düşünce ve uygulamaları"nı kapsamaktadır.¹⁵⁴ Dolayısıyla kamusal alanda da farklı şekillerde yaşayan ve yeniden üretilen patriarka,¹⁵⁵ bu yönüyle çok boyutludur ve kapsamında birtakım değişiklikler gözlense de genel itibariyle alanını genişletmeye çalışmaktadır. Eril iktidarın hareket kabiliyeti, işlevsel tahakküm araçları yaratılarak ya da mevcut olan güçlendirilerek geliştirilmektedir. Patriarka da kadının erkek egemen toplumsal yapılar ve uygulamalar eşliğinde baskılandığı, ezildiği ve sömürüldüğü bir "sistem" olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁶

¹⁵² Bell Hooks, **2002**, s. 29.

¹⁵³ Caroline Ramazanoğlu, **1998**, s. 32.

¹⁵⁴ **a.g.e.**, s. 56-57.

¹⁵⁵ Sylvia Walby, **Theorizing Patriarchy**, Cambridge, Basil Blackwell, 1990, s. 59. Ayrıca bkz. Sylvia Walby, "Theorizing patriarchy", **Sociology**, Vol. 23, No. 2, 1989, pp. 213-234; Joan Acker, "The Problem with Patriarchy", **Sociology**, Vol. 23, No. 2, May 1989 pp. 235-240; Malcolm Walters, "Patriarchy and Viriarchy: An Exploration and Reconstruction of Concepts of Masculine Domination", **Sociology**, Vol. 23, No. 2, 1989, pp. 193-211; Veronica Beechey, "On patriarchy", **Feminist Review**, 3, 1979, pp. 66-82.

¹⁵⁶ Sylvia Walby, **1990**.

Patriarkal toplumda aile, "patlama potansiyeli taşıyan bir güç"¹⁵⁷ olan cinselliğin meşru bir şekilde yaşandığı bir mekanı ve birlikteliği anlatmaktadır. Daha önce bahsedildiği gibi kadın ve erkeğin bir arada yaşadığı bu birliktelikte cinsellik, resmi nikah akdinin yapılmasının ardından gerçekleşmektedir. Bu akit ile erkek ve kadın, toplum ve devlet nezdinde hem bir arada yaşayabilmeleri hem de cinsel ilişkiye girebilmeleri için izinli sayılmaktadırlar. Evlilik adı verilen ve aslında aile ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılan bir yapı ortaya çıkmakta ve bu yapı, erkeği kadının denetiminden sorumlu kılmaktadır. Kadın, zafiyetleri ve duyguları ile tanımlanan bir cins olarak kendisinden fiziksel ve ruhsal açıdan çok daha güçlü olduğu varsayılan bir diğer cins olan erkeğe bağımlı hale getirilmektedir. Bu bağımlılık ilişkisinde kadın, kimliğini ortaya koyabilecek birçok yetiden mahrum bir şekilde ifade edildiği gibi zihinsel tasarrufları açısından da erkeğin yönetiminde yaşamını sürdürebilecek bir eksiklik içerisinde tanımlanmaktadır. Bu eksiklik, yalnızca tek ve belli başlı olgularda karşımıza çıkmaktan ziyade kadının kendisi ile doğmuş ve yaşamdan ayrılışı ile sonlanacak niteliktedir, başka bir deyişle, kadının yaşamının her evresine ve her noktasına sinmiş bir eksiklik algısı ile karşılaşmaktadır.¹⁵⁸ Simone de Beauvoir, *İkinci Cins* adlı önemli çalışması ile kadının bu bağımlılığını incelemekte ve bu bağımlılığın, ekonomik ve "yeniden üretim"e dayalı açıklamalarını yapmaktadır. Beauvoir'e göre kadın, özerk bir varlık olarak görülmediği gibi erkeğe

¹⁵⁷ Leonore Davidoff, 2002, s. 52.

¹⁵⁸ Bu noktada ortaya çıkan kadınların kim oldukları, ne tür yetilere sahip oldukları ve nerede yaşayabilecekleri ile ilgili etkin ve kalıcı tanımlamalar geliştirebilme arayışıdır. Tanımlama yapmak, daha sonrasında başlayacak süreç adına oldukça önemlidir. Eksikliği ya da tamamlanmamışlığı ortaya koymak, bunun sonuçlarını açıklamak için de ihtiyaç duyulan zemini hazırlamaktadır. Genel olarak da kadınların var oluşu Sibel Irzik ve Jale Parla'nın da belirttiği gibi patriarkal ideolojiler tarafından mahremiyet, sessizlik, doğallık, gizem gibi kavramlarla tanımlanarak "dil ötesi, daha doğrusu dil öncesi bir alana" hapsedilmekte ve kamusalın karşıtı olarak kurgulanmaktadır. Bu kurgu da kadınların sesleri, kimlikleri, bedenleri üzerinde uygulanan denetimin en önemli dayanaklarından biri olmaktadır, çünkü "kadınların kamusal alanda kendi varlıklarını görünür, duyulur kıldıkları her durumda, kendi doğalarına aykırı bir şey yapmakta oldukları, uygunsuz bir biçimde dikkat çekerek kendileri hakkındaki sözleri kışkırttıkları, örtülü tutularak saflığının korunması gereken bir varlığı açıp sergiledikleri için çirkinleşip rezil oldukları" anlamına gelmektedir. Bkz. Sibel Irzik ve Jale Parla, "Önsöz", **Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet**, Der. Jale Parla ve Sibel Irzik, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 7.

referansla tanımlanmakta ve farklılaştırılmaktadır. Asıl ve mutlak olan erkekken; kadın bu aslonana bağlı/bağımlı olandır.¹⁵⁹

Erkeğe bağlı ve bağımlı kadın imgesi, bu ilişki içerisinde erkek olmadan varlığını sürdüremeyen dolayısıyla kendine yeter bir varlık olmaktan uzaklaşmaktadır. Yaşamına dair düzenleme ya da karar alımında etkisini yetirmekte ve aslında "yaşamının öznesi" olamamaktadır. Kadının tehlikelerden korunması ve nihayetinde üzerinde taşıdığı öne sürülen eksikliğin etkilerinin yok edilebilmesi adına erkek müdahalesi ve denetimi farklı toplumsal deneyimlerde de benzer şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu müdahale ve denetim, kadının esenliği ve toplumsal düzen adına muhafazakâr kuramcılar tarafından da korunmakta ve desteklenmektedir. Kurulan kontrol mekanizmaları aracılığıyla kadının üzerinde taşıdığı iddia edilen "olumsuzluk" giderilmeye çalışılmakta ve nizam kaygısı adına böylece önemli bir sorun ortadan kaldırılabilir.

Kusurlu ve eksik olan insan için ortaya çıkan aile, ailenin yaşadığı mekanı anlatan "ev"i de yaratmaktadır. Ev, ailenin kurumsal kimliğini kazandığı bir mekan olarak anlam kazanmakta ve böylece yalnızca fiziki olarak tanımlanmamış olmaktadır. Aksine ailenin bu kurumsal kimliğini ve üyelerini korumaktadır. Koruma görevi de dışarıdan gelebilecek tehlikelere yönelik devreye girmektedir. Bu ev fikri, Leonore Davidoff'un belirttiği gibi 19. yüzyılın ilk yarısında "dünyanın pisliklerinden" soyutlanmış, "masumiyetin kapalı mekanı" olarak ortaya çıkmaya başlamıştı. Orta sınıf aile yaşamı, üretim süreçlerinden ayrılmaya başladığında kadın ve çocukları korumak için ortaya konmuş ve ev ile aile bütünleşmişti. Kadın ise hem ev hem de o evde oturan anlamına gelmekteydi.¹⁶⁰ Böylece ev, aile ve kadın ile neredeyse aynı anlama gelecek şekilde kullanılır olmuştu. Ev dışındaki yaşam, kadın için tüm kötülüklerin tek kaynağı olarak imlenmiş ve kadın, bu kötülüklerden korunabilmek için evin merkezine konumlandırılmıştır. Evin dışı için

¹⁵⁹ Simone de Beauvoir, **1993**, s. 17.

¹⁶⁰ Leonore Davidoff, **2002**, s. 52.

tanımlanan bu kötülükler, çok çeşitli ve sınırsızdı dolayısıyla bunların tümü için tedbir alabilmek ya da tümünü etkisiz kılabilmek çok da mümkün değildi.

Doğanın kadına sunduğu bir yeti olduğu varsayılan ev içi işler, kadının reddiyesine imkan tanımayacak şekilde kutsallaştırılmaktadır. Kutsallıkla tanımlanarak sunulan ev içi işler, hem yalnızca artık kadına ait işler olarak kabul edilmekte hem de onun doğal yeteneklerine dayalı olduğundan söz konusu bu işleri eksiksiz bir şekilde tamamlaması beklenmektedir. Kadının bu işleri aksatmaması ya da gerektiği şekilde yapmaması, ailenin kurumsal bütünlüğünü tehlikeye sürükleyebilecek güçtedir. Bu nedenle kadının bu aşamada da kontrolü gerekmektedir. Bu kontrol görevi de ailenin reisi olarak tanımlanan erkeğe verilmektedir. Erkek, bu kontrolü hem ailenin hem de efendiliğinin devamlılığı adına yapmaktadır. Ev içinde mikro ölçülerde kurulan efendilik yeniden üretilmektedir. Davidoff'a göre patriarkal tahakkümde, "efendinin buyruklarının meşruluğu kişisel tabi kılma ilişkisi" ile korunmaktadır. Kontrol gücü ve bu gücün sınırları gelenekle kutsanmış "norm"lardan kaynaklanmaktadır.¹⁶¹

Evin, kadın için belirlenen bir yaşam mekanı olarak ele alınmasının doğrudan veya dolaylı birçok sonucu da olmaktadır. Ev ve kadın arasında kurulan ilişki, âdeta birbirini var eden döngüsellik içerisinde ele alınmaktadır. Öyle ki kadın, ev içi bakım ve hizmet işlerini yerine getirerek "ev"i yaratmakta ve kendisi de bu yaratımın sonunda dışarının tehlikelerinden korunarak yaşamına devam edebilmektedir. Dolayısıyla ev, kadının yaşayabileceği en güvenli yer olmakta ve bu ev kurgusu içerisindeki her şey olumlu bir hal almaktadır. "Özel alan" olarak görülen ev, bu kurgu ve mahremiyet kodlarının işlerlik kazanması ile birlikte dokunulması çeşitli toplumsal denetim mekanizmaları ile hoş görülme-yen bir dışa kapalılığın ortasında kalmaktadır. Nitekim özel alan-kamusal ayrımını eleştiren feministler de bu ayrımın, toplumsal cinsiyet

¹⁶¹ a.g.e., s. 112.

rollerinin çevrelediği hemen her eylemin, pratiğin ve düşünüş şeklinin yeniden üretilmesine neden olduğundan bahsetmektedirler.¹⁶²

Shulamith Firestone'a göre aile, kadın üzerinde denetim kurmakta ve bu denetimini çeşitli şekillerde sürdürmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla aile, kadın öznelliği ve özgürlüğü adına engel yaratmaktadır. Kadının karşı karşıya kaldığı bu istenmeyen durumdan kurtulabilmesinin tek yolu olarak da aile kurumunun bizzat ortadan kaldırılmasını öneren Firestone, aile kurumunun ortadan kalkması neticesinde oluşan boşluk için de çözüm önerilerini sıralamaktadır. Kadınlar için bekâr meslekleri olması gerektiğinden bahseden Firestone, anne ve baba olma duygusundan uzaklaşmanın önemine değinmektedir. İnsanın yedi yılda bir defa yapılan sözleşme ile dilediği on kişi ile özgür bir şekilde aynı evi paylaşması ve yaşamını sürdürmesi sağlanmalıdır. Bu sayede işler tek bir kişinin üzerine yüklenmeyecek ve zorunlu olarak bir iş bölümü yapılacaktır. Doğan çocuklar da belirli bir yaş sınırından sonra anne ve babaları ile ilgili tasarruflarının ne yönde olacağına dair karar vereceklerdir.¹⁶³

Hartmann ise patriarkanın maddi temelini yalnızca aileye değil, erkeklerin kadın emeğini denetlemesine izin veren bütün toplumsal yapılara yaslandığını belirtmektedir. Son kertede birbirinin benzeri özleri bünyesinde barındıran toplumsal yapılar, sahip oldukları kodların aktarımını tecrübeye duyulan güven eşliğinde etkin bir şekilde gerçekleştirmektedir. Kadının sorunsallaştırılan varlığı, toplumsal kurumların desteği ile yeniden üretilebilmektedir. Aile, bu "yeniden üretim" aşamasında oldukça önemli olmakla birlikte yalnız değildir. Aksine diğer tüm kurumlar da en az aile kadar, patriarkanın gücünün tesisinde önemlidirler ve ortak hareket etmektedirler. Okullarda, kiliselerde, ordularda ve benzeri yerlerde patriarkal davranışlar öğretilmekte,

¹⁶² Bu konuda bkz. Mieke Verloo & Emanuela Lombordo, "Contested Gender Equality and Policy Variety in Europe: Introducing in a Critical Frame Analysis Approach", **Multiple Meanings of Gender Equality: A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe**, Ed. Mieke Verloo, Budapest, Central European University Press, 2007.

¹⁶³ Shulamith Firestone, **Cinselliğin Diyalektiği**, Çev. Yurdanur Salman, 2. Basım, İstanbul, Payel Yayınları, 1993.

kutsallaştırılmakta ve pekiştirilmektedir.¹⁶⁴ Hiyerarşinin tüm boyutlarıyla izlendiği bu tür yerlerde, beklenen davranışların yerine getirilebilmesi çok daha kolaylıkla gerçekleşmektedir. Aksi tavır ve tutumların sonucunda ortaya çıkacak dini ve toplumsal yaptırımlar da itaatin kaynağını oluşturmaktadır.

Hartmann ile benzer şekilde Bhasin de aile dışında kadını baskı altında tutan diğer toplumsal kurumlar ve araçlardan bahsetmekte ve medyanın, dinin, iktisadi ve siyasi sistemin erkek egemen gücüne değinmektedir.¹⁶⁵ İktisadi sistem, kadınların üretim sürecindeki rolünü görmezden gelirken ve değersizleştirirken; medya, yer verdiği görüntülerinde kadının değersizleştirilmesi ya da yer yer nesneleştirilmesine neden olmaktadır.¹⁶⁶

Kadın üzerinde biriken toplumsal baskılar, genellikle annelik üzerinden hareket ederek gücünü arttırmakta ve kutsal bir görev olarak görülen annelikten kaçınan ya da tanımlanan sınırlar çerçevesinde çocuk bakımını yerine getiremeyen kadını âdeta bir "ötekileştirme" sürecine tabî tutmaktadır. Annelik, öncelikle yüceltilerek övülmekte ve her kadının bu "eşsiz" duygudan nasibini alması gerektiği belirtilmektedir. Toplumsal açıdan "gerçek" anlamda kadın olabilmenin neredeyse birinci koşulu, anne olmak ile ilişkilendirilmektedir.¹⁶⁷

1.3.4."Çifte Eksiklik" ile Tanımlanan Kadın

Kate Millett, *Cinsel Politika* adlı çalışmasında patriarka kavramını ele almakta ve patriarkayı erkeğin iktidarını sağlayan bir cinsel politika olarak tanımlamaktadır.

¹⁶⁴ Heidi Hartmann, 1994.

¹⁶⁵ Kamla Bhasin, **Ataerkil Sistem "Erkeklerin Dünyasında Yaşamak"**, Çev. Ayşe Coşkun, Haz. Yüksel Selek vd., İstanbul, Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları, 2003a.

¹⁶⁶ a.g.e.

¹⁶⁷ Bu konudaki bir tartışma için bkz. Elisabeth Badinter, **Kadınlık mı Annelik mi**, Çev. Ayşen Ekmekçi, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

Millett, patriarkal toplumda erkeğin egemenliğinin ve kadının bağımlılığının toplumsallaşma yoluyla kurulduğunu ve çeşitli ideolojik kurumsal araçlarla da sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır.¹⁶⁸ Millett'e göre aile, patriarkanın ihtiyaç duyduğu araçları temin etmekte ve bu sayede patriarkaya ait olanın yaşamasını sağlamaktadır.¹⁶⁹ Hartmann ise patriarkayı "faydacı bir biçimde, maddi temeli olan ve hiyerarşik olsa da erkekler arasında, onların kadınlara egemen olmalarını sağlayan bir karşılıklı bağımlılık ve dayanışma kuran ya da yaratan erkekler arası toplumsal ilişkiler dizisi" şeklinde tanımlamaktadır.¹⁷⁰ Patriarka, bu haliyle yalnızca "erkeklerin genel olarak kadınlar üzerindeki iktidarını değil, aynı zamanda erkek iktidarının hiyerarşik karakterini ve bu iktidarın doğal, normal, doğru ve haklı olduğunu öne süren ideolojik meşrulaştırılmasını da ifade etmektedir."¹⁷¹

Erkek egemenliği ya da kadınların ezilmesi ile neredeyse eş anlamlı olarak kullanılan patriarkanın Christine Delphy'e göre, iki özelliği bulunmaktadır. Birincisi bu kavram, onu kullananın zihninde, bir sistemi ifade etmektedir. İkincisi ise feministler, patriarka ile kapitalizmi biraraya getirmişlerdir. Bu birliktelikte birincisi ikincisinden farklıdır ve ikincisine indirgenemez.¹⁷² Yine Delphy'e göre aile, tarihsel ve etimolojik olarak bir üretim birimidir. Latince'de *familia*, aile babasının iktidarına tabî kılınmış toprak, köle, kadın ve çocuklar toplamı anlamına gelmektedir. Bu üretim biriminde aile babası egemendir ve otoritesi altında bulunan bireylerin emeği ona aittir ve başka bir ifadeyle aile, emeklerini bir "reis"e borçlu olan bireyler toplamıdır. Aile, bir bireyin evlilik yoluyla kendisiyle akraba olmuş veya kendisine bağlanmış olanları sömürmesi

¹⁶⁸ Kate Millett, **Cinsel Politika**, Çev. Seçkin Sevil, 2. Basım, İstanbul, Payel Yayınevi, 2011.

¹⁶⁹ **a.g.e.**, s. 60.

¹⁷⁰ Heidi Hartmann, **Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği**, Çev. Gülşat Aygen, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s. 29.

¹⁷¹ Caroline Ramazanoğlu, **Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri**, Çev. Mefkure Bayatlı, Yay. Haz. Fatmagül Berktaş, İstanbul, Pencere Yayınları, 1998, s. 56-57.

¹⁷² Christine Delphy, "Baş Düşman", **Kadının Görünmeyen Emeği Maddecı Bir Feminizm Üzerine**, Der. Gülnur Savran ve Nesrin Tura, İstanbul, Kardelen Yayınları, 1999, s. 278, 281.

üzerinde temellenmiş olduğundan, bu sömürü, üretim tarzının bir aile üretim tarzı olmaya devam ettiği her yerde sürmektedir.¹⁷³ Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği* adlı kitabında aileyi şu şekilde anlatmaktadır: "...Aile terimi ilk kez Romalılarca, anne, çocuklar ve tutsaklardan oluşan ve bir başkan tarafından yönetilen bir toplumsal birimi tanımlamak için kullanılmıştır. Roma yasalarına göre ailenin başkanı, üyelerin hepsinin yaşamları ve ölümleri üstünde söz sahibiydi"¹⁷⁴

Muhafazakâr ideoloji de bir otoriteye, reise ve egemene ihtiyaç duymaktadır. Ailede ihtiyaç duyduğu bu reis de erkek olmakta ve belirlenen hareket alanı içerisinde erkek yetkilendirilmektedir. Ailenin reisi olarak tanımlanan, eş ve baba olan erkeğin kadın ve çocuklara göre daha yetkin olduğu fikri öne çıkmaktadır. Kadın ve çocuklar, yönetilmeye ihtiyaç duyanlar olarak kabul edildiğinden; erkek de yönetme gücüne sahip üye olarak belirlenmektedir. İnsan, doğası gereği eksiklik içerisinde olmakla birlikte kadın, erkekten farklı olarak çok daha büyük bir yetkin olmama durumu ile karşı karşıyadır. Cinsiyet kaynaklı bu yetkinsizlik hali, kadının korunmaya ve yönlendirilmeye ihtiyaç duyan bir cins olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Nitekim tarih boyunca insanî eksikliği yanında bir de kadın olmaktan kaynaklı bir eksiklik içerisinde olduğu ileri sürülmüştür.

Eski Yunan'da Aristoteles'in "doğanın hatası" dediği kadın, Thomas Aquinas tarafından "hatalı" ya da "noksan erkek" olmayı sürdürmüştür.¹⁷⁵ Aquinas, cinsiyetlerin Tanrı imgesi ile eşit bir şekilde benzediğinden ve aynı şekilde kurtarılabileceklerinden bahsetmekte ancak kadınlar için bunun tek şartının erkek egemenliği altında yaşamlarını

¹⁷³ a.g.e., s. 96.

¹⁷⁴ Shulamith Firestone, **1993**, s. 85.

¹⁷⁵ Gisela Bock, **Avrupa Tarihinde Kadınlar**, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2004, s. 6-7.

sürdürmeleri olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁶ Muhafazakâr ideolojide de kadın, Aquinas'ın bu "noksan erkek" tarifine oldukça yakın durmakta ve kadın, bu "çifte eksiklik" ile kuşatılmaktadır. Kadının böylesi bir "eksiklik" ya da "noksanlık" ile müsemma bir şekilde tanımlanması, onu tamamlayacak ve yönlendirecek birine ihtiyaç duyması sonucu da ortaya çıkarmaktadır. Bu tamamlama ya da kadının sahip olduğu öne sürülen eksikliğini giderme görevi, erkeğin olmaktadır. Erkek, bu görevi sayesinde âdeta kadının yaşamının yönetimini üstlenmektedir.

¹⁷⁶ a.g.e., s. 6-10.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIK VE AK PARTİ

2.1. TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIĞIN GELİŞİMİ

Muhafazakârlık, toplumsal, kültürel ve siyasal tecrübeler nispetinde yer yer farklılaşan bir söylem ekseninde hareket ediyor gibi görünse de muhafazakârlığın temel itibariyle devrim karşıtlığında ve süreklilik arayışında herhangi bir değişiklik gözlenmemektedir. Devrim gibi radikal değişim hareketlerinden ürkme ve ısrarla kaçınma tüm ülke deneyimlerinde benzerlik göstermektedir. Kökten ve keskin bir şekilde mevcut olanı ortadan kaldırmaya çalışan tüm teşebbüsler hem büyük bir tehlike anlamına gelmekte hem de bu tür teşebbüslerin önlenmesinin ya da durdurulmasının taşıdığı önemden bahsedilmektedir. Türkiye'de muhafazakârlığın gelişimini izleyebilmek için de yine bir değişim hareketinin izini sürmek, sancılarını ve miladını keşfetmek gerekmektedir. Bu milat için de Osmanlı son dönemi modernleşme sürecine bakmak ve o dönemdeki yenilik anlayışının hangi eksende ilerlediğini incelemek, muhafazakârlığın Türkiye'deki günümüze kadar ulaşan tepkiselliğini ya da çekincelerini anlayabilmek açısından oldukça önemli görünmektedir.

Osmanlı son döneminden itibaren başlayan modernleşme süreci ve bu sürecin Batı etkisinde geçmesi, yukarıda bahsedildiği gibi Türkiye'de muhafazakârlığın aradığı milada yanıt üretmektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi ve bu dönemde yapılan inkılaplar ise radikalizm reddiyesine kaynak sunmaktadır. Bu dönemde değişimin, dışarıdan ve müdahaleci bir şekilde geldiği ve geçmişe dair ne varsa yerini Batı referanslı toplumsal kodlara bıraktığı fikri öne çıkmaktadır. Zira genel olarak belirtildiği gibi Cumhuriyet'in

kurucu kadrosu için öncelikle yapılması gereken, İslami çağrışimleri kamusal alanın dışına çıkararak bu "dışarı"daki haliyle dahi belirlenen sınırlar içerisinde görünürlüğünün sağlanmasıdır. Ortaya çıkan bu durum, kendi içerisinde bir zihinsel dönüşümü gerektirdiği gibi zevk ve estetik açısından da bir kopuşu ifade etmektedir. Bu nedenle de Erken Cumhuriyet Dönemi, Türk muhafazakârlarının çok partili hayata geçiş ile birlikte eleştirdikleri ve çoğunlukla da olumsuzladıkları bir dönem olmaktadır.

Türkiye'de muhafazakârlık, hikmeti neredeyse hiçbir zaman sorgulanamayacak nitelikte görülen "öz"ün vazgeçilmezliği üzerinden bir söylem geliştirmektedir. "Öz" genellikle geleneğe içkin bir şekilde ele alınarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Yüzyıllar öncesinde de var olan ve bugün de etkin bir şekilde varlığını sürdüren, toplumu anlatan ya da tanımlayan birtakım unsurlar/kurumlar silsilesi belirginleşmektedir. Türk muhafazakârlığında işlenen bu "öz" düşüncesi, Batı'dan farklı olarak İslamcılık ile kurulan yakın ilişki nedeniyle geçmişe duyulan özlem ve yine geçmişte bulunan "mutlak iyi"ye yönelik bir övgü eşliğinde ele alınmaktadır. İslamcılıkta var olan Asr-ı Saadet özleminin, söz konusu bu "öz"e belirgin bir şekilde içkin olduğu üzerinde durulmaktadır.

"Öz" düşüncesi ya da bu "öz"e duyulan özlem, Türk muhafazakâr yazınında daha ziyade kadın ve ailenin bozulduğu ileri sürülen konumu üzerinden ele alınmaktadır. Buna göre kadın, modernleşme adı verilen sürecin nesnesi olarak "yuva"sının dışına taşınmış, bedeni ile teşhir edilmiş ve bugüne kadar hiç bilmediği/görmediği/tanımadığı ve aslında kendisinin de istemediği bir yaşam ile karşı karşıya bırakılmıştır. Kadının yaşamı üzerinden kurgulanan bu yaşam, derin bir kimlik problemi yaratmış ve yozlaşmanın da kaynağı olmuştur. Buna göre, bahsi geçen bu sorunların asıl ve kötü etkisi aile kurumu üzerinde hissedilmeye başlanmıştır. Başlangıçta yavaş ilerleyen bu değişim sürecinin zaman içerisinde oldukça keskin bir hal aldığı ileri sürülmüştür.

Batılılaşma çabası içerisindeki devletin yarattığı bireyin karşısına İslamcılık da bu noktada dindar bir Müslüman yaratma adına yola çıkmaktadır.¹⁷⁷ Milli görüş de bu çerçevede aslında neredeyse aranan her sorunun çözümünün İslam'ın içerisinde olduğunu ve dolayısıyla yine İslam'a bakmak gerektiği fikrinden hareket etmektedir. Batı'ya olan mesafe ve tehlike algısı da oldukça güçlü bir şekilde ortaya çıkmakta ve özellikle Cumhuriyet ile birlikte en üst noktaya ulaşan Batılılaşma arzusu nedeniyle İslam'ın bizzat kendisinin kaynak olması gerektiği anlayışından uzaklaşılması eleştirilmektedir. "Öz" düşüncesi de İslamcı bir hareket olarak milli görüş için böylece daha ziyade İslam'la yakından bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Dinin pratikleri, davranış kalıpları, inanç-itikad tasavvuru ile örülü ve Asr-ı Saadet Dönemi ile çerçevesi çizilmiş "öz" düşüncesi belirginlik kazanmaktadır. Menderes Çınar'ın da belirttiği gibi Batı'ya ait araç ve yöntemlerle değil, bahsi geçen bu gelenek anlayışı ve İslam'ın temel alındığı bir modernleşme projesi övülmekte ve bu karşıtlık ile siyasal duruş da şekillenmektedir.¹⁷⁸ Bu siyasal harekette de kadının evinin dışına çıkması, ailenin geleceği için tehditkâr bulunmakta ve toplumsal buhran endişesi belirgin bir şekilde dile getirilmektedir. Ev, kadın için en güvenli mekan olarak belirlenmekte ve annelik, kadının en temel vazifesi olarak kabul edilmektedir.

2.1.1. Toplumsal Yozlaşma/Buhran Kaynağı Olarak Kadın ve Aile

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ve günümüze kadar muhafazakârlık çizgisinde, genel itibariyle toplumsal bozulma/yoza ve ahlâki buhran tanımlamaları yapılmaya çalışılmış ve toplumsal kurumların önemine değinilmiştir. Geleneğin arkada bırakılarak aşına olunmayan "yeni"nin ithal edilmesinin, "insan topluluğu"nun geleceği için yaratacağı tehditlerden bahsedilmiş ve toplumsal düzen kaygısı öne çıkmıştır. Bu düzen

¹⁷⁷ Menderes Çınar, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslâmıcılık**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2005, s. 33.

¹⁷⁸ **a.g.e.**

kaygısının belirginleşmesinde de toplum ve devlet ilişkisinde yaşanmaya başlayan değişim etkili olmuştur. Söz konusu bu kaygı, salt bir değişim karşıtlığından ziyade değişimin hızına, şiddetine, kapsamına ve içeriğine yönelmiştir. Nitekim modernleşme sürecinde bahsi geçen bu çekinceler, sıklıkla dile getirilmiş ve özellikle toplumsal dinamiklerin büyük hasar göreceği düşünülen noktalara temasın arttığı anlarda daha gür duyulmuştur.¹⁷⁹ Kadın ve aile konusu, çatışmanın ve endişenin yükseldiği noktalardan en önemlisi olmuştur. II. Meşrutiyet sonrası İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi siyasal akımlar da bu eksen üzerinde hareket ederek günümüze kadar ulaşan tartışmalara kaynaklık etmiştir.

Çoğunlukla el yordamıyla yorgun devleti biraz daha ayakta tutabilme gayreti içerisinde yöntemin ne olması gerektiği üzerinde duran bu üç ana siyasal akımın, kendi aralarında önemli farklılıkları olduğu gibi odaklandıkları temel meseleler itibariyle birbirine yaklaştıkları da görülmüştür. Söz konusu bu siyasal akımlar, her şeyden önce toplumdaki kadın sorununu incelemiş¹⁸⁰ ve dolayısıyla bu sorunun aile üzerindeki etkilerini ele almıştır.

İslamcılık akımı, kadının toplumsal konumu ile ilgili radikal bir değişimden yana olmamıştır. Nihayetinde çözüme kavuşturulmaya çalışılan mesele, "namus" ve "mahrem" ile kodlanan kadının konumu ve beraberinde ailenin sürekliliği olduğu için

¹⁷⁹ Osmanlı son dönem siyasal akımları, modernleşme dinamikleri, modernleşme sürecinin kapsamı, içeriği vb. tartışmaları için bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016; Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, Der. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008; Şerif Mardin, "Tanzimat Sonrası Aşırı Batılılaşma", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ersin Kalaycıoğlu & Ali Yaşar Sarıbay, 4. Baskı, Bursa, Dora Yayınları, 2009; İlber Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda**, 5. Baskı, İstanbul, Merkez Kitapçılık, 2007; İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004; Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet'in İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul, Yenigün Yayınları, 1998; Tarık Zafer Tunaya, **İslâmcılık Akımı**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003; Kemal H. Karpat **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. F. Dilek Özdemir, Ankara, İmge Kitabevi, 2006; Ali Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Siyasal Modernleşme ve İslam", **Toplum ve Bilim**, 29-30, Bahar-Yaz 1985.

¹⁸⁰ Nilüfer Göle, **Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme**, İstanbul, Metis Yayınları, 1991, s. 25; ayrıca bkz. Bernard Caporal, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1982; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Yenigün Matbaası, 1960.

İslamî teamüllerin ve geleneğin gözden kaçırılmamasına özen gösterilmiştir. Sorunun kaynağı olarak dinin sahih kaynaklarından uzaklaşmayı gören İslamcılık, bu uzaklaşma ya da yanlış anlama neticesinde ortaya çıkan sorunları geçici değerlendirerek aslında çarenin nerede olduğunu anlatmaya çalışmıştır. İslamcılara göre, Müslüman kadınlar bugün birtakım sorunlarla karşılaşılıyorsa ya da toplumda bir kadın meselesi yaşıyorsa bunun sebebi İslam hukukunun kadına verdiği hakların kullanılmaması ya da uygulamaların İslamiyet'in ruhunu yansıtmaması ile ilgilidir. Dolayısıyla İslamiyet'in özü ve yüzyıllardır bu özün işlendiği gelenek dışında çareyi başka bir yerde aramak, mevcut sorunun çok daha trajik hale gelmesine neden olacaktır. İslamcılara göre, kadının ev dışına çıkması ve erkeklerle aynı mekanı paylaşması, her şeyden önce İslami kaidelere uygun değildir ve Batı etkisi ile ortaya çıkan bu durum, dinin ilkelerine, emir ve yasaklarına aykırı düşmektedir.¹⁸¹ Kadının dışarıda olması, zinanın yaygınlaşması ve aile huzurunun bozulmasıdır. Başka bir ifadeyle, bozulan aile, nesebi belli olmayan çocuklar ve en nihayetinde başlayacak olan toplumsal kaos anlamına gelmektedir. Bunun yegâne sorumlusu da İslamcılara göre, yaygınlaşan Batı hayranlığı ve etkisidir.

İslamcılar tarafından kadın ve aile ile ilgili geliştirilen bu söylem, Batıcılık ve Türkçülük akımlarında farklılaşmıştır. Batıcılar, devletin durdurulamayan kötü gidişatının sorumlusu olarak vazgeçilmek istenmeyen gelenekleri, görenekleri, hurafeleri ve tüm bunları yaşatabilmek adına da Batı'ya kapatılan gözleri görmüşlerdir. Devletin sorunlar girdabının içinde bulunmasının temel nedenlerinden biri olarak kadının köşeye sıkıştırılmış ve kısıtlanmış yaşamı olduğunu dile getirmişlerdir. Çok eşli ve kadının rızası olmadan gerçekleşen evliliklerin, kadını aşağıladığı gibi aile kurumunun doğasına da aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

¹⁸¹ Nilüfer Göle, 1991, s. 32.

Batıcılık ve İslamcılık arasında yükselen bu tartışmaya Türk milliyetçiliği yeni bazı öğeler katmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), Türk milliyetçilerinin yazıp çizdiklerini/anlattıklarını kendi aile politikasının parçası haline getirmek üzere bir hamle yapmıştır.¹⁸² Türkçülük akımı, İslam öncesi Türk devletlerinde kadının yaşamından ve erkek ile eşit olan toplumsal konumundan övgüyle bahsetmiştir. Türkçülük akımının önde gelen ismi Ziya Gökalp, eski Türklerde kadının önemi ve kutsallığı üzerinde durmuştur. Kadının kapatılması, ikincilleştirilmesi ve Türk ahlâkının unutulması sonucunda Türk milletinin bugün böylesi bir işgalin ortasında kaldığı öne sürülmüştür. Kadının, erkeğin kölesi haline getirilmesinin Türk töresine aykırı olduğu ve bu ısrardan bir an önce vazgeçilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kadının Türk töresine uygun olarak erkek ile yana ve onunla eşit haklara sahip olarak yaşamasını isteyen Gökalp, aileyi de Türk ahlâkının esasları arasında saymış, tek eşliliği ve kadın erkek eşitliğini savunmuştur.¹⁸³

Osmanlı son dönem siyasal akımları arasında kadın ve aile ile ilgili yapılan tüm tartışmaların uzantılarına daha sonra Türk siyasal hayatında rastlanmaya devam edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan ulus inşa sürecinde kadının kamusal alana taşınması ve kadın-erkek eşitliğinin hukuksal düzeyde sağlanmaya çalışılması, muhalif tavır alışlarla karşılaşmıştır. Nitekim daha sonra inceleyeceğimiz gibi Kemalist rejim, modernleşme adına oldukça cesur adımlarla ilerlemiştir ve bu süreçte özellikle kadın-erkek rollerine dair düzenlemelerin kapsamını genişleterek özel hayata/aile hayatına

¹⁸² Deniz Kandiyoti, **Cariyeler Bacılar Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Çev. Aksu Bora ve Fevziye Sayılar, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunde Özbay, İstanbul, Metis Yayınları, 1997, s. 174-175; Zafer Toprak, "The Family, Feminism and State During the Young Turk Era (1908-1918)", **Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne**, Der. Edhem Erdem, İstanbul-Paris, ISIS, 1991.

¹⁸³ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1973; Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, İstanbul, Toker Yayınları, 1992; Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, Toker Yayınları, 1995.

ilişkin dolaylı etkilerin izlenmesini sağlamıştır ki 1940'lardan itibaren muhafazakâr milliyetçiliğin eleştirilerinde söz konusu bu düzenlemeler yer almıştır.¹⁸⁴

2.1.2. Ulus-inşa Sürecinde Kadın ve "Modern Aileler/Yuvalar"

Türkiye'de, 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönem, yalnızca siyasi rejimin değişimi değil, geniş kapsamlı toplumsal ve kültürel değişimi anlatmak için kullanılır olmuştur. İmparatorluğun geleneksel yapısının çözülmesi ve yeni devletin yaratımı adına 1923'ten itibaren bir dizi yenilik yapılmıştır. Kamusal alanın "laikleştirilmesi" ve "modernleştirilmesi" için birbirini tamamlayan adımlar atılmıştır. 1925'te, Osmanlı Dönemi'nde çok büyük öneme sahip olan tekke ve zaviyeler kapatılmış ve yine aynı yılın sonlarına doğru Şapka ve Kıyafet Kanunu ile fes yasaklanarak fesin yerini şapkanın almasına yönelik düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. 1926'ya gelindiğinde takvim değişikliği, İsviçre'den uyarlanarak alınan Medeni Kanun ve yine benzer şekilde İtalya'nın Ceza Yasası kabul edilmiştir.¹⁸⁵ 1928'de çıkarılan Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun da geçmiş ile kurulan bağı büyük ölçüde koparmış ve "yeni"nin inşa sürecini derinden etkilemiştir. Böylece oldukça kısa bir süre içerisinde hummalı bir değişim süreci yaşanmıştır. Modernleşme saikiyle başlatılan bu süreç, kamusal alandaki dine ait olan imgelerin ve aktörlerin özel alana taşınmasını hızlandırmıştır. Değişimi "kopuş" ile sağlamaya çalışan Cumhuriyet modernleşmesi, "yeniden biçimleme" inşasında gelenek ile iki

¹⁸⁴ İnci Özkan Kerestecioglu, "Mahremiyetin Fethi: İdeal Aile Kurgularından İdeal Aile Politikalarına", **Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün mü?**, 9-10 Kasım 2013, Düzenleyen: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Erişim adresi: https://tr.boell.org/sites/default/files/baska_bir_aile_anlayisi_mumkun_mu.pdf, Erişim tarihi: 15.07.2016.

¹⁸⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, 26. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 256.

yönlü bir etkileşim içerisine girerek gelenek bağlamında Tayfun Atay'ın belirttiği gibi hem bir "kök sökme" çabası hem de bir "kök salma" isteği ile ortaya çıkmıştır.¹⁸⁶

"Kök sökme" ve "kök salma" isteği ile şekillenen ulus devletin yaratım süreci, kamusal alandaki "geçmiş"e ait olan imgelerin ve aktörlerin özel alana taşınmasını hızlandırmıştır. Oldukça süratli atılan bu adımların dönüştürücü etkisinin bizatihi somutluk kazanması, yaratılan "yeni kadın" kimliğinin kamusal alandaki yerini almasıyla gerçekleşmiştir.¹⁸⁷ Kadının modern ve yeni görüntüsü, sıklıkla dile getirildiği gibi yeni rejimin övgüsünü ve desteğini kazanmış, kamusal alanın ve geçmişten kopuşun sembollerinden biri olarak belirlenmiştir.¹⁸⁸ Başka bir ifadeyle, gelenekselden kopuş, kadının "modernleştirilmesi"- "millileştirilmesi" ile gösterilmeye çalışılmıştır. Bu noktada önem kazanan da bu kopuşun sağlanması olmuştur.¹⁸⁹

Kadın üzerinde gerçekleştirilmeye çalışılan değişim ile geleneksel aile yapısının modern aileye dönüşümü de hızlandırılmaya çalışılmıştır. Ailenin dönüşümü, "modernleşmenin gerçekten toplumsalın içine girebilmesi" ve "mevcut yapının sürekliliğine indirilecek en ağır darbe olması" nedeniyle stratejik kabul edilmiştir.¹⁹⁰ Ev dışına çıkmaya, eğitim olanaklarından erkeklerle birlikte eşit bir şekilde yararlanmaya ve çalışma yaşamına katılmaya başlayan kadın imgesi, modern

¹⁸⁶ Tayfun Atay, "Gelenekçilikle karşı-gelenekçiliğin gelgitinde Türk gelenekçi muhafazakârlığı", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 154. Bu konuda ayrıca bkz. Özgür Gökmen, **Tek-Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nde Muhafazakâr Yönelimler**, Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive Department of Turkish Studies, Universiteit Leiden, Şubat 2003; Nazım İrem, "Turkish Conservative Modernism: Birth of a Nationalist Quest for Cultural Renewal", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 34, No. 1, 2002, pp. 87-112.

¹⁸⁷ Deniz Kandiyoti, "End Of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey", Der. Deniz Kandiyoti, **Women, Islam and the State**, Philadelphia, Temple University Press, 1991a.

¹⁸⁸ Nilüfer Göle, **1991**.

¹⁸⁹ Nilüfer Çağatay & Yasemin N. Soysal, "Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler", **1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, Yay. Haz. Şirin Tekeli, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

¹⁹⁰ Ahmet Murat Aytaç, **Ailenin Serencamı Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması**, 2. Baskı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2012, s. 175.

ailenin oluşumunu kolaylaştırmıştır. Nitekim erken dönem reformcular, Serpil Sancar'ın da vurguladığı gibi yeni Türk ulusunun kadınlar eliyle kurulan yeni bir ev, aile, çocuk yetiştirme tarzı üzerine oturtulmasında uzlaşa sağlamışlardır.¹⁹¹ Bu süreçte kadınlardan beklenen, modern aileler, evler, çocuklar ve modern bir gündelik yaşam inşa ederek modern bir toplum kurma sürecine katılmaları olmuştur. Erkekler, devlet egemenliğini yeniden tesis etmek ve modern bir ulus devlet inşası için uğraşırken; kadınlar da yine erkek reformcuların reisliğinde modern aileler/yuvalar kurmak ve modern nesiller yetiştirmek için seferber edilmişlerdir.¹⁹² Dolayısıyla bu aile modeli ve kadının hem "eşit" hem de "yeni" hali, laikliğin ve ulus devletinin bahsi geçen "kopuş" ve "başlangıç" ihtiyacı için kaynak olmuştur.¹⁹³

Geleneksel yapının modernleşme çabaları karşısındaki tavrı, endişenin eşlik ettiği genel bir kabullenmeme durumunu yansıtmıştır. Bu kabullenmeme, yüzyıllar boyunca aşına olunan, bilindik ve vazgeçilmez görünen kurum ve kişilerin yaşamlarından uzaklaştırılmasına yönelik gelişmiştir. Geçmişin ve geleneğin aktarımını zorlaştıran hatta büyük ölçüde ortadan kaldıran düzenlemeler, tahmin edilmesi zor olmayacak muhafazakârlar için toplumun geleceğinin tehdidi anlamına gelmiştir. Radikal değişim hareketlerinin toplumsal düzen üzerinde yaratacağı bu tehdidin, sonuçları itibariyle bir yok oluşa neden olabilecek kadar büyük olduğu belirtilmiştir. "Nizam", bazen sembolik düzeyde de olsa eskinin temel bazı kurum ve kuruluşları ile temsiliyetinde aranmıştır.

¹⁹¹ Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar**, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 191-192.

¹⁹² **a.g.e.**, s. 196, 206, 207.

¹⁹³ Deniz Kandiyoti, "İslam and Patriarchy: A Comparative Perspective", Edited by Nikki R. Keddie ve Beth Baron, **Women in Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender**, Yale University Press, 1991b, s. 29-30.

Türk muhafazakârlığının şekillenmesinde de "nizam" kavramı hakim bir "kültürel kod" olarak çalışmıştır.¹⁹⁴ Geçmişin kültürel dokusunu yansıtan kurumlar ortadan kaldırılarak yerine Batılı ikâmeleri yerleştirilmiştir. Kökleri yok etmeye ve en önemlisi de unutturmaya yöneldiği öne sürülen inkılap hareketleri, "kurucu" muhafazakârların eleştirilerinin temelini oluşturmuştur. Nizam kaygısı, "öz"den uzaklaşmanın yaratacağı tahribat ve sonucunda kaçınılmaz bir son olarak ortaya çıkacak "buhran" sıklıkla işlenen konular arasında yer almıştır. Manadan uzaklaşma, medeniyet ile maddeciliği özdeş kılma ve en önemlisi maziden kopma, yaşanacak ve hatta yaşanmaya başladığı öne sürülen buhranın temel nedenleri olarak görülmüştür. Köksüzlüğe ve çürümeye götürecektir olan bu kötülüklerin de öncelikle aileyi kuşatarak esir aldığı işlenmiştir. Böylece aile, "mana ve mazinin uhreviyetiyle mesuliyetini" üzerinde taşıyan bir kurum olarak hem kaynak hem de neden olarak ele alınmıştır.

Tanzimat ile başlatılan Osmanlı-Türk modernleşme sürecinde devletin ve kamusal tartışmaların çoğu doğrudan ya da dolaylı bir şekilde aileye bağlanmıştır.¹⁹⁵ Dini ve milli değerler ve bu değerlerin kusursuzca gelecek nesle aktarımı, bir direnç kaynağı olarak sunulmuş ve söz konusu bu değerleri, dinamikleri ile sorunsuz bir şekilde yeniden üretecek en önemli kurum olarak da aile görülmüştür. Ailenin, toplumun en küçük birimi olarak taşıdığı önem noktasında ortaklaşma sağlanmış ve bu küçük birimin tüm üyeleri ile birlikte toplumun varlığı adına rollerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi gerektiği düşüncesi öne çıkmıştır.

¹⁹⁴ Süleyman Seyfi Ögün, "Türk Muhafazakârlığının Kültürel ve Politik Kökleri", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 540.

¹⁹⁵ İnci Özkan Kerestecioğlu, **2013**, s. 12.

2.2. "ÖZ" VE "DÜZEN" ARASINDAKİ İLİŞKİDE KADIN VE AİLE

Osmanlı son döneminden itibaren başlayan ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra oldukça radikalleşen modernleşme süreci, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Şekip Tunç, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Peyami Safa, Ali Fuad Başgil ve Nurettin Topçu ile şekillenen bir muhafazakârlık çizgisi ortaya çıkarmıştır. Çeşitli adlarda dergiler çıkarılmaya başlanmış, 1921'de yayınlanmaya başlanan Dergah Dergisi, Türkiye'de muhafazakârlığın düşünsel alanının yerleşmeye çalıştığı zeminin anlaşılabilmesi adına oldukça önemli olmuştur.

Bir "ilk" olarak görülen Dergah Dergisi, pozitivistlere ve Ziya Gökalp'in sosyolojisine yönelik itirazlar geliştirmiş, Kurtuluş Savaşı ve Milli Mücadele desteklenirken; Ziya Gökalp'in toplumsal tespitlerine yönelik karşıtlık belirginleşmiştir.¹⁹⁶ Batı'nın işgaline karşı direnme ve üzerinde yaşanan toprağı kurtarma fikrinde ortaklaşma sağlanmış ama kurtuluştan sonraki aşamaların kapsamından ve hızından kaynaklanan sunilik eleştirisi yapılmıştır. Düşmana karşı savaş hak olarak görülürken; savaştan sonra ivedilikle başlatılan değişim hareketinin boyutları ve hızı kabul görmemiştir. Geleceğin ithal yöntemlerle inşa edilerek geçmişten topyekün kopuşun sonuçlarının ürkütücülüğü üzerinde durulmuştur. Geçmiş şekillendiren ve geçmişe ait olan her türlü görüntü ya da sembolün ortadan kaldırılmaya çalışılmasının, bugün için sarsıcı ve gelecek için yıkıcı olacağı belirtilmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi inkılap hareketleri, geçmiş-bugün ve gelecek arasındaki bağlantıyı kopararak "öz"den ve "düzen"den uzaklaşılmasına neden olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu eleştiri, topyekün bir reddedişi anlatmamışsa da birbiri ardına yapılan yasal düzenlemeler ve bu düzenlemelerin toplumsal hayattaki pratik yansımaları, Türkiye'de "kurucu muhafazakârlar"ın tepkisine neden olmakta gecikmemiştir.

¹⁹⁶ Metin Çınar, "Dergah Dergisi", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanel Bora & Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 86.

Cumhuriyet'in yalnızca bir siyasal rejim değişikliği değil, Osmanlı'nın siyasal, toplumsal ve kültürel tüm unsurlarından radikal bir kopuşu anlatması Türk muhafazakârlığının tarihsel an istemine de yanıt vermiştir.¹⁹⁷

Erken Cumhuriyet Dönemi, geçmişin yıkılarak geleceğin inşası adına giriştiği "radikal modernizm tasavvuru" ve onun politik uygulamaları nedeniyle muhafazakârlığın Türk siyasal düşünce hayatında "felsefi-siyasal bir dil" olarak ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.¹⁹⁸ Toplumun yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı Erken Cumhuriyet Dönemi'ne her defasında yeniden bakılmış ve muhafazakâr yazında ve dilde bu dönem incelikle işlenmiştir. Başka bir ifadeyle, sükûnetin ya da "sessiz çığlık"ın sona erdiği anlarda eleştirdikleri zaman dilimi ve nirengi noktası oldukça benzerlik göstermiştir. Nitekim çok partili hayata geçiş ile birlikte değişim sürecini doğal akışından kopardığı öne sürülen inkılaplar, muhafazakârların eleştirilerinin odak noktası haline gelmiştir.

Peyami Safa, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Yahya Kemal Beyatlı muhafazakârlığın özellikle bu gelişim seyrine etkide bulunmuşlardır. Aralarındaki temel farklılaşmalara rağmen esasta bir "öz" arayışı ve bu "öz"ün korunması gerektiği düşüncesinde ortaklaşmışlardır. 1950'lerden itibaren de bu "öz"ün gömüldüğü yerden çıkarılarak diriltilmesine yönelik bir "yeniden yapılanma" süreci başlamıştır.

Toplumun, tüm kurumlarıyla birlikte anlamsızlık girdabında olduğu ve kendisini tanımada güçlük yaşadığı artık çok daha açık bir şekilde dillendirilmiştir. Soğuk Savaş Dönemi'nin etkileri ve komünizmin bertaraf edilmesi gerektiği fikri bu dönemde

¹⁹⁷ Ahmet Çiğdem, "Sunuş", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 16.

¹⁹⁸ Nazım İrem, "Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakârlığının Kökenleri", **Toplum ve Bilim**, Sayı 74, 1997, s. 52.

muhafazakârların üzerinde durduğu konular arasında yer almıştır.¹⁹⁹ Geçmişinden koparıldığı bu nedenle de köksüz ve kimliksiz kaldığı ileri sürülen toplumun, kendisini oluşturan değerlere yeniden kavuşması gerektiği düşüncesi ön plana çıkmıştır. Bir "mazi" ve "dün" özlemi varolagelmıştır ancak bu özlem, geçmişte yaşama ya da geçmişe geri dönme fikrine tutunmaktan kaçınmıştır. Geçmiş ile gelenek arasında bağ kurulmuş ve gelenek, kökten tasfiye edilmemesi gereken âdeta o toplumu var eden her türlü değer ve bilgi bütününe işaret edecek şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla geleneğe bakış, Türk muhafazakârlığında toplumun yüzyıllar içerisinde ürettiği ve toplumun ihtiyaç duyduğu bir bütün olarak oldukça önemsenmiştir. Oysaki Cumhuriyet ile birlikte geleneği terk etmeden gelenekten bütünüyle kopmadan bir yenileşme gerçekleştirilemediği gibi değişim ve yenilik adına yapılan her şeyin, bazen el yordamı bazen de son derece mekanik yöntemlerle yapıldığı Cumhuriyet'in değişim pratiğine yöneltilen eleştiriler arasında yer almıştır. Cumhuriyet ile bir hesaplaşma içerisine girmekten kaçınılmıştır, zira bu hesaplaşmanın, hem Türk muhafazakârlığının varoluş zeminine aykırılık yaşamasına hem de bir meşruiyet sorunsalı ile karşı karşıya kalmasına neden olabileceği ihtimali ya da korkusu öne çıkmıştır.²⁰⁰

Muhafazakâr kuramcılarının kendi aralarındaki farklılıklara rağmen temelde "öz"e dönüş talebinde benzer bir söylem geliştirdikleri görülmektedir. "Öz", Türk muhafazakârlarında hem toplum tarafından üretilen hem de toplumu üreten maddi ve manevi bir bütünü çağrıştırmaktadır. Tarih boyunca her yeni ekleme ve çıkarma ile bugüne taşınan "öz", ikili bir yaratım sürecine işaret edecek şekilde kullanılmıştır. Gelenek, bu "öz"ü imlemekte ve o toplumun sürekliliğini sağlamaktadır. Bu nedenle "öz"ün terki, başlı başına bir varoluşsal sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumun gelecekte de varlığını sürdürebilmesi, "öz"ün sorunsuz ve eksiksiz bir şekilde geleceğe

¹⁹⁹ Nuray Mert, "Muhafazakârlık ve Laiklik", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 324.

²⁰⁰ Ahmet Çiğdem, "Muhafazakarlık Üzerine", **Toplum ve Bilim**, Sayı 74, Güz 1997, s. 46.

aktarılabilmesi ile gerçekleşmektedir. Geleneğe için bu "öz"ün geleceğe aktarımında aile, önemi itibariyle ilk sıraya yerleşmektedir. Aile, bu aktarım görevini yerine getirirken hem bir keşif durağı hem de bir ıslah mekanı olarak oldukça önemsenmektedir.

Aileyi oluşturan tüm üyelerin görev ve sorumluluklarını yerine getirmeleri, hem ailenin varlığı hem de toplumun geleceği açısından zorunlu olmakla birlikte kadın, anne ve eş rolü ile aile içerisinde çok daha farklı bir konumda yer almaktadır. Türk muhafazakâr yazınında kadın, ailenin tam merkezine yerleştirilmektedir. "İyilik" ve "kötülük" dünyasının nimetleri ya da garabetleri, Türk muhafazakârlarında kadından başlayarak yayılmakta ve adım adım tüm toplumu sarmaktadır. Bu nedenle de devrimlerin öncelikle baktığı yerin aile olduğundan, aile içerisinde de kadının yaşamını değiştirmeye çalıştığından bahsedilmektedir. Kadının yaşamından başlayan bozulmanın çok geçmeden aileyi kuşatacağı ve son aşamada da toplumsal düzeni tahrip edeceği belirtilmektedir. Neslin devamlılığından ve yetiştirilmesinden sorumlu olan kadın, bu sorumluluğunu yerine getiremezse, başka bir ifadeyle yeni neslin "yeniden üretimi"ni sağlayamazsa toplumun telafisi mümkün olmayan bir hasarla karşı karşıya kalacağı üzerinde durulmaktadır.

2.2.1. Türkiye'nin "Kurucu Muhafazakârları"nda Cemiyet-Değişim ve Aile

Türk muhafazakârlığının öncelikli talebi, cemiyetin ebediliği ve düzeni ile ilgili olmuştur. Bu ebedilik ve düzen arzusuna tehdit olabilecek en önemli unsur olarak da kendiliğinden gerçekleşmeyen değişim(ler) gösterilmiştir. Sürekliliği sekteye uğrattığı ve nizamı bozduğu öne sürülen radikal değişim hareketleri, Türk muhafazakârları için de cemiyete yönelen büyük tehlikeler arasında sayılmıştır. Değişim, ancak ihtiyaçlar nispetinde ve doğal akışında gerçekleşebilecek bir süreç şeklinde başlayıp devam ettiği takdirde kabul edilebilir görülmüştür. Dolayısıyla yeni olana kökten bir karşıtlık

geliştirilmediği gibi yeni olanın topyekün reddedilmesinin de cemiyet için benzer tehlikelerin ortaya çıkmasına neden olacağı belirtilmiştir. Cumhuriyet'in ilanının ardından gerçekleştirilen inkılap hareketlerini de eski ve yeni olana dair kurdukları salınımla birlikte incelemiştirlerdir.

1950'lerde *Türk Düşüncesi* dergisini çıkaran Peyami Safa, muhafazakârlığın eskiyi muhafaza ederken yeniliğe karşı koymama zorunluluğundan bahsetmiş ve yeni olanın "geçmişe ait değerler hazinesini tahrip etmesine meydan vermemeyi" muhafazakârlığın mükellefiyeti olarak tanımlamıştır. *Yeni'nin tepilmesi* olarak ele aldığı karşıtlık durumunu da muhafazakârlık olarak değil, irtica olarak ele almıştır.²⁰¹ İnsanın nasıl ki uzvi bir vücudu ve ruhu varsa, insan topluluğunun da bir vücudu ve ruhu olduğunu ileri sürmüştür. Safa'ya göre, insan topluluğunun vücudu ırk, ruhu ise ölmüşler, bugün yaşayanlar ve doğacak olanların ortaklığını anlatan millettir. Irk ve milletin yokluğunda insan, vücutsuz ve ruhsuz kaldığı için mübarek değil, "bomboş bir mefhum" olmaktadır.²⁰²

Değişimi de "tam değişme" ve "kısmi değişme" şeklinde ikiye ayırarak inceleyen Safa'ya göre, "tam değişme"de bir sürahi gitmekte ve giden sürahinin yerine yenisi gelmektedir. "Kısmi değişme"de ise eskiye, yeni karışmaktadır. Avrupa medeniyeti ve İngiliz cemiyetinin bu şekilde yenileştiğinden bahseden Safa, modern İngiliz cemiyetinin eski Greklerin ve Latinlerin kültür mirasının devamı olduğunu öne sürmektedir. İngiliz örneğinin oldukça önemli olduğunu belirten Safa, bu önemin de "gelenekçiliği ve devrimciliği en ahenkli telifte kavuşturmuş bir millet" oluşundan kaynaklandığı üzerinde durmaktadır. Safa'ya göre, eskiyi yok sayan değil, tam aksine en eski değerleri sahiplenerek muhafaza eden İngiltere "en yeni keşif ve icatların da

²⁰¹ Peyami Safa "İrtica Nedir?", **Türk Düşüncesi Dergisi**, İstanbul, Ekicigil Matbaası, Sayı 56, Cilt 10, 1 Mayıs 1959, s. 1-3. Ayrıca bkz. Peyami Safa, "İrticâ Nedir?", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, ss. 728-729.

²⁰² Peyami Safa, **Eğitim Gençlik Üniversite**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1976 s.147.

vatanıdır."²⁰³ Dolayısıyla inkılaplar yapılabilir ve kabul edilebilir ancak bu noktada en önemli şart, inkılapların "tarih ve gelenek düşmanı" olmaması, başka bir ifadeyle geleneği yok etmeye ve tarihi yok saymaya çalışmamasıdır. "Hakiki muhafazakar" da tarih ve gelenek düşmanlığına soyunmamış inkılaplara karşı bir düşmanlık beslemez; çünkü karşısındaki de "hakiki inkılapçı"dır.²⁰⁴

"Mürteci" ve "muhafazakâr" ayrımı da yapan Safa'ya göre, "hakiki inkılapçı"lar için bir cemiyetin şu anda içinde bulunduğu aşamayı bir öncekine geri götürmeye çalışanlar, "muhafazakarların soysuzlaşmış tipi" olan mürtecidirler. Oysaki muhafazakârlar, geri götürme değil, mevcudu koruma telaşı ve çabası içindedirler. Kökün muhafaza edilmediği bir cemiyette gelecek temelsiz kalacaktır ve temelsiz bir ev gibi er ya da geç yıkılacaktır. "Hakiki inkılapçı" da bu düşüncededir ki zaten bu inkılapçının amacı, muhafaza edilen kökün üzerine yeni bir cemiyet kurulmasıdır.²⁰⁵ Muhafazakârlar da geçmişle geleceğe bağlayan köprüyü kurar ve "geleceğin geçmişten doğduğunu bilir, geçmişle ilgisini kesen devrimbazdan ayrılır."²⁰⁶ Geçmişin temellerinden mahrum olan gelecek, çürüktür ve yaşaması mümkün değildir. Mürtecilerle devrimbazlar, "zamanın üç buudu" olarak tanımlanan geçmiş-bugün ve gelecek arasındaki bağı göremedikleri için aslında aynı zihin dünyasına sahiptirler. Muhafazakârlar ise Safa'ya göre, "zamanın üç buudu"nu kavramışlardır; ne yalnız geçmişe ne de yalnız geçiciye bağlanırlar. Dolayısıyla Safa'ya göre, muhafazakârlar, ebedilik peşinde koşmaktadırlar. Ebedilik de kökü oluşturan toplumsal kurumların

²⁰³ Peyami Safa, **20. Asır Avrupa ve Biz**, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 1978, s. 262.

²⁰⁴ Peyami Safa, **Din, İnkılap, İrtica**, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 1990a, s. 129.

²⁰⁵ **a.g.e.**, s. 191.

²⁰⁶ **a.g.e.**, s. 8.

yaşaması ile ortaya çıkabilmektedir. Ebediliğin prensiplerine uygun olarak geçmiş ve gelecek arasındaki ilişki bu noktada önem kazanmaktadır.²⁰⁷

Arzulanan ebedilik de toplumun huzuru ve mutluluğu koşuluna bağlanarak ele alınmaktadır. Aile, bu ebediliği sağlayabilecek "cemiyyetin temel taşı" olarak tanımlanmaktadır. Ev kurmak, bir devlet kurmak kadar teknik bilgi ve incelik isteyen bir iş olarak görülürken; her ailenin "küçük bir devlet" olduğu ve "yuvayı da dişi kuşun yaptığı" vurgusu öne çıkmaktadır. Kadının mükemmelliği, ev ile ilgili bilgisi ve çocuğun terbiyesi üzerinden işlenmektedir.²⁰⁸ Kadın, sahip olduğu meziyetler sayesinde hem ev ile ilgili sorunları ortadan kaldıracak hem de evi, erkek için daha cazip hale getirebilecektir. Safa'ya göre kadınlarımızın çoğu, erkeği güler yüzle karşılamasını ve "ev hayatını tatlılaştırma"yı bilmemektedirler. Bunun temel nedeni de kadınlarımızın "ev idaresi ve aile psikolojisi" konusunda bilgisiz olmalarından kaynaklanmaktadır.²⁰⁹ Karşı karşıya kalınan bu bilgisizlik de kadının bir anda kendisini sokağın ortasında bulması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Sokak ile bu şekilde aniden tanışan kadın da Safa'ya göre, yüzyıllardır sürdürdüğü ev ve annelik ile ilgili sorumluluklarından uzaklaşmıştır. Başka bir ifadeyle, "evinde kafes ve sokakta çuval içinde yaşayan kadın", birdenbire âdetler, kıyafetler, muşeretler ve kanunlar değişince ne yapacağını şaşırılmış, "evle sokak arasında kıvranmaya başlamıştır." Evinin içinde geçirdiği bu "zindan hayatı", onu aileden uzaklaştırmış ve nihayetinde aileye karşı bir tiksinti duymasına neden olmuştur. Dolayısıyla bugün de bir "sokak-ev harbi" yaşanmaktadır. Sokak, kadını kendisine çeken cazibeleriyle vazifeleri temsil eden eve karşı savaş açmakta ve ailenin temellerini sarsacak başarılar kazanmaktadır. Ayrıca sokak yalnızca cazibelerle değil, kadının iş hayatına

²⁰⁷ a.g.e., s. 8.

²⁰⁸ a.g.e., s. 25.

²⁰⁹ Peyami Safa, **Kadın Aşk Aile**, İstanbul, Ötüken Yayıncılık, 1990b, s. 165.

girmesinin ardından ona sunduğu imkanlarla da zaferlerini perçinlemektedir.²¹⁰ Aslı sorumluluk alanını terk eden kadın, "aile buhranı"na giden yolu böylece açmaktadır.

Aile buhranının yanında toplum için bir diğer önemli tehdit de ailenin kurulamaması, yani toplumdaki bekar sayısının artmasıdır. Safa'ya göre, bekarları çoğalan cemiyet "gizli bir anarşi" geçirmekte veya inkılaba ya da intihara sürüklenmektedir. Evlenmek istemeyen bir adam asidir ve "içtimai esaretin katmerlenmesi" olarak gördüğü evlenmekten özenle kaçmaktadır. Mevcut "cemiyet nizamı"na ve "aile disiplini"ne karşı bazen kendisinin bile fark edemeyeceği kadar "gizli bir anarşist öfkesi ve nefreti" içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla evlenmek istemeyen bir adam, toplumsal kuralların kendisini sınırlandırdığını düşünmekte, bu kuralların disipline edici özelliği ile yaşamak istememekte ve evliliği, "hürriyetsizlik" olarak görmektedir. Halbuki kadın ve çocuğa bağlanan erkek, aile içerisinde yerine getirmesi gerekli rol ve görevlerinin etkisiyle asiliğini törpülemektedir. Bu sayede kendisini, amirlerine karşı isyankâr tavır takınmaktan dahi koruyabilmektedir.²¹¹

Safa, kadın-erkek eşitliği talebinin de aileye ve dolayısıyla cemiyete zarar verdiğini öne sürmektedir. Kadın ve erkeğin eşit olduğunu dolayısıyla sosyal ödevleri açısından aralarında herhangi bir fark olmadığını öne süren görüş, Safa'ya göre, ailenin ortadan kaldırılmasını ve aile ile birlikte şekillenen işbölümünün de değişmesini talep etmek durumundadır. Kadın erkek eşitliği savunusu içerisinde olmak ya da bu eşitliğin sağlanması yönünde ısrar etmek, her şeyden önce hayalden ya da ütopyadan öte geçemeyecek bir talep olmakta hem de tarihin gidişatına aykırılık anlamına gelmektedir.²¹²

Evlilik de Safa'ya göre, kadın-erkek ve cemiyet arasında yapılan bir sözleşme sonucu gerçekleşmektedir. Hatta evi, birinci derecede sosyal bir müessese olarak

²¹⁰ a.g.e.

²¹¹ a.g.e., s. 158-159.

²¹² a.g.e., s. 85.

tanımlayan Safa, onun üstünde cemiyetin hakkının belki zevce zevcenin hakkından bile daha önce geldiğinden bahsetmektedir. Ev, küçükler ve büyükler için de "en büyük mektep ve en büyük akademi" olarak tanımlanarak hem ev-aile özdeşliğinden hem de tecrübenin paylaşımından bahsedilmektedir.²¹³ Böylece ev ve aileyi aynı anlama gelecek şekilde kullanmakta ve cemiyette arzulan nizam ve ahengin öncelikle evde kurulması gerektiği fikrinden hareketle evin nizamını da cemiyetin nizamıyla doğrudan ilişkilendirdiği görülmektedir. "Hakiki aile" tanımlaması da yapan Safa, anarşiden uzak olmakla ve nizamın sağlanması ile bu hakikiliğin sağlanabileceği üzerinde durmaktadır. Cemiyetin menfaati de bu yönde ilerlemektedir. "Fesat ve nifak yuvası bir ev", Safa'ya göre muhafaza edilmesi değil, mümkün olduğu kadar çabuk dağılması gereken "bozuk düzen bir aile"dir.²¹⁴

İsmail Hakkı Baltacıoğlu ise her milletin kendi kimliğini korumasının öneminden bahsederek bir kültür ve medeniyet ayrımı yapmaktadır. Medeniyeti teknik usuller ile birlikte ele alan Baltacıoğlu, kültürün "öz" olduğunu ve bu "öz"ün değişmeyeceğini belirtmektedir. Kültürün yani bu "öz"ün değişiminin beraberinde benlik kaybı ve soysuzlaşma getireceği üzerinde durmaktadır. Bu soysuzlaşma da en kısa sürede gerçekleşerek o milletin "maymun" ve "maskara" olmasına neden olmaktadır.²¹⁵

Baltacıoğlu'na göre, Cumhuriyet'in ilanının ardından Avrupalılaşma ile birlikte eski İslam medeniyetinden koparak Batı milletlerinin milli kültürlerine aşılama tehlikesiyle karşı karşıya kalınmıştır. Cumhuriyet rejimi, "devrimlerin en büyüğü"nü getirmiş, "Avrupalılaşmak" işini birden ve kesin olarak başararak "büyük bir sarsıntı" yaratmıştır. Hem eski İslam medeniyetinin bağlarından kopulmuş hem de "Garp

²¹³ a.g.e., s. 23.

²¹⁴ a.g.e., s. 184.

²¹⁵ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, **Türke Doğru**, İstanbul, Kültür Basımevi, 1942, s. 16.

milletlerinin milli kültürlerine aşılacak tehlikesi" ile karşı karşıya kalmıştır.²¹⁶ Avrupalılaşarak "kendini unutma" ve "kendini tanımama" ihtimali Baltacıoğlu'na göre, bir kuruntunun ötesine geçmiştir. Kendi kuşağının, dedelerine babalarına az çok benzediğinden; yeni kuşağın ise kendilerine benzemediğinden dolayısıyla gelecek kuşağın ise hiç benzemeyeceğinden bahsetmiştir.²¹⁷ Değişmeyen, bütün zamanlarda canlı ve kuvvetli kalan örfler anlamına gelen aneler, bu noktada önem kazanmaktadır.

Anelerin aktarılması Baltacıoğlu'na göre, cemiyet için büyük bir tehdit olan "değer buhranı" yaşanmasını önlemektedir. Her cemiyetin bir "değer nizamı" ve "değer hiyerarşisi" bulunmaktadır. Bu nizamın ve hiyerarşinin ortadan kalkması, düzenin yerine anarşinin geçmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla muhafazakârlık ve ananecilik arasında önemli bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Muhafazakârlık, yaşamayan "ölü örf ve adetlere takılıp kalmak" anlamına gelirken; ananecilik, toplumsal yaşamdaki değişmeyen unsurları bulup çıkarmaktır.²¹⁸ Muhafazakârlık ile ananecilik arasında bu tür bir ayırım yapan Baltacıoğlu da geçmişe takılıp kalmaktan ya da ölü ve işe yaramayacak olanı yeniden diriltmeye çalışmaktan yana değildir. Temel fikir olarak değişimin köktencililiğini ve taklitçiliğini eleştirmekte ve milletin kimliğini oluşturan "öz"ün perde arkasında bırakılmaması gerektiğini savunmaktadır. Bu "öz"den uzaklaşırsa ya da bu "öz" öne sürülen çeşitli nedenlerle reddedilirse her şeyden önce kimliksizleşmiş dolayısıyla yozlaşmaya başlamış bir toplum ortaya çıkmaktadır. Endişenin bu kadar derin ve ürkütücü olmasının başlıca nedeni de değişimin bu şekilde ısrarlı olunduğı takdirde ortaya çıkacak muhtemel sonuçla ilgilidir. Bu bağlamda, bireyin bu tehdit ve sonuçlardan haberdar olması ve toplumun huzuru adına sorumluluğunun farkına varması gerekmektedir. Baltacıoğlu, bu aşamada genel bir

²¹⁶ a.g.e., s. 17.

²¹⁷ a.g.e., s. 3.

²¹⁸ a.g.e., s. 25-26.

"terbiye" tanımı yapmaktadır. Terbiye ile anlatılmak istenen de o millete özgü olan tüm unsurların aktarılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitimin önemine dikkat çeken Baltacıoğlu da aileyi, bireyin doğumdan itibaren karşılaştığı ilk kurum olarak ve etki alanının genişliği nedeniyle oldukça önemsemektedir. Toplumun en küçük birimi olarak ailede bilgi ve alışkanlıklar edinilmekte, gelecek nesil de toplum için hazırlanmaktadır.

Yahya Kemal Beyatlı da radikal değişime ve Batı'ya yönelen öykünmeye oldukça mesafeli yaklaşmakta ve Beyatlı da "öz"e aykırı düşen değişimin tehditkâr yönüne dikkat çekmektedir. Kendisini "şuurlu muhafazakâr" olarak adlandıran Mustafa Şekip Tunç da değişimin doğal seyrinde yaşanmasından yana bir gelişim seyrini savunmaktadır. Salt geçmişi benimseyerek geçmişe mutlak manada bağlılığa övgüde bulunmamakta ve zaman-mekan içinde sürekli bir akış olması nedeniyle devrimlerin yıkıcılık anlamına geldiğini belirtmektedir.²¹⁹ "Öz"e yönelik vurgusunu da "mazi"nin zenginliği ve mirası üzerinden işlemektedir. Gelenek bu aşamada önem kazanmakta çünkü bugün cevaplandırılmayan ya da anlaşılamayan birçok sorunun yanıtının gelenekte gizli olduğu savunulmaktadır. Öte yandan Tunç'a göre, bugüne herhangi bir katkısı olmayan ölmüş ya da gücü sönmüş olanlar da olabilir. Bunları geleceğe taşımaya çalışmak, faydadan çok zarar getirecektir. Dolayısıyla Tunç da değişim karşıtlığından ya da ömrünü tamamlamış geleneğe mutlak sadakatten yana değildir. Canlılığını koruyan gelenekler, cemiyet için önemlidir ve yaşatılması yine cemiyetin geleceği adına bir zorunluluktur. Genel olarak sıklıkla rastlanan bu gelenek vurgusu, Hilmi Yavuz'un belirttiği gibi "sürekli değişen içinde değişmeyi; arazlar, ilinekler içinde değişmeyi, 'essence'ı, özü bulmak ve bugüne ulaştırabilme"²²⁰ düşüncesine yaslanmaktadır. Nitekim

²¹⁹ Mustafa Şekip Tunç, "Liberallik ve Şuurlu Muhafazakârlık", **Muhafazakâr Düşünce**, Sayı 25-26, 2010, s. 99-104. Ayrıca bkz. Mustafa Şekip Tunç, "Liberallik ve Şuurlu Muhafazakârlık", **Modern Türkiye Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 723.

²²⁰ Hilmi Yavuz, **Osmanlılık Kültür, Kimlik**, 2. Baskı, İstanbul, Boyut Yayınları, 1998, s. 93-94.

gelenek, Türk muhafazakârlığında "öz"e yönelik övgü ve bu "öz"ün korunmasının önemi ile birlikte ele alınmaktadır.

2.2.2. Türkiye'de Siyasal Muhafazakârlığın Gelişiminde Cemiyet-Aile-Kadın: Benzerlikler ve Çatışmalar

Türkiye'de muhafazakârlığın siyasal partiler nispetinde aranmaya başlandığı tarihin genellikle 1946 sonrasına rastladığı görülmektedir. Çok partili hayata geçiş, diğer birçok konuda olduğu gibi muhafazakâr partiler olarak tanımlanabilecek partilerin ortaya çıkışı adına da yeni bir dönemin habercisi niteliğindedir. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve savaşın demokrasinin galibiyeti ile sonuçlanması, Türkiye'de de muhalefetin dinamiklerini olgunlaştırmakta çok da gecikmemiştir. 1946'da kurulan Demokrat Parti (DP), ilk olmamakla birlikte bu sürecin en önemli aktörü olmuştur.²²¹ Çok partili hayata geçişin ardından 1947'de kurulan ve Türk Muhafazakar Partisi adını taşıyan bir parti olmakla birlikte Türkiye'de muhafazakârlığın ilk izlerine DP'de rastlanmıştır.

1950'de toplumun farklı kesimlerinin desteğini elde ederek iktidar olmayı başaran DP, ilk andan itibaren toplumun, kendisini anlatan kıymetlerini diriltme ve onları yaşamın içerisine yeniden dahil etme arzusundan bahsetmiştir. Bu kıymetlerin yokluğunda, derin bir boşluğa düştüğü ve hiç arzu etmediği akıbetlere maruz kaldığı bu nedenle de ıstırapının bir nebze olsun dindirilmesine ihtiyacı olduğu düşüncesine, toplumun halihazırdaki durumunu özetleyebilmek için sıklıkla başvurulmuştur.

İnkılaplara bakış ya da inkılapçılık da DP çizgisinde organik toplumun uzuvlarına zarar vermeyecek ölçü ve derecelerde değişmiş ya da muteber

²²¹ DP'den önce 1945'te kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP), ilk olma özelliğine sahiptir.

görülmüştür.²²² Cumhuriyet'in seküler ve Batıcı modernleşmesine karşı itiraz geliştiren muhalif söylem, DP'nin etrafında toplanarak Batıcılığın "medeniyet meselesi"nin ve "inkılapların aşırı ve materyalist yorumu"nun toplumu kimliksizleştirdiğini ve "manevi bir buhran" yarattığını öne sürmüştür.²²³ Bahsi geçen manevi kıymetlere önem verilmesi ya da bu kıymetlerin yeniden canlandırılması adına DP iktidarının ilk yıllarından itibaren politikalar geliştirilmiştir. Bu süreç, başlangıçta popülist bir yaklaşımın sonucu gibi işlemişse de sonrasında toplumsal desteğin de bu yönde olduğunun görülmesi ile birlikte DP haleflerine de bu "öz"e dönüşü âdeta miras bırakmıştır.

Toplumun düzeni ve huzuru adına yapılması ya da uzak durulması gerekenlerden ilham alan bu miras, koşulsuz olarak geleneğe geri dönüş ya da değişime mutlak bir karşıtlık şeklinde ilerlememiştir. DP ve onu takip eden merkez sağ siyasetler, öncelikle ekonomik liberalizm, dini hassasiyetler ve milliyetçilikten oluşan bir şemsiye oluşturmaya devam etmişler; "ekonomik kalkınma ve teknolojik gelişme ile milli ve manevi değerleri uzlaştırma gayreti olarak tanımlanabilecek sağ siyasal söylemin düşünsel arka planını oluşturan, modern siyasal bir bakış olarak muhafazakarlık" olmuştur.²²⁴ Adalet Partisi (AP), bahsi geçen bu mirası sahiplenişin tipik örneği olmuştur.²²⁵

DP'nin devamı olarak kabul edilen AP de kendisini "Türk Milletini, millî tarih şuuru içinde, Batı Medeniyeti seviyesine çıkarmayı, ideallerinin temeli yapmış bir siyasî

²²² İnkılapçılıktan ne anlaşıldığı da partinin programında "daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine süratle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye erdirmek ve geçmişten kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için gereken bütün hamlelerin hemen tatbikata konulması" şeklinde açıklanmaya çalışılmıştır. Zararlı ve geri gelenek tanımlaması, mutlak bir değişim karşıtlığı savunusunun ya da övgüsünün olmadığını ortaya koymuştur. Bkz. **Demokrat Parti Tüzük ve Program-1949-Umumi Prensipler**, Erişim adresi:

<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200705643%20DP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%201949/200705643%20DP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%201949.pdf>, Erişim tarihi: 12.08.2016.

²²³ Nuray Mert, **2004**, s. 336.

²²⁴ **a.g.e.**, s. 314.

²²⁵ Tanel Demirel, "Türkiye'de Merkez Sağ ve Muhafazakarlık", **Liberal Düşünce**, Yıl 9, Sayı 34, Bahar 2004a. Ayrıca bkz. Tanel Demirel, "Türkiye'de Merkez Sağ ve Muhafazakarlık", **Uluslararası Demokrasi ve Muhafazakarlık Sempozyumu**, 2004.

teşekkül" olarak tanımlamıştır.²²⁶ Partinin görüşleri ve ilkelerinin detaylandırıldığı başlıca yayınlarda "buhran" ve "içtimai nizam" üzerinde durulmuş, "cemiyet ahengi ve muvazenesi" fikrinin hangi müesseselerin varlığına dayandığından bahsedilmiştir. Nizam meselesi, toplumun varlığı açısından vazgeçilmez kabul edilmiştir. Toplumun nizamına yönelen her türlü tehdidin en küçük yaşamsal nüvesi kalmayacak şekilde ortadan kaldırılmasının önemi ele alınmıştır. Muhafazakâr bir parti olarak AP safında da toplumu radikal bir şekilde değiştirmeyi, tüm kurumları ile birlikte yeniden yaratmayı ya da var olan kurumların varlığına son vermeyi amaçlayan hareketler kabul edilmemiştir. "Türk cemiyetinde içtimai nizam"ın sağlanabilmesi için müesseselerin önemi ve gerekliliği parti ilkelerinin âdetâ temelini oluşturmuştur. Aile ise AP tarafından cemiyetin nüvesini teşkil eden bir müessese olarak ele alınmıştır.²²⁷

Birbirlerinin devamı olarak kabul edilen bu iki parti de ortaya çıkış serüvenleri incelendiğinde "cemiyet" vurgusu ile öne çıkmıştır. Cemiyet, her iki parti için de mutlak surette dayandığı esaslar üzerinden korunabilecek ve varlığını sürdürebilecek yaşayan bir organizma olarak görülmüştür. Cemiyetin varlığının tehditler karşısında korunması ve olası bir tehlikenin yaşanma anında da bu tehlikeyi bertaraf edebilecek güce sahip olması gerektiği savunulmuştur. Örneğin DP, programında "aile ve mülkiyet esaslarına dayanan Türk cemiyeti" tanımlaması yapmıştır.²²⁸ Cemiyetin hangi temel unsurlara dayandığı,

²²⁶ **Adalet Partisi Tüzük ve Program**, Erişim adresi:

[https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20\(PRENSIP%20MADDELERI\)%201964/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20\(PRENSIP%20MADDELERI\)%201964.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20(PRENSIP%20MADDELERI)%201964/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20(PRENSIP%20MADDELERI)%201964.pdf), Erişim tarihi: 12. 08. 2016.

²²⁷ **Adalet Partisi Tüzük ve Program**, Erişim adresi:

[https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20\(PRENSIP%20MADDELERI\)%201964/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20\(PRENSIP%20MADDELERI\)%201964.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20(PRENSIP%20MADDELERI)%201964/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20(PRENSIP%20MADDELERI)%201964.pdf), Erişim tarihi: 12. 08. 2016.

²²⁸ **Demokrat Parti Tüzük ve Program-1949-Umumî Prensipler**, Erişim adresi:

[https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200705643%20DP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20\(PRENSIP%20MADDELERI\)%201964/200705643%20DP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20\(PRENSIP%20MADDELERI\)%201964.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200705643%20DP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20(PRENSIP%20MADDELERI)%201964/200705643%20DP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20(PRENSIP%20MADDELERI)%201964.pdf)

partinin bu temel tanımıyla ortaya konmaya çalışılmış ve cemiyet, aile ve mülkiyet üzerinde temellendirilmiştir. Aile-mülkiyet-cemiyet birbirine bağlanarak aile, DP'nin siyasal pratiklerinde korunması ve geleceğe taşınması gereken temel bir birim olarak ortaya çıkmıştır. Kadın, bu temel birimin ev içi rollerini üstlenen ve bu rolleri ile öne çıkan bir sorumluluk alanı içerisine dahil edilmiştir. Erkek egemen yapı, ilkeler tanımlanırken ve politikalar belirlenirken ev-aile-kadın üçgeni üzerinde belirleyici olmuştur. Bu noktada, CHP'den farklılaşma ya da CHP ile çatışma, Cumhuriyet'in ilanının ardından yapılan inkılaplarla beraber kadının kamusal alandaki varlığına ilişkin gerçekleşmiştir.

Batılılaşma adına kadının ev dışına çekilmesi ve bunun salt Batı'ya benzeme çabası ile birlikte yapıldığı düşüncesi, DP-AP siyasal zemininin CHP karşıtlığını belirginleştirmiştir. CHP için de aile, benzer şekilde toplumun en önemli kurumu olarak kabul edilmiş ve pronatalist politikaların bilfiil uygulanmaya çalışıldığı savaş yıllarında ailenin bu önemini daha da arttırdığı görülmüştür. Ancak CHP'nin muhafazakâr muhalifler tarafından eleştirilme nedeni, kadını Müslüman kimliğine aykırı düşecek görüntüsü ile kamusal alana taşınması ve en nihayetinde orta ve uzun vadeli toplumsal yozlaşmayı başlattığı düşüncesi ile ilgili olmuştur. Zira ahlâk ve faziletin aktarımından sorumlu olduğu öne sürülen kadının bu görevini yerine getirememesi ya da ertelemesi, yozlaşmanın temel nedeni olarak görülmüştür.

2.2.3. Cemiyetin "En Küçük Nüvesi" Olarak Aile ve "Ailedeki Kadın"

DP ve AP siyasal zemininde, aile ve kadın arasında birbirinden koparılamayacak bir bağ bulunmaktadır. Bu bağ ile kadının, yalnızca aile içerisinde anne ve eş olarak yaratılış özelliklerine uygun düşen bir yaşam sürebileceği ve yetiştireceği nesil ile de yaşamdaki en önemli misyonunu yerine getirmiş olacağı anlatılmaya çalışılmıştır. Kadın,

anne ve eş olarak önemsenmiş ve kadının toplumdaki itibarının ya da değerinin, bu rollerine uygun davranış kalıbını benimsediği sürece devam edebileceğinden bahsedilmiştir. Kadının çalışma yaşamına katılması ise rolleri ile çatışma yaşamasına neden olabileceği gibi evinin dışına çıkması, dışarıda hüküm sürdüğü düşünülen tehlikelerle karşılaşmasına da neden olacaktır. Bu nedenle ev, kadını hem bu tehlikelerden koruyan hem de aslî görevlerini yerine getirebilmesini sağlayan tek mekandır.

Toplumsal cinsiyet rolleri, DP'nin iktidar yıllarında özellikle kadının çalışma alanı ve ücretlendirmede eşitliğe aykırılık ile ilgili konularda belirginlik kazanmıştır. Kadının ev dışında çalışma yaşamına katılımı, yozlaşma emareleri olarak görülmüştür. Erkek ile eşit haklarla donatılamayacak ya da bu hakları kullanabilecek yetiye erkek nispetinde sahip olmadığı düşüncesi öne çıkmıştır. Kadının birincil sorumluluğu ev ve ev ile ilgili işler olurken; ev dışında çalışması doğasına aykırılık ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre, kadının evden ayrılışı, ailenin parçalanmasının ve ailenin her bir üyesinin başıboş yaşamasının nedenidir ve ev dışında çalışan bir kadın, ailesini ihmal etmekte, eşine ve çocuklarına karşı sorumluluklarını yerine getirememektedir. Görevlerin yerine getirilememesinin kaçınılmaz sonucu da -cemiyetin er ya da geç yüzleşmek zorunda kalacağı- kaos kokan yozlaşma meselesidir. Böylece cemiyetin yozlaşma tehlikesi ile karşı karşıya kalması da "öz"de olmayan ya da "öz"e aykırı düşen tüm unsurların yaşamın içine dahil edilmesi ile doğrudan bağlantılı hale gelmiştir.

Cemiyetin "lüzumlu müessesesi" ve "en küçük nüvesi" olarak tanımlanan aile, AP için de vazgeçilmez ve önemi tartışılmaz bir gerçeklik olarak ele alınmıştır. Aile ve kadın özdeşliği, özellikle gelecek neslin yetiştirilmesi meselesinde kadının birincil sorumluluğu üzerinden şekillendirilmeye çalışılmıştır. Partinin kadınlara da bütün sahalarda erkeklerin haiz oldukları hakları tanıdığından bahsedilmiş ve "bilhassa aile yuvalarında ve sosyal hayattaki vazifelerini kolaylaştırmak, yetişip yükselmelerini ve bu

suretle yeni nesillerin daha iyi yetiştirilmelerini temin için kendilerine her türlü yardımı yapmak lüzumunu milletin istikbali bakımından hayatî" görüldüğü vurgulanmıştır.²²⁹ Milletin geleceği ve cemiyetin nizamı, lüzumlu bir müessese olarak ailenin varlığına bağlanmış ve ailenin istikrarlı bir şekilde yaşaması, kadının aile içerisindeki görevlerini yerine getirmesi ile bağlantılı olarak ele alınmıştır.

AP çizgisinde de "ideal kadın" cinsiyetsiz ve erkeğe bağlı olarak tanımlanmıştır.²³⁰ Aile içinde de kocasına bağımlı ve onun üstünlüğüne itaatkâr olan bir konuma yerleştirilmiştir. Kadının kamusal alanda aktif olarak yer alması teşvik edilmemiş ve kadın, erkeğe verdiği destek ve anneliği ile saygıya değer bir varlık olarak görülmüştür.²³¹ Kadının ev dışında çalışmasından ziyade "erkeğinin her faaliyetinde yanında olan ev kadını" ve Türk anası övülmüştür. Övülen bu ev kadınının ve Türk anasının sosyal güvencesi, refahı, saadeti ve mutluluğu için her türlü önlemin alınacağı AP'nin vaatleri arasında yer almıştır. Türk ailesindeki yeri, büyük ve kutsal olarak tanımlanan kadının görevleri anneliği ve evi ile ilgili alanlarla sınırlı kalmıştır. Nitekim partinin kamuoyu ile paylaştığı çeşitli yayınlarda kadına dair açılan başlıkların altında "ülkenin kahrını çeken", "evinin direği olan", "yoksulluğun sebep olduğu ızdırapların en ağır yükünü taşıyan ev kadını" tanımlamaları kullanılmış, aile ile ilgili yapılması planlanan yasal düzenlemelerin temel amacınının da "Türk kadınının günlük hayatını kolaylaştırmak ve evindeki görevini huzur içerisinde yerine getirmesine" olanak sunmak olduğu belirtilmiştir.²³²

²²⁹ **Adalet Partisi Tüzük ve Program (Prensip Maddeleri)**, Erişim adresi:

[https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20\(PRENSIP%20MADDELERI\)%201964/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20\(PRENSIP%20MADDELERI\)%201964.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20(PRENSIP%20MADDELERI)%201964/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20(PRENSIP%20MADDELERI)%201964.pdf), Erişim tarihi: 10.09.2016.

²³⁰ Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004b, s. 344.

²³¹ **a.g.e.**

²³² **Adalet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi-Aile ve Ev Kadınının Sorunları**, Erişim adresi:

DP ve daha sonra AP ile devam eden muhafazakârlığın siyasal gelişiminde çalışmanın asıl konusunu oluşturan AK Parti'nin aile ile ilgili politikalarının analizini gerçekleştirebilmek adına 1970'lerde başlayan milli görüş geleneğini incelemek önemli görülmektedir. Zira milli görüş hareketinin içinden doğan AK Parti'nin, 2000'li yılların başından itibaren başlayan iktidarında milli görüşten devşirdikleri ya da terk ettiklerinin anlaşılabilmesi partinin siyasal kimliğine yönelik veri de sunabilecek güçtedir.

2.2.4. "Ahlâk ve Maneviyat Yoksunluğu"nda Ailenin "Çaresizliği"

İslami vurgularla ve milli görüş fikri ile siyaset sahnesine çıkan Milli Nizam Partisi (MNP) de komünizm ile mücadele etmenin cemiyet için taşıdığı önemden ilhamla "nizam"ı tesis etmenin yollarını ele almıştır. Bu arayış ve özlem, tıpkı AP'de olduğu gibi MNP için de mutlak surette karşılanması gereken bir ihtiyaç olarak görülmüştür. MNP ve daha sonra halefleri için "nizam", İslam dininin kurallarını belirlediği toplumsal ve siyasal yaşama ilişkin bir düzenlemeyi anlatacak şekilde kullanılmıştır.

MNP'den sonra Milli Selamet Partisi'nde (MSP) de milli görüş geleneğini devam ettiren bir parti olarak "ahlâk" ve "maneviyat" kavramları öne çıkarılmaya çalışılmış ve toplumsal yozlaşmanın başlıca sorumluları olarak ahlâk kaybı ve maneviyattaki boşluk gösterilmiştir. Gayri millilik hareketlerinin maddi ve manevi alanda geriliğe neden olduğu, manen kalkınarak dünyaya örnek bir "ahlâk ve fazilet nizamı" kurulması gerektiği üzerinde durulmuştur.²³³

DP ve AP'den farklı olarak MNP ve MSP'de Tanzimat'tan itibaren başlayan modernleşme sürecine yönelen eleştiriler, İslami ilkelere ve iman kaidelerine göre

<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600320%20ADALET%20PARTISI%20SECIM%20BEYANNAMESI%201973/197600320%20ADALET%20PARTISI%20SECIM%20BEYANNAMESI.pdf> Erişim tarihi: 10.09.2016.

²³³ Necmettin Erbakan, **Milli Görüş**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1975, s. 18-24.

yaşamaktan uzaklaşma çerçevesinde şekillenmiştir. İslamcı hareketin temsilcisi olarak kabul edilen MNP ve MSP de bu uzaklaşmanın nedeni olarak özellikle eğitim sistemini göstermiştir. Modernleşme/batılılaşma adına yapılanların, yeni nesli "serseri mefhumların kahramanları" olarak yetiştirdiği ve "ithal ideoloji"lerin, kökten uzaklaştırarak hafıza kaybı yarattığı üzerinde durulmuştur.

Ahlâk ve maneviyat, milli görüş çizgisinde yeni nesillerin sahip olması gereken dini imgelerle çevrili en yüce değerler arasında yer almıştır. "Zararlı cereyanlar"ın ya da "kökü dışarıda olan ideolojiler"in, bu değerlerin yokluğunda ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bu nedenle de her şeyi yerinden oynatarak karmaşa yaratan bu ideolojilerin toplum üzerinde yarattığı olumsuz etkileri yok etmek başka bir ifadeyle, "kalplerin ve zihinlerin mefküresiz bırakılması neticesinde mütefessih ahlakın cemiyetimize sirayet etmemesini temin ve bu türlü tesirlerden tamamen arınmamız" gerektiğinden bahsedilmiştir.²³⁴ Bu noktada, eğitim sisteminin önceliklerinin belirlenerek milletin "fitratına ve tarihi karakterine uygun olarak önce ahlak ve maneviyat"²³⁵ esas alınarak düzenlenmesinin önemi vurgulanmıştır.

MSP, eğitim politikasının asi nesiller yetiştirdiği ve dolayısıyla ailenin yer yer çaresizlik yaşadığı üzerinden eleştirel bir yaklaşım geliştirmektedir. Aile, her ne kadar çocuğu cemiyetin temel değerlerini esas alarak yetiştirme çabası içerisinde olsa da Batı'yı referans alarak belirlenen eğitim politikası nedeniyle MSP'ye göre, aslında ailenin mücadelesi sonuçsuz kalmaktadır. Bu düzensizlik, kadınların müstehcen giyimleri, yaşlılara gençlerin saygı duymaması, ebeveynlerin çocuklar üzerinde otorite kaybı yaşaması, gençlerin dinsel kaygılardan uzaklaşması, cinselliğin edep ve namus

²³⁴ **Millî Nizâm Partisi (M.N.P) Program ve Tüzük**, Erişim adresi:

<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600503%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK/197600503%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK.pdf>, Erişim tarihi: 23.10.2016.

²³⁵ Necmettin Erbakan, **1975**, s. 109.

sınırlarının ötesine taşınması ile ilişkilendirilerek yaşanan bu olumsuz tablonun sorumlusu olarak kendi öz değerlerimizin yadsınarak Batı'nın taklit edilmesi olarak gösterilmiş ve MSP, "manevi kalkınma"nın sağlanması gerektiğini belirtmiştir.²³⁶ Manevi kalkınmanın, dini inanç ve geleneklere yeniden bağlanarak ve yaşamın, bu inanç ve geleneklerin ışığında şekillenmesi ile gerçekleşeceği fikri öne çıkmıştır. Batılılaşma gayesi, aile kurumunu ve toplumsal yaşamı sarsarak çöküntüye uğratmıştır.²³⁷ Bu nedenle de MSP için Batılılaşma, uğruna mücadele edilmesi gereken bir şey değil, aksine uzak durulması gereken kendi kendine yapılan bir kötülükten ibarettir. Öz değerlerimiz yeniden hatırlandığı ve onların içinde barındırdığı ilham geri geldiğinde bir diriliş gerçekleşmiş olacaktır. Aksi takdirde komünizm tehdidi, tüm haşmetiyle kapıda beklemektedir. Dinsel inançlardan bağımsızlaşma ve milli kültüre ait geleneklerden vazgeçme, MSP'ye göre toplumun gelecekteki varlığını er ya da geç tehdit edecektir. Bu tehditleri önleyebilmenin ya da canlılık belirtisi göstermeden ortadan kaldırılabilmeyen yegâne yolu da İslami yaşam tarzı ve usullerini hâkim kılmaktan geçmektedir.

MNP ile başlayan 12 Eylül askeri müdahalesine kadar MSP ile devam eden milli görüş çizgisinde aile, yeni neslin inançlı ve imanlı yetiştirilmesinde ilk mevzi olarak görülmektedir. MSP'ye göre, "kuvvetli cemiyetler sağlam ailelere dayanan cemiyetlerdir" ve bu sağlam ailelerde kadın, öncelikle analık vazifesini gerine getirerek sağlam karakterli evlatlar yetiştirmekle yükümlü kılınmaktadır.²³⁸ Aile üyelerinin rolleri ve görevleri, toplumsal cinsiyet rolleri ile uyum içindedir ve yaratılış özellikleri ile

²³⁶ Binnaz Toprak, "Millî Selâmet Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 2106.

²³⁷ Binnaz Toprak, "Dinci Sağ", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. İrvin Cemil Schik, Ertuğrul Ahmet Tonuk, 2. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s. 249.

²³⁸ **Millî Selâmet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi**, Erişim adresi:

<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600503%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK/197600503%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK.pdf>, Erişim tarihi: 23.10.2016.

ilişkilendirilmektedir. Kadın, ev ve aile içerisinde anneliği ve ev hanımlığı ile övgüyü hak etmektedir. Aile kadının var olabileceği en önemli kurum, evi ise sığınağı olmaktadır. Kadının ev dışında çalışması, hem fitratına aykırılık hem de dışarıda kendisini beklediği öne sürülen tehlikelerle karşı karşıya kalması anlamına gelmektedir. Erkek, ailenin geçimini üstlendiği için kadının gelir elde etmek için çalışmasına gerek kalmamakta dolayısıyla kadın, dışarıda kol gezdiği düşünülen tehlikelerle karşılaşmamaktadır. Ayrıca ailenin kurulması, kadın ve erkeği dini açıdan günah olarak kabul edilen zina eyleminden korumakta ve büyük bir toplumsal bunalımı engellemektedir.

2.2.5. 1980 Sonrası Dönem ve Anavatan Partisi (ANAP)

1980'li yıllar, aynı zamanda küresel kapitalizmin yeni bir evresinin başladığı yıllar olmuştur. 24 Ocak kararları ile uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar, hem bu evrenin ihtiyaçları hem de ülke çapında somutluk kazanan kaosun sonlanması çerçevesinde şekillenmiştir. Küresel kapitalizmin ihtiyaçları bağlamında belirlenen uyarlanma ve "yeniden düzenleme" süreci başlamıştır.²³⁹ "Otoriter devletçi egemenlik terimleri ile piyasacı terimler", bir sentez oluştururken; toplumsallık, kamusallık, demokrasi ve yurttaşlık birer engel olarak görülüp ortadan kaldırılmıştır.²⁴⁰ 1980 askeri darbesi, bu sürecin başlamasını ve kolaylıkla işlemlerini sağlamaya çalışmıştır.

Kardeş kavgasını sonlandırmak ve ülkeye sükûnet getirmek için yapıldığı ileri sürülen darbe, yalnızca birkaç yılı etkisi altına almakla kalmayarak çok boyutlu bir süreç başlatmıştır. Düzeni tehdit eden ya da anarşiye neden olan her türlü eylemin, bir daha ortaya çıkamayacak şekilde söndürülmesi gerektiği düşüncesi öne çıkmıştır. Askeri darbe

²³⁹ Bu konuda bkz. Ali Rıza Güngen, "1980'ler Türkiye'sinde Devletin Yeniden Yapılandırılmasına Dair Yaklaşımlar Üzerine Eleştirel Notlar", **Mülkiye** Cilt XXX, Sayı 250.

²⁴⁰ Alev Özkazanç, "Türkiye'nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce", Tartışma Metinleri, **AÜ SBF GETA Tartışma Metinleri Dizisi**, Haziran 2005, Sayı 85, Erişim adresi: <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tartisma/2005/neo-liberal.pdf>, Erişim tarihi: 10.01.2017.

de meşruiyetini, toplumsal huzuru yok etmeyi amaçladığı iddia edilen bu ideolojilerle mücadele etme zorunluluğu üzerine kurmuştur. Toplumsal kaos ve anarşi olarak kodlanan 1980 öncesi dönemin yaşanma gerekçesinin de düzeni hedef aldığı ileri sürülen "zararlı ideolojiler" olduğu belirtilmiştir. Sosyalizm ve komünizm, söz konusu bu ideolojilerin başında gelmiştir. Bu ideolojilerin, anarşi yaratarak toplumsal düzeni bozduğundan ve toplumun bekâsını tehdit ettiğinden bahsedilmiştir. Zararlı olan tespit edildikten sonra yapılması gereken de tıpkı askeri rejimin amaçladığı gibi zararlı olanı yok etmek olmuştur. "Yerli ve milli" bir ideolojiden yararlanma ve bu ideolojiyi sol harekete karşı kullanma, hem ortaya çıkan boşluğun doldurulmasına yönelik belirginleşen ikâme arayışına hem de otoriter rejimin tesisine çözüm sunmuştur. 1970'lerde Aydınlar Ocağı tarafından desteklenen Türk-İslam Sentezi, hem yerliliğe hem de milliliğe yanıt vererek 1980 sonrasında başlayan dönemin politikalarının ana kaynağını oluşturmuştur.

Türk-İslam Sentezi ile toplumsal yapının aslî unsurları olduğu öne sürülen millet ve din tüm boyutlarıyla öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Türk ve Müslüman olan bir bireyin, böyle "zararlı ideolojiler"e meyilemeyeceği düşüncesinden hareket edilerek bu iki ayrılmaz öge, toplumun gelecekte de var olabilmesi adına 1980 öncesi dönemin âdeta panzehiri olarak kabul edilmiştir. Birleştirici ve "öz"e dönüş olarak ele alınan Türk-İslam Sentezi, bu süreçte oldukça işlevsel bir şekilde kullanılmıştır.

Süleyman Seyfi Öğün'e göre, 12 Eylül sonrası yeniden yapılandığı görülen ve dünyada sağın gelişimi ile uyumlu nitelikler sergileyen Türk sağı, içinde Peyami Safa'nın da yer aldığı ve kültür ve gelenek temelli öncelikleri dile getiren oldukça zengin bir entelektüel birikimi hazır bulmuş ve bunları, günlük hayat temelinde biraz daha sahicleştiren sivil toplum kavramıyla taçlayarak yeniden üretmiştir.²⁴¹ Dini inanca sahip olma, inançlarının

²⁴¹ Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Muhafazakarlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakar Yanılgısı", **Toplum ve Bilim**, Sayı 74, Güz 1997, s. 116.

gereğini de yerine getirme ve yaşadığı toplumun düzenini sağlayan kurallara uygun düşen davranış kalıbı geliştirme, bu özdeşleşmeler arasında sayılabilmektedir.

Din, toplumsal huzurun ve birliğin sağlanabilmesi için uzlaştırıcılığı öne çıkarılan bir unsur olarak konumlandırılmıştır. Din, "ulusun birlik ve bütünlük içinde sürmesi ve ideolojik olmayan uzlaşmsal bir toplum"un yaratım sürecinde merkeze yerleştirilmiştir.²⁴² Nitekim daha sonra Turgut Özal'ın ANAP'ı ile de bu dindarlaştırma politikasına ara vermeden devam edilmiştir. Tüm ülke çapında cami yapımı hızlandırılmış, cemaat ve tarikatler desteklenmiş, ilahiyat fakülteleri açılmış ve zorunlu din dersleri müfredatlara girmiştir. İnanç ve iman, belirlenen sınırlar içerisinde bireyin yaşamının odağına yerleştirilmeye çalışılmıştır. ANAP, dinin toplumsal krize ve konjonktürel ihtiyaçlara yanıt üretebileceği inancı ile politikalar hazırlamıştır. Bireyin ve toplumun yaşamında manevi boşluğun olduğu dolayısıyla gerekli önlemler alınmazsa var olan bu boşluğun, her geçen gün büyüyerek yeni ve belki de çok daha yıkıcı kaoslara neden olabileceği düşüncesi öne çıkmıştır. 1980 öncesi dönemin de âdeta bir ibret tablosu olarak durduğunu ilan eden ANAP, din ve millet unsurlarından ve özellikle muhafazakâr temalardan yararlanma yoluna gitmiştir. Örf-âdet ve geleneklere bakışı, dini politikardan yana tavrı ve toplumsal kurumların işlevlerini yerine getirebilmesine yönelik talepleri, bu temalardan bazıları olmuştur. ANAP'ın programına ve politikalarına yansıyan aile vurgusu da ailenin korunarak geleceğe sorunsuz bir şekilde taşınabilmesi ekseninde gelişmiştir.

Özal liderliğinde ANAP iktidarı, neoliberal yeniden yapılanmanın siyasal ve toplumsal atmosferinin hazırlanmasında oldukça etkili olmuştur. Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisinin esas alındığı

²⁴² Çiler Dursun, "Türk-Islam Sentezi ideolojisi ve Öznesi", **Doğu Batı**, Yıl 7, Sayı 25, Kasım-Aralık-Ocak 2003-04, s.78; Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 123.

bir siyasal kimlik tanımlaması yapılmıştır.²⁴³ Uç değerlerin yer almayacağı, ılımlılıktan yana ve hâlâ işlevini kaybetmemiş geleneklere bağlılık ile şekillenen bir muhafazakârlık çizgisi benimsenmiştir. Tutuculuk anlamına gelmediği belirtilen muhafazakârlık, içinde bulunulan çağın koşullarına aykırılık içermeyen örf ve âdetlerin korunması ya da yeniden yorumlanması olarak tanımlanmıştır.²⁴⁴ Toplumu özgün kılan ve tarih ile arasındaki bağı korumasını sağlayan dolayısıyla bugüne katkı sunan tüm değerlerin önemi üzerinde durulmuştur. Geleneğin korunması ve geleceğe aktarılması aşamasında bu bağlamda mutlak bir değişmezlik anlayışı ortaya çıkmamıştır. Muhafazakârlıkta rastlanan işlevini yitirmemiş geleneğe bağlılıktan yana bir tavır benimsenmiştir. Değişim, doğal akışı içerisinde gerçekleşebilecek ve ihtiyaç ortaya çıktığında karşısında durmanın mümkün olmadığı bir süreç olarak kabul edilmiştir.

Muhafazakâr bir parti olarak ANAP için de ailenin taşıdığı anlam, DP-AP çizgisinden çok uzağa düşmemiştir. Aile, ANAP için her şeyin kendisinden başladığı bir kurum olmuştur. Kendine özgü yapısına müdahale edilmemesi ancak olası tehditler karşısında korunması gereken en önemli toplumsal kurum olarak ele alınmıştır. Toplumun ve milletin temeli olarak tanımlandığı gibi "fert ve toplum seviyesinde sosyal güvenliğin ilk ve en önemli teminatı" olarak görülmüştür.²⁴⁵ "Toplum hayatının ahenkli ve sağlam bir şekilde devam ettirilmesinde, gençlerimizin yetiştirilmesinde, ahlâkın, millî ve manevî

²⁴³ **Anavatan Partisi Programı, Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi, Hükümet Programı, (Anavatan Partisi Programı Madde 22 — AİLE)**, Erişim adresi:

<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/198604150%20ANAVATAN%20PARTISI%20PROGRAMI%20%20ANAVATAN%20PARTISI%206%20KASIM%201983%20SECIM%20BEYANNAMESI%20HUKUMET%20PROGRAMI/198604150.pdf>, Erişim tarihi: 12.01.2017.

²⁴⁴ Alev Özkazanç, "Türkiye'de Yeni Sağ", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 15**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 1221.

²⁴⁵ **Anavatan Partisi Programı, Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi, Hükümet Programı, (Anavatan Partisi Programı Madde 22 — AİLE)**, Erişim adresi:

<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/198604150%20ANAVATAN%20PARTISI%20PROGRAMI%20%20ANAVATAN%20PARTISI%206%20KASIM%201983%20SECIM%20BEYANNAMESI%20HUKUMET%20PROGRAMI/198604150.pdf>, Erişim tarihi: 12.01.2017.

değerlerin korunmasında aile yapımızın tabî ve tarihî vasıfları olan örf ve anelerimiz ile perçinleşmiş bulunan sevgi, saygı, feragat ve fedakârlığın rolü"nün her şeyin üzerinde olduğu belirtilmiş, aile içerisinde süren sevgi, şefkat ve saygıdan kaynaklanan sosyal dayanışmayı idame ve teşvik edecek tedbirler alınmasının faydası savunulmuştur.²⁴⁶

Kadın ise toplumun ve aile müessesesinin en önemli unsuru olarak görülmüştür.²⁴⁷ Aile, nasıl ki toplumun canlılığını ve devamlılığını sağlayan bir kurumsa kadının da benzer şekilde öncelikle ailenin ardından toplumun sağlam temeller üzerinde yükselebilmesinin teminatı olduğu belirtilmiştir. Ancak kadın, korunmaya/kollanmaya ihtiyaç duyan birtakım özelliklerle birlikte anıldığı gibi kadını koruma/kollama görevi de erkeğe verilmiştir. Doğuştan kaynaklanan birtakım farklı özellikler nedeniyle kadının ve erkeğin söz konusu bu farklılıkları gözeterek işbölümü yapmalarının son derece "doğal" ve "normal" olduğu üzerinde durulmuştur. Özal'ın cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin ardından Yıldırım Akbulut Hükümeti'nin de aile ve kadın ile ilgili benzer söylemi kullandığı görülmektedir.

Akbulut da hükümet programında muhafazakârlık anlayışını milli, manevi ve ahlâki değerlere, kültüre, tarihe, örf, âdet ve geleneklere bağlılığın ifadesi olarak tanımladıktan sonra söz konusu bu bağlılığın sınırını da çizmeye çalışmış, aile, "fert ve toplum seviyesinde sosyal güvenliğin ilk ve en önemli teminatı" olarak tanımlanmış ve "toplum

²⁴⁶ **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, I. Özal Hükümeti-Hükümet Programı**, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_7.pdf, Erişim tarihi: 12.01.2017.

²⁴⁷ **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, II. Özal Hükümeti-Hükümet Programı**, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_7.pdf, Erişim tarihi: 12.01.2017.

hayatının ahenkli ve sağlam bir şekilde devam ettirilmesi", milli ve manevi değerlerin korunması ve yeni neslin yetiştirilmesinde ailenin çok önemli olduğu belirtilmiştir.²⁴⁸

2.2.6. Milli Görüş'ten AK Parti'ye

1980 askeri müdahalesi ile diğer siyasi partilerle birlikte kapatılan MSP, Temmuz 1983'te Refah Partisi (RP) adıyla yeniden kurulmuş ve RP de selefleri MNP-MSP deneyiminden uzaklaşmayarak aileyi, toplumun temel taşı olarak tanımlamış ve ailenin korunarak geliştirilmesinin önemi üzerinde durmuştur. Kadın, "toplumun en küçük ve temel kurumu olan ailenin en etkili yönlendiricisi ve yetiştiricisi olup, aile içinde, ailenin mutluluğunu ve refahını oluşturmada eşiyle eşit sorumluluklara sahip bir birey" olarak tanımlanmıştır.²⁴⁹ Ailenin, toplumun temeli ve kadının da ailenin temeli olduğu ileri sürülmüştür.

Milli görüş geleneğinin yeni temsilcisi olan RP, dönemin güçlenen inanç, iman ve itikad ihtiyacına ya da arayışına oldukça etkili bir karşılık üretebilmiş ve İslami vurgulara daha geniş yer vermiştir. Aileyi merkeze alan bir söylem geliştirmemişse de dolaylı yoldan ailenin nesil yetiştiren yönü öne çıkarılmıştır. Dindar bir neslin yetiştirileceği kurumun aile olduğu düşüncesi, ailenin önemsenmesini sağlamıştır. 12 Eylül'ün yarattığı ya da yaratmak istediği siyasal ve toplumsal atmosfer de bu dindarlığın oluşturulmasında kolaylık sunmuştur. Nitekim 1995'te yapılan genel seçimlerde, %21 oy alarak birinci parti olmayı başarmıştır. Ancak RP'nin Doğru Yol Partisi (DYP) ile kurduğu Refah-Yol adını taşıyan koalisyon hükümeti, oldukça kısa sürmüş ve 28 Şubat 1997'de toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) 18 maddeden

²⁴⁸ **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Yıldırım Akbulut Hükümet Programı**, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt8.pdf, Erişim tarihi: 12.01.2017.

²⁴⁹ **Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Erbakan Hükümeti-Hükümet Programı**, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_9.pdf, Erişim tarihi: 23.02.2017.

oluşan metnin Başbakan Erbakan tarafından imzalanması Refah-Yol Hükümeti'nin meşruiyet krizi yaşayarak sonlanmasına neden olduğu gibi 28 Şubat, yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Bu yeni dönem, Refah-Yol Hükümeti'nin sonunu getirdiği gibi RP'nin de kapatılma sürecini başlatmıştır.

28 Şubat kararları ve sonrasında RP'nin laikliğe aykırı eylemleri olduğu gerekçesiyle başlayan kapatılma süreci, partinin kadrosu içinde bir gelenekçi-yenilikçi ayrımını da beraberinde getirmiştir. Bu ayrım, daha sonra Fazilet Partisi (FP) içerisinde de devam etmiş ve neticesinde gelenekçiler, Erbakan'ın yanında kalmaya devam ederken; yenilikçi kanat Erdoğan etrafında toplanmıştır.

FP'nin 2001'de kapatılmasının ardından ayrım belirginleşmiş ve nihayetinde bir kopuşa dönüşmüştür. FP'nin içinden Erbakan liderliğinde gelenekçileri örgütleyen Saadet Partisi (SP) ve Erdoğan liderliğinde yenilikçilerden oluşan AK Parti çıkmıştır. AK Parti, daha ziyade Genel Başkan Erdoğan ile özdeşleşmiş ve Erdoğan'ın siyasal geçmişine referanslarla anılmaya başlamıştır. Partinin yenilikçi kanat tarafından kurulması ve dolayısıyla kurucuların yenilik vaadiyle ortaya çıkmaları beraberinde partinin nasıl bir yenilik anlayışını dile getirdiği sorularını da gündeme getirmiştir.

14 Ağustos 2001'de kurulan AK Parti, siyasal kodlarını aldığı milli görüş çizgisinden yer yer uzaklaşmış ve radikal söylemlerden kaçınarak tabanını genişletmeye çalışmıştır. Erbakan liderliğindeki bu çizgiyi benimsemiş siyasi partilerin yaşadığı son(lar)a tanıklık eden Erdoğan ve Erdoğan'ın yanında yer alan birkaç arkadaşı, âdeta geçmişte yaşananlardan ders çıkartırcasına ne yapılmaması gerektiğini anlamak zorunda kalmışlardır. AK Parti'nin önde gelen siyasi kadroları da milli görüş hareketinin devamında ısrarlı ya da bu yönde talepleri olan bir siyasal oluşumdan yana olmadıklarını vurgulamışlardır. Nitekim oldukça kısa bir süre önce kurulmakla birlikte

partinin 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde aldığı %34'lük oy, toplumun farklı kesimlerinin desteğini almayı başardığını göstermiştir. 365 milletvekili ile mecliste temsil edilen parti, iktidarının ilk yıllarından itibaren serbest piyasa ekonomisinden yana tedbirler alacağını, devletin rolünün sınırlı olacağını, AB üyeliği için gerekli adımları kararlı bir şekilde atacağını ve Batı'ya dönük bir politika izleyeceğini sinyallerini vermiştir. Neoliberal yeniden yapılanma süreci ile uyumlu tedbirlere başvurulmuş, liberallerin desteği alınmış, "dışarı"da kalanlara refah ve huzurun nasıl sağlanabileceğinin yolunun bilindiğine dair bir söylem geliştirilmiştir.²⁵⁰ Ekonomik istikrarın sağlandığı, sürdürülebilir bir kalkınma ortamının yakalandığı, ekonomik refahın adaletle dağıtıldığı, farklılıkların zenginlik olarak algılandığı demokratik bir Türkiye vizyonundan bahsedilmiştir.²⁵¹ Milli görüş hareketinin içinden doğan bir parti olmaktan ziyade gerek izlediği ekonomi politikası gerekse de merkez-sağ seçmeni hedefleyen tutumu ile kısa sürede önemli başarı elde etmiştir.²⁵²

Demokrasi, barış, refah ve uzlaşma vaatlerini öne çıkararak ve siyasal kimliği ile ilgili farklılığını dile getiren AK Parti, aynı zamanda siyasal sistem içerisinde de kendine yer edinmeye çalışmıştır.²⁵³ Türkiye'nin uzun yıllara dayanan AB üyeliği arzusuna yönelik etkin kararlar almak ve uygulamak, partinin yer edinme çabası ile örtüşmüştür. Müzakerelere başlayabilmek adına AB müktesabı ile uyum çalışmaları

²⁵⁰ Ahmet İnsel, "The AKP and Normalizing Democracy in Turkey", *South Atlantic Quarterly*, 102, (2-3), 2003, pp. 298-308, Published: July 01 2003, Erişim adresi: <https://read.dukeupress.edu/south-atlantic-quarterly/article-abstract/102/2-3/293/3153/The-AKP-and-Normalizing-Democracy-in-Turkey?redirectedFrom=fulltext>, Erişim tarihi: 05.03.2017.

²⁵¹ **58. Cumhuriyet Hükümetinin (I. Gül Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması**, 23 Kasım 2002 Cumartesi, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017; **59. Cumhuriyet Hükümetinin (I. Erdoğan Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması**, 18.03.2003 Salı, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017. Ayrıca bkz. **58. Hükümet Programı**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/58inci-hukümet-programi.pdf>, Erişim tarihi: 14.03.2018; **59. Hükümet Programı**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/59uncu-hukümet-programi.pdf>, Erişim tarihi: 14.03.2017.

²⁵² Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 337.

²⁵³ R. Quinn Meacham, "From the ashes of virtue, a promise of light: the transformation of political Islam in Turkey", *Third World Quarterly*, 25, 2, 2004, pp. 339-359.

başlatılarak üyelik için gerekli şartların sağlanabilmesine yönelik kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır. Haziran 2004'te AB, Türkiye'nin demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları konularında AB standartlarına yaklaştığı sonucuna vararak Türkiye'de demokratikleşme sürecini izlemekten vazgeçmeye karar vermiş ve Ekim 2004'te, Türkiye'nin katılım müzakerelerine başlama tarihi almak için bütün koşulları yerine getirdiği bildirildikten iki ay sonra AK Parti Hükümeti bu tarihi almıştır.²⁵⁴ AK Parti, iktidarının ilk yıllarını âdeta AB odaklı politikalar geliştirerek geçirmiştir.

Partinin Batı ile ittifak arayışına somutluk kazandıran AB üyeliği talebi, özellikle geleneksel milli görüş çizgisinden farklılığını kolaylıkla işlemesini ve siyasal kimliğine açıklık getirmesini sağlamıştır. Zira milli görüş hareketinde, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yönün Batı'ya çevrilmesi ve batılılaşma sürecinin ivedilikle başlatılarak kapsamlı değişimler yapılması onaylanmamıştır ve batılılaşmanın sonlanması gerektiği savunulmuştur.²⁵⁵ Milli görüş hareketinin temsilcileri olan siyasal partilerde belirgin bir şekilde ortaya çıkan bu batılılaşma karşıtlığı, AB üyeliğine ilişkin katı reddiyede de kendisini göstermiştir. Bu katı tavır alış, FP'de nispeten yumuşamışsa da AK Parti'yi içine alarak belirtmek gerekirse özellikle AB'ye yönelik tavizsiz tutumun yumuşamasında AB üyeliği ile geleceği düşünülen siyasal sistem içerisinde yerini sürdürebilme arayışı etkili olmuştur.²⁵⁶ "Muhafazakâr küreselleşme" ile birlikte neoliberal politikalar ve muhafazakârlığın geleneksel olana ilişkin bağlılığı öne

²⁵⁴ Metin Hepar, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından...**, Çev. Kadriye Göksel, İstanbul, Doğan Kitap, 2011, s. 327.

²⁵⁵ İhsan D. Dağı, "Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization", **Turkish Studies**, Vol. 6, No.1, 2005 (Forthcoming), s. 5.

²⁵⁶ Ziya Öniş, "Globalization and Party Transformation: Turkey's Justice and Development Party in Perspective", **Globalizing Democracy: Party Politics in Emerging Democracies**, Edited by Peter Burnell, London, Routledge, 2006.

çıkılmıştır.²⁵⁷ Öyle ki partinin ideolojisinin, "DP-AP ve ANAP tarafından formüle edilmiş ideolojilerden çok daha pür bir burjuva ideolojisi" olduğu ileri sürülmüştür.²⁵⁸

AK Parti, ortaya çıktığı dönem itibariyle bir uzlaşma eşliğinde "yeni" ihtiyacına yönelik politikalar üretmenin toplumsal sorunların çözümü adına zorunlu olduğu düşüncesi üzerinden hareket etmiştir. Ancak bu "yeni", vakti gelmiş bir değişimi anlatacak şekilde kullanılmış ve toplum mühendisliğine mutlak bir karşıtlık içermiştir. Partinin "değişim" ve "yeni" anlayışının, halihazırdaki siyasal, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlar çerçevesinde şekillendiği ortaya konmuştur. Batı ile ittifakın, mutlak ve koşulsuz bir bağlılık şeklinde gerçekleşmeyeceği, milli ve manevi değerlerin öncelendiği dolayısıyla bir yabancılaşmanın yaşanmayacağı belirtilmiştir. Toplumun ihtiyaçlarının temel olması ve bu ihtiyaçlar ölçüsünde politikaların belirlenmesi, nerede durulacağına dair sınırın da oldukça belirgin bir şekilde gözler önünde durmasını sağlayabileceği düşüncesinden hareket edilmiştir.

Toplumsal ihtiyaçlar, partinin yerel değerleri koruması ve geleceğe taşınması ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. "Muhafazakâr demokrasi" kavramı ile de hem bu toplumsal ihtiyaçlara bir yanıt üretmenin hem de toplumun "öz"ünü oluşturan kurumların ve değerlerin muhafazası amaçlanmıştır. Partinin kuruluş aşamasında ve daha sonra iktidarının ilk yıllarında, muhafazakâr demokrasi kavramsallaştırmasına ilişkin farklı perspektiflerde birçok tartışmaya rastlanmış ve genel olarak da muhtevası ile ilgili belirsizlikler olduğu dile getirilmiştir. "Muhafazakâr demokrasi" ile ne anlatılmaya çalışıldığı partinin tüm yayın organlarında, siyasal kadronun ve bizzat Erdoğan'ın söylemleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalarda da özellikle 59. Hükümet'in kurulmasının ardından yerelin ve Batı'nın uyumlu birlikteliğinin

²⁵⁷ Ziya Öniş, "Conservative Globalism at the Crossroads: The Justice and Development Party and the Thorny Path to Democratic Consolidation in Turkey", *Mediterranean Politics*, Vol. 14, No. 1, Mart 2009.

²⁵⁸ Bkz. Ömer Laçiner, "DP, ANAP ve sonunda AKP", *Birikim*, Kasım-Aralık 2002.

sağlanabileceği vurgusu öne çıkmıştır. "Biz"e ait olanın, mutlak manada korunacağı ancak revizyona ihtiyaç duyan kurum ya da kuruluşların da ortaya çıkmış bu ihtiyacının giderilmesinin önündeki engellerin kaldırılacağı belirtilmiştir. AB ile ilk defa kurulan bu yakın ilişki ve toplumun farklı kesimleri ile yapılan ittifak, parti politikasına da yansımıştır. AB ile ilişkilerin açmaza girmesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) müttefikliğinin sorgulanmaya başlaması ile birlikte bu politika da değişime uğramıştır.

2.3. AK PARTİ ve MUHAFAZAKÂR DEMOKRASİ

AK Parti, siyasal kodlarını milli görüş geleneğinden devşirmiş ve nitekim bu geleneği temsil eden siyasal partilerden birinin içerisinden doğmuştur. Partinin kurucuları, ilk andan itibaren milli görüş geleneğini sürdürmediklerini; tam aksine AK Parti'nin çok daha farklı siyasal dinamikler üzerinde hareket ettiğini öne sürmüşlerdir. Bu nedenle kurucular, katıldıkları her platformda geçmişlerine büyük saygı duyduklarını ancak kurulan bu yeni partinin, milli görüşün devamı niteliğinde olmadığı yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Laik sistemin ilkeleri ile barışabilmek ve bu sistemde yaşayabilmek adına takkiye yapıldığı eleştirilerine de yine benzer açıklamalar ile yanıt vermişlerdir. AK Parti'nin takkiye mi yaptığı yoksa partilerin yaşadığı krizi doğru okuyarak merkez sağa yerleşmeye çalışan bir parti mi olduğu özellikle partinin ilk yıllarının en temel sorusu olarak tartışılmıştır. Ortaya çıkan bu durum, partinin siyasal kimliğine dair yürütülen başka bir tartışmayı da başlatmıştır.

AK Parti, kuruluşunu tamamlar tamamlamaz siyasal kimliğini tanımlamaya çalışmış ve bu tanımlama aşamasında, Batı'dan esintiler taşıdığı ileri sürülen muhafazakâr demokrasi kavramından yararlanmışır. Muhafazakâr demokrasi, özellikle 59. Hükümet'in ilk yıllarında düzenli bir şekilde anlatılmaya, kavramın içeriği oluşturulmaya ve sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle, bu kavrama âdeta

süreç içerisinde gelişme gösterecek teorik bir çerçeve hazırlama çabası ortaya çıkmıştır.²⁵⁹ Bu da zaman zaman kavramın teorik ve pratik yansımalarında çelişkiler yaratmıştır. Özellikle pratikte gözlemlenen bu belirsizlik, eleştirilere yol açmış ve bu kez partinin kurucularının ya da lider kadrosunun temsil ettikleri sınıf üzerinden yürütülen başka bir tartışma başlamıştır.

Partinin öne çıkan üyelerinin "çevre"nin özelliklerini taşıdığı ileri sürülmüş ve dolayısıyla yine "merkez" tarafından yönetime dahil edilmeyen, dışarıda bırakılan ve mağduriyetler içerisinde yaşamak zorunda kalan kesimin temsiliyetinin öncelendiği üzerinde durulmuştur. Nitekim genellikle "çevre"nin ihtiyaçlarına odaklanan, dini vurgularla ve geleneğe övgü ile şekillenen bir dil kullanılmıştır. Türk siyasal kültüründe askeri-sivil bürokrasinin içinden gelme geleneğine ters düşen parti mensupları, "sahici" ve "mütevazi" bir duruş sergilemişlerdir.²⁶⁰ Elitist siyasal geleneğe belirgin bir karşıtlık ortaya konmuş ve bu gelenekten gelmeyen toplumsal kesimlerin talepleri ya da istekleri temsil edilmeye çalışılmıştır.²⁶¹ Yıllardır ihmal edildiği düşünülen, geleneklere ve dini değerlere bağlı olan toplumsal kesime öncelikle hitap edilmiştir. Özellikle başörtüsü sorununun çözümü konusundaki kararlı ilerleyiş, bu eğilimin temel göstergelerinden biri olmuştur. Kamusal alanda başörtüsü yasağının kaldırılmasına yönelik izlenen politika, laiklik ile ilgili endişelerin yükselmesine neden olduğu gibi AK Parti'yi milli görüş çizgisine de yaklaştırmıştır. Bu içinden gelme ya da bu yakınlaşma hali nedeniyle siyasal sisteme dair herhangi bir karşıtlığın söz konusu olmadığı anlatılması çabası da ortaya

²⁵⁹ Bu konuda bkz. Hakan Yavuz, "Ideology, Leadership, Organization", **Secularism and Muslim Democracy in Turkey**, New York, Cambridge University Press, 2009.

²⁶⁰ Ahmet İnel, "Olağan Demokrasi ve Modern Muhafazakârlık", **Birikim**, Sayı 163-164, Kasım-Aralık 2002. Ayrıca bkz. Tanıl Bora, "Recep Tayyip Erdoğan'ın Politik Dilince Samimiyet: Bu Ne Samimiyet?", **Birikim**, Sayı 293, Eylül 2013.

²⁶¹ Hasan Turunç, "Islamicist or Democratic? The AKP's Search for Identity in Turkish Politics", **Journal of Contemporary European Studies**, Vol. 15, No. 1, April 2007.

çıkmiştir.²⁶² Değerlere övgü, geleneğe bağlılık, millet iradesinin yüceltilmesi ve refahın yükseleceği vb. sağ söylemler de tipik bir sağ siyasetin işaretleri olarak okunmuştur.²⁶³

AK Parti, siyasal geleneğinin olduğu milli görüş çizgisinden farklı olarak özellikle iktidarının ilk yıllarında Batı ile işbirliğine ve dayanışmaya hazır bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu işbirliği ve dayanışma, başlangıçta oldukça kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak geçmişte yapıldığı öne sürülen Batı taklitçiliğinden ya da körü körüne Batı'ya ait olanın sahiplenilmesinden ziyade demokrasi, inanç özgürlüğü ve insan hakları başlıkları, Batı ile ilişkiler ekseninde ele alınmıştır. Demokrasi ve insan hakları vurgusu, parti ileri gelenleri tarafından partinin söyleminin çerçevesini oluştururcasına tekrar edilmiştir.²⁶⁴ "Post-İslamcı" ve "Yeni İslamcılık" tartışmaları da bu zeminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Genel olarak ortak bir içeriğe sahip olan bu iki kavram, temelde İslami toplumun oluşumunu devlet gücü ile tesis etmekten uzak bir siyasal hareketi ifade etmiştir.²⁶⁵

AK Parti iktidarının ilk yıllarında başlatılan "kucaklayıcı politikalar"a, bu söylemin içeriğini doldururcasına işlerlik kazandırılmıştır. Toplumun farklı kesimlerine seslenme, farklılıkların temsiliyetinde talepkâr olma ve özgürlükleri genişleterek demokrasiyi güçlendirme vaatleriyle iç ve dış politika şekillendirilmiştir.²⁶⁶ AB kriterlerine uygun hareket edebilme ve toplumsal uzlaşma arayışına yanıt üretebilme çabası oldukça belirginlik kazanmıştır. Özellikle İslami hassasiyetler konusunda, radikal

²⁶² Simten Coşar ve Aylin Özman, "Center-Right Politics in Turkey After the November 2002 General Election: Neo-Liberalism with a Muslim Face", **Contemporary Politics**, 10, 1, 2004, s. 69.

²⁶³ Tanıl Bora, "2002 Seçimi ve Siyasi Güzergah Problemleri", **Birikim**, Sayı 163-164, 2002.

²⁶⁴ İhsan D. Dağı, "Rethinking Human Rights, Democracy and the West: Post-Islamist Intellectuals in Turkey", **Critique Critical Middle Eastern Studies**, Vol. 13, No. 2, 2004.

²⁶⁵ **a.g.e.**

²⁶⁶ Bu konuda bkz. Metin Heper & Şule Toktaş, "Islam, Modernity and Democracy in Contemporary Turkey: The Case of Recep Tayyip Erdoğan", **The Muslim World**, Vol. 93, 2003, pp.157-185.

taleplerden uzak durularak bahsi geçen "kucaklayıcı" ve "ılımlı" bir alan oluşturulmaya çalışılmıştır. Seçmene de bu zemin de seslenilmiştir.²⁶⁷

Kimliğini anlatma ve yerleştirme gayesi ile parti, ilk aşamada bu çabalarını "yeni siyaset" tarzı veya anlayışı olarak sunmuştur. "Yeni siyaset" anlayışı olarak ve bu anlayışa zemin oluşturduğu öne sürülerek muhafazakâr demokrasi, bahsi geçen bu "yeni"nin adı olmuştur. Muhafazakâr demokrat kimliğe göre, siyasetin bir uzlaşma alanı olarak görüldüğü ve farklılıkların, bu uzlaşma alanına renklilik kattığı belirtilmiştir. Toplumsal alandaki çeşitliliğin ve "tabî bir durum ve zenginlik" olarak görülen farklılığın siyasal alanda da kabul edildiğinden ve siyasetin taraflarının her zeminde uzlaşma davet edildiğinden bahsedilmiştir.²⁶⁸

AK Parti hükümeti, kültürel farklılıkları saygıyla karşılayarak, demokrasinin gelişimi için, her toplumun kendine özgü kurumlarına saygı gösterilmesini savunmaktadır. Muhafazakârlık, bu yönüyle, katı ve donmuş bir ideolojiden daha çok "demokrat" bir perspektifi temsil etmektedir. Bize göre, demokratik siyaset zemini her türlü sorunun aktarıldığı, tüm toplumsal taleplerin yansıtıldığı ve doğru ile yanlış kendisini test ederek düzeltebilecekleri bir zemindir. Türkiye toplumundaki farklılık ve çeşitlilikler de çoğulcu demokrasiyi zenginleştirecek unsurlardır.

Farklılıkların siyasete katılarak temsil edilebilme olanağı elde edebilmesinin, demokrasinin esasını oluşturduğu ve demokrasiyi kabule şayan kılanın da farklılıkların

²⁶⁷ Sultan Tepe, "Turkey's AKP: A Model "Muslim Democratic" Party", **Journal of Democracy**, Vol. 16, No. 3, 2005, s. 81.

²⁶⁸ **59. Cumhuriyet Hükümetinin (I. Erdoğan Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması**, 18.03.2003 Salı, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017.

temsiliyetine olanak tanınması ve aşırılıklardan koruması olduğu öne sürülmüştür. Bu noktada demokrasi, partinin siyasal çizgisinde kurulu düzeni tehdit edebileceği düşünülen ideolojilerden koruyan bir mekanizma olarak da değerlendirilmiştir.

Toplumda var olan farklılıkların yanında "yerli ve köklü değerler" de o toplumun varlığını sürdürmesini sağlayan temel dinamikler olarak ele alınmaktadır. Buna göre "yerli ve köklü değerler", toplumun ruhunu oluşturmakta ve o toplumun canlılığını sağlamaktadır. Öyle ki beden nasıl ruhu ile bir bütünü ifade etmekte ise toplumun da yüzyılların birikimini anlatan bu değerler ile anlam kazandığı belirtilmektedir. Ancak toplum mühendisliği ile şekillendiği öne sürülen modernleşme projeleri nedeniyle "yerli ve köklü değerler" in yok sayıldığı dolayısıyla bugün bu değerlerin yeniden hayat bulmasının sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Partinin programında, tüzüğünde ve hükümet programlarında karşımıza çıkan "unutturma" ve "yeniden canlandırma" başlıkları muhafazakâr demokrat kimliğe yapılan atıflarla birlikte ele alınmaktadır. Toplumun da böyle bir talebinin, iradesinin ya da beklentisinin olduğu çünkü öncelikle toplumun kendi kendisini yeniden hatırlamaya ihtiyacı olduğu anlatılmaktadır. AK Parti de temel amacını ana hatlarıyla bahsi geçen bu yeniden canlanma/dirilme/hatırlama ve topluma ait olanı geri verme misyonu ile bağlantılı olarak ortaya koymaktadır.

Metin Heper'e göre de partinin muhafazakâr demokrasi anlayışı, "geçmişin ve geleceğin, geleneğin ve çağdaşın, dinin ve devletin, İslamiyet'in ve demokrasinin, görüş ayrılığının ve görüş birliğinin, düzenin ve özgürlüğün, ahlâkın ve akılcılığın ve evrenselin ve yerlinin başarıyla uzlaştırılmasını amaç edinmiştir."²⁶⁹ Bu tanım ile

²⁶⁹ Metin Heper, 2011, s. 413.

muhafazakârlığın, "yerli ve köklü değerler sistemi"nden ilham alınarak toplumsal geleneklere yaslanarak "yeniden üretilmesi" anlatılmaya çalışılmaktadır.²⁷⁰

AK Parti, kendi düşünce geleneğimizden hareketle, yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakâr siyaset çizgisiyle yeniden üretmek amacındadır. Yeni "muhafazakâr demokrat" çizginin, muhafazakârlığın genlerine ve tarihî kodlarına uygun şekilde, ama, siyaset yaptığımız coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanarak ortaya konması, Türk siyasetine yeni bir soluk getirecektir.

AK Parti, geçmişten veya bir medeniyet havzasından siyaset çizgisi ödünç almak yerine, kendi düşünce geleneğiyle dünya genelinde de test edilen bir siyasal tutumu yeniden üretmeyi doğru bulmaktadır.

Bu noktada siyaset, çatışma, kamplaşma ve kutuplaşma yerine uzlaşma, bütünleşme ve hoşgörü üzerine kurularak "öz"ü oluşturan değerler korunmakta ve yeniden üretilmektedir.²⁷¹ Toplumun ve toplumsal değerlerin korunması esas kabul edilmekte ve muhafazakârlık da bu değerlerden "iyi" ve "güzel" olanlara bağlılık anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır. Buradaki bağlılığın, asla tutuculuk, mutaassıplık ve yeniliklere kapalılık olmadığı aksine "ilerlemeye açık, medeni, müreffeh, büyük ve kudretli bir Türkiye'nin en büyük emel" olduğu belirtilmektedir.²⁷² Dolayısıyla uzaklaşıldığı ya da unutturulduğu ileri sürülen örf, âdet ve geleneği canlandırmanın ya da yeniden yorumlamanın partinin temel amaçları arasında sayılabileceği vurgusu öne çıkmaktadır.

²⁷⁰ **59. Cumhuriyet Hükümetinin (I. Erdoğan Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması**, 18.03.2003 Salı, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017.

²⁷¹ **AK Parti 2023 Siyasi Vizyon**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon>, Erişim tarihi: 14.03.2017.

²⁷² **59. Cumhuriyet Hükümetinin (I. Erdoğan Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması**, 18.03.2003 Salı, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017.

Amerikan cumhuriyetçi muhafazakârlara benzetilen AK Parti'nin²⁷³ muhafazakârlık anlayışı da "geleneği dışlamayan bir modernlik, yerelliği kabul eden bir evrensellik, manayı reddetmeyen bir rasyonellik, köktenci olmayan bir değişim"²⁷⁴ olarak ele alınmaktadır. "Evrimci veya tedrici ve doğal sürecinde işleyen toplumsal dönüşüme dayalı bir değişim" savunulmakta; değişime değil, gerileme ve yozlaşmaya direnen bir anlayıştan yana olduğu belirtilmektedir.²⁷⁵ Nitekim "toplum; aile, okul, mülkiyet, din, ahlak gibi köklü kurumların oluşturduğu kültür ortamında kendini yenileyerek varlığını sürdüren canlı bir organizma" olarak tanımlanmakta ve "dışarıdan bir müdahale olmaksızın kendi doğal sürecinde üretilen ve toplumu bütünleştiren yerli kültür ve kurumlar evrensel değerlerle" çelişmemektedir.²⁷⁶ Bu noktada AK Parti'nin siyasal kimliğinin hangi parametreler ile şekillendiği ve hangi ilkelere dayandığı konusunda Yalçın Akdoğan'ın *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi* adlı çalışması oldukça önemli görünmektedir. Zira Akdoğan, bu çalışmasında muhafazakâr demokrasi ile partinin ne anlatmaya çalıştığını, kısaca partinin siyasal kimliğini açıklamaktadır:²⁷⁷

- *Muhafazakar demokratlık, devrimci değişim anlayışına karşı doğal bir süreç şeklinde işleyen tedrici ve aşamalı bir değişim anlayışına dayanır. Toplumsal dönüşüm, en temel ve kalıcı değişim şeklidir. Değişimden maksat tedrici bir sürecin gerçekleşmesi ve doğal gelişimin sağlanabilmesidir. Sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal hayata sekte vurmaması, mevcut birikimin ortadan kalkması ve tarihi gelişimin heba olması açısından olumsuz olduğu gibi, tepeden inme*

²⁷³ Ahmet İnel, "Olağan Demokrasi ve Modern Muhafazakarlık", **Birikim**, Kasım-Aralık, 2002, s. 25.

²⁷⁴ **Recep Tayyip Erdoğan'ın Konuşması**, Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu, 10-11 Ocak 2004, AK Parti, İstanbul.

²⁷⁵ **a.g.e.**

²⁷⁶ **AK Parti 2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

²⁷⁷ Yalçın Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.

ve dayatmacı yöntemlerle total anlayışların topluma kabul ettirilmeye çalışılması da bugün için etkisini yitiren bir yöntemdir.

- *Muhafazakar demokratiğe göre siyaset alanı uzlaşa kùltürüne dayanır. Toplumsal alandaki farklılıkların siyaset alanında kendilerini dile getirmeleri ancak siyaset alanının uzlaşa temelinde kurulmasıyla mümkündür. Toplumsal ve kültürel çeşitlilikler demokratik çoğulculuğun üreteceği tolerans ve hoşgörü zemininde siyasete bir renklilik olarak katılmalıdır. Katılımcı demokrasi de kendini bu farklılıklara temsil olanağı sağlayarak ve siyaset sürecine katarak geliştirir.*
- *Muhafazakar demokrasi halk egemenliğine dayanan siyaset meşruiyet ile anayasallığa ve evrensel normlara dayalı hukuki meşruiyeti önemser. Siyaset iktidarının en temel dayanağı, milli iradenin kabulüne mazhar olarak meşruluğunu halkın genel kabulünden almaktadır. Siyaset otoritesinin meşruiyetini sağlayan unsurlardan birincisi dayandığı iradedir. İkincisi ise kendisini ifade ettiği kurumsal kimliğin ortaya koyduğu içeriğin yani kanun, kural ve değerlerin genel kabul görmesi, çağın gereklerine uygun olmasıdır.*
- *Muhafazakar demokrasi, sınırlandırılmış ve tanımlanmış bir siyaset iktidardan yanadır. Dayatmacı ve baskıcı bir hal alan otoriter ve totaliter anlayışları kabul etmez. Sınırlanmayan, keyfiliğe ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, katılımı ve temsili önemsemeyen, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan totaliter ve otoriter anlayışlar sivil ve demokratik siyasetin en büyük düşmanlarıdır.*
- *Hukuk devletinin gereği siyaset iktidarı ve tüm kurumları yasal çerçeve ile sınırlamaktır. Ayrıca devletin ideolojik bir tercihle*

kendisini dogmatik bir alana hapsetmesi de savunulmaması gereken bir durumdur. Devlet, asli fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama dinamik ve etkili bir devlet olmalı; vatandaşını tanımlayan, biçimlendiren, ona tercihler dayatan değil; vatandaşın tanımladığı denetlediği ve şekillendirdiği bir devlet olarak hizmet etmelidir.

- *Demokratik siyaset zemini her türlü sorunun aktarıldığı, tüm toplumsal taleplerin yansıtıldığı ve doğru ile yanlışın kendisini test ederek düzeltebilecekleri bir zemindir. Türkiye toplumundaki farklılık ve çeşitlilikler de çoğulcu demokrasiyi zenginleştirecek unsurlardır. Demokrasiyi kabule şayan kılan da toplumsal ve kültürel farklılıkları ve talepleri siyasete katabilmesi ve kurulu düzeni dayatmacı aşırılıklardan koruyabilmesidir.*
- *Muhafazakarlık radikalizmi ve toplum mühendisliğini reddeder. Siyaset çatışma, kamplaşma ve kutuplaşma yerine uzlaş, bütünleşme ve hoşgörü üzerine kurulmalıdır. Radikalizmin var olan kurulu yapıyı tamamen reddetmesi ve mevcudu silerek yeni bir düzen kurmaya çalışması da bugün için doğru bir yöntem olarak görülmemektedir. Geleneksel yapının bazı değerlerini ve kazanımlarını koruyarak değişimi sağlamak gerekli olandır.*
- *İdealizm ve realizm arasında denge kurulmalıdır. İnsanların zihinlerinde bazı ütopyalara sahip olmaları doğaldır. Ancak, bunlara ulaşmak için belli (dayatmacı) yöntemleri mutlaklaştırmaları ve kendi doğrularını başkalarına dayatmaları doğru değildir.*

Yukarıdaki gibi sıralanan muhafazakâr demokrasinin ilkeleri, muhafazakâr tavır alışın ifadesi olarak belirlenmektedir. Geleneksel yapının kazanımlarının korunmasının

önemi, tedrici değişim anlayışı ve toplumsal düzenin istikrarlı varlığı üzerinde durulmaktadır. Topluma ait olanın korunması/kullanılması ve toplumun bekâ sorunu yaşamaması ile ilgili bir gayretin söz konusu olacağı dile getirilmektedir. Aile de söz konusu bu koruma ve geleceğe taşıma aşamasında temel ve ilk kurum olarak belirlenmektedir.²⁷⁸

2.3.1. "Öz"ün Korunması ve "Sağlam Aile Yapısı"

Parti, kuruluş serüveni ve ortaya koyduğu ilkeleri bağlamında Batı ile ittifak yapmaya hazır, özgürlüklerin genişletilmesinden yana, toplumsal sorunların müzakere yöntemi ile çözülmesini destekleyen, istikrarın önemine inanan ve "öz"ü oluşturan yerleşik geleneklerin bugüne sunacağı birikimden yararlanmak isteyen bir profile sahiptir. Sahip olunan aile yapısı, bu "öz"ü oluşturan en önemli kurum olarak görülmektedir. Bu muhafazakâr kimliğin, "temel felsefi ve siyasal kaygısının bireyi koruyabilecek bir aile olan toplumsal organizmayı sağlıklı ve bir arada tutabilmek" olduğu belirtilmekte dolayısıyla bireysel özgürlüğün de "bireyi soyut, silik ve siyasal iktidar karşısında korumasız kılmaktan değil, onu toplumsal alan içinde sivil ve sosyal oluşumlarla teçhiz etmekten" geçtiği ve toplumun yapıtaşı olan aile kurumunun sosyalleştirme misyonunun vazgeçilmez olduğu ortaya konmaktadır.²⁷⁹ Aile, toplumun "temel taşı" olarak tanımlanmakta ve bütün toplumsal değerlerin, bu temelin sağlamlığı ölçüsünde yükselebileceği öne sürülmektedir.

AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışında aile, âdeta toplumun yaşamsal beklentilerine yanıt üreten bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel olarak kabul edilen ailede yaşanan herhangi bir bozulma ya da işlevlerini yerine getirememeye halinin

²⁷⁸ Yalçın Akdoğan, 2003.

²⁷⁹ 59. Cumhuriyet Hükümetinin (I. Erdoğan Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması, 18.03.2003 Salı, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017.

diğer tüm toplumsal kurumlar ve değerler üzerinde yıkıcı etkide bulunabileceği, bu nedenle de "toplumsal dokumuzun güçlenmesi ve gelecek nesillerimizin emniyeti için toplumsal sorumluluk taşıyan bütün kurumlarımızla beraber, birlikte, her zamankinden daha çok aile kurumuna ve aile değerlerinin korunmasına önem vermek" zorunluluğu üzerinde durulmaktadır.²⁸⁰ Bu nedenle de "sağlam aile yapısı" övgüsü ve arzusu öne çıkmaktadır. Toplumsal mutluluk, dayanışma, barış, sevgi ve saygının yolunun aileden geçtiği, yaşanan bütün olumsuzluklara ve ekonomik sıkıntılara rağmen toplum olarak ayakta kalışın büyük çapta "sağlam aile yapısı"na borçlu olduğu belirtilmektedir.²⁸¹

Aile toplumun temeli ve toplumsal dayanışmanın oluşmasında rol oynayan önemli bir kurumdur. Toplumsal mutluluk, dayanışma, barış, sevgi ve saygının yolu aileden geçer. Yaşanan bütün olumsuzluklara ve ekonomik sıkıntılara rağmen toplum olarak ayakta duruşumuzu, büyük çapta sağlam aile yapımıza borçlu olduğumuz açıktır.

"Sağlam aile yapısı" bir fark ve üstünlük olarak kabul edilmekte, ailenin korunması ve güçlendirilmesinin hükümetin sosyal politikasının merkezine yerleştirilmesinin önemi ele alınmaktadır.²⁸² Tanımlanmaya ya da özellikleri sıralanmaya çalışılan "sağlam aile yapısı"nda aileyi oluşturan tüm üyeler, aile içerisindeki görevlerini temel alarak davranışlarına yön vermekteler ve bu bilinç ile hareket etmektedirler. Bu görevler, toplumsal cinsiyet rolleri ile uyumlu ve bu rollere bağlı bir şekilde

²⁸⁰ **60. Cumhuriyet Hükümetinin (II. Erdoğan Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması**, 31 Ağustos 2007 Cuma, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017. Ayrıca bkz. **60. Hükümet Programı**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/60inci-hukumet-programi.pdf>, Erişim tarihi: 14.03.2017.

²⁸¹ **59. Cumhuriyet Hükümetinin (I. Erdoğan Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması**, 18.03.2003 Salı, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017.

²⁸² **61. Cumhuriyet Hükümetinin (III. Erdoğan Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması**, 8 Temmuz 2011 Cuma, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017. Ayrıca bkz. **61. Hükümet Programı**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/61inci-hukumet-programi.pdf>, Erişim tarihi: 14.03.2017.

belirlenmektedir. Eş ve anne olarak kadın, ev içi işlerden sorumluyken; erkek, evin ve ailenin geçimini sağlayabilmek adına çalışma yaşamının içerisindeki yerini almakla yükümlüdür. Kadının ev dışında çalışmasının, aile düzenini tehdit ettiği ve zaman içerisinde ailenin esenliği açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkardığı kabul edilmektedir. Bu sonuçların en önemlisi de kadının eş ve anne olarak görevlerini yerine getirememesi ya da aksatması olmaktadır. İdeal olarak sunulan bu aile yapısında yetiştirilen yeni nesil ancak anne ve babanın doğal olarak kabul etmesi gereken rol ve görevlerini eksiksiz yerine getirmesi sayesinde toplumun beklentilerine yanıt üretebilmektedir.

Bireyin davranış, duyuş ve duygu dünyasının şekillendirildiği ailede, geleneğin aktarımı ebeveynler tarafından sağlanmakta ve toplumsal değerler taşınmaktadır. Toplumsal olarak kabul edilmeyen ya da hatalı kabul edilen her şey, bu aile yapısı içerisinde keşfedilmekte ve hızla yok edilmeye çalışılmaktadır. Ahlâk kaideleri, dini bilgi ve ritüeller öğretilmekte ve yeni neslin, bu aile yapısı sayesinde "iyi"nin ve "kötü"nün farkına varabildiği öne sürülmektedir. Kadın da bu ailenin en önemli üyesi olarak sunulmaktadır.

Kadının nesillerin yetiştirilmesinde, birey ve toplumun gelişiminde özel bir yere sahip olduğu ileri sürülmektedir. AK Parti'nin siyasal çizgisinde kadın, aileyi her türlü olumsuzluğa rağmen diri tutabilme gücüne sahiptir ve onun bu dirayetli duruşu ona atfedilen özel bir yetidir. Ailenin inşa süreci ve devamlılığı da kadının bu adanmışlığı ile yakından bağlantılıdır. Dolayısıyla "sağlam aile yapısı"nın "sağlamlığı", genel olarak kadın ve onun yaşamı ile ilişkilendirilmektedir. Erkeğin egemen olduğu bu ailede kadın, her şeyden önce bu egemenliği tanımakta ve sorgulama cihetine girmemektedir. Doğal bir kabulleniş ve değişmezlik algısı ile birlikte de erkeğin egemenliği güç kazanmakta ve bu egemenlik anlayışının araçları daha da etkin bir şekilde kullanılabilir. Kadın, söz konusu bu egemenliğin kurallarına göre yaşadığı ve davrandığı sürece de saygınlık kazanmakta ve övgüyü hak eder hale gelmektedir. Namusunu koruması,

bedenini gizlemesi, çocuklar doğurması, erkeğin ev ve aile reisliği karşısında itaatkâr olması ve nihayetinde ev içi bakım-hizmet işlerini yerine getirmesi bu kuralların başında gelmektedir. Ancak bu aile yapısının özellikle 2011'den itibaren işlevlerini yerine getirmekte zorlandığı ve birtakım problemlerle karşı karşıya kaldığı, siyasal iktidar tarafından kurulan araştırma komisyonlarında ve yapılan yasal düzenlemelerde ele alınmaktadır. Boşanma oranlarında var olduğu öne sürülen yükseliş, evliliğin ileri yaşlarda gerçekleşmeye başlaması ve hatta evlilikten kaçınmanın yaygınlık kazanması, benzer şekilde çocuk sahibi olmak istememek ya da yalnızca tek çocuk sahibi olma eğilimindeki artış, tek ebeveynli ailelerin ortaya çıkması, gayrimeşru çocukların doğması, topluma ait olan değerlerden uzaklaşılması "sağlam aile yapısı"ndan uzaklaşılmasının göstergeleri olarak incelenmektedir.²⁸³

Aile kurumunun sosyo-ekonomik, teknolojik ve kültürel değişim süreçlerinden olumsuz etkilenerek çözülme yönünde işaretler verdiğinin işlendiği görülmektedir.²⁸⁴ Ailenin temel dinamiklerine ilişkin çeşitli düzeylerde dağılımın gözlemlendiği ve ailenin parçalanma ya da fonksiyonlarını yerine getirme aşamasında yaşadığı aksamanın toplumsal alanda oldukça önemli sorunlar yaratacağı ileri sürülmektedir.²⁸⁵ Ailenin şeklen var olmakla birlikte maneviyata yayılmamasının, aileyi yok hükmüne getirdiği belirtilmekte ve bu nedenle de ruh ve beden arasındaki uyumun yakalanmasının gerekliliği belirtilmektedir. Sevgi ve muhabbetin olmadığı ve nesiller boyu yayılmadığı bir aile, gerçek manada aile olamamıştır. Oysaki olması gereken ve arzu edilen "maneviyatın çatısı" olabilmeyi başarabilmiş bir ailedir. Aksi takdirde, ruh ve mana dünyasında bir boşluk ortaya çıkmakta, dini kaideler özellikle gençlerin yaşamından uzaklaşmakta ve bu boşluğun yerine suç unsuru taşıyan eylemler ya da araçlar ikâme edilmektedir. AK Parti Hükümeti de tam da bu noktada, ikâmenin önlenmesini, ailenin

²⁸³ T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Aile Sorunlarına Bölgesel Düzeyde Bakış**, 2010, s. 3, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/5429366a369dc32358ee2a92/calistayraporu.pdf>, Erişim tarihi: 04.05.2017.

²⁸⁴ a.g.e., s. 2-3.

²⁸⁵ a.g.e.

daima güçlü bir şekilde ayakta kalmasına bağlamaktadır. Nitekim 2011'den sonra AK Parti Hükümetleri'nin politikalarının merkezine ailenin yerleştirildiği ve politikaların yönünün aile üzerinden şekillendiği görülmektedir. 2011'de Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olarak değiştirilmesi bunun en temel göstergesi olmuştur. Partinin kadın ve toplumsal cinsiyet politikasında, genel bir kayış yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren kadın bedeni ve emeği üzerine odaklanılarak kadın, öncelikle anne olarak tanımlanmıştır. Annelik ve ev hanımlığı temel alınarak "ideal/gerçek kadın" tarifi yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ'NİN AİLE POLİTİKALARI

3.1. "EN GÜÇLÜ AĞ", "EN DEĞERLİ VARLIK" VE "EN KÜÇÜK BİRİM" OLARAK AİLE

Muhafazakâr ideolojide aile, daha önce bahsedildiği gibi toplumun en küçük birimi ve temeli olarak incelenmektedir. Mevcut düzenin korunarak istikrarlı sürekliliğinin sağlanması, toplumun tüm kurumlarının varlığı ile doğrudan bağlantılı olmakla birlikte aile, bu kurumlar arasında sahip olduğu işlevler bağlamında vazgeçilmez kabul edilmektedir. Aile kurumunun sahip olduğu bu "temel" olma özelliği, onun diğer toplumsal kurumlar karşısında yer yer öncelenmesini sağlamakta ve önemini de bu nispette arttırmaktadır. Muhafazakâr kuramcılar da aile kurumunu ele alırken toplumsal hayatın işleyişi açısından bu elzem denebilecek özellikler ve işlevler üzerinden hareket etmekte ve bir bekâ sorunu ya da kaygısı üzerinde durmaktadırlar. Organizmanın en küçük yapıtaşı olan hücre, nasıl ki organizmayı oluşturuyor ve onun yaşamsal devamlılığını sağlıyorsa aile de toplumsal yapı içerisinde benzer bir rol üstlenmektedir. Başka bir ifadeyle, ailede gözlenen herhangi bir hasar ya da bozulma, bütün bir yapı üzerinde yıkım sürecini başlatabilecek ve nihayetinde canlılığı yok edebilecek güce sahiptir. Aile, iç dinamikleri aracılığıyla karşı karşıya kaldığı birtakım sorunları ortadan kaldırabilmesine rağmen bazen bu sorunlar, çok daha derinde olabilmekte ve geniş bir alanı etkileyebilmektedir.

Çalışmanın konusunu oluşturan AK Parti de ailenin "temel" olma özelliğine vurgu yaparak politikalarını belirlemeye çalışmaktadır. İnsanın doğumundan ölümüne kadar ihtiyaç duyduğu bir birim olarak ailenin, toplumsal açıdan taşıdığı önem ele alınmaktadır. Her şeyden önce insanın doğası gereği ihtiyaç duyduğu yaşama ilişkin

tüm veri ve bilgilere aile aracılığıyla sahip olduğu vurgulanmaktadır. Yaşamını devam ettirebilmek için kendisine gerekli olan ilişkiler bütününe bilgisine sahip olmakta ve sosyalleşme sürecinde aktarılan tüm roller de bu ilişkiler bütününde yeniden üretilmektedir. Hiyerarşi ve otoriteyi tanıma/kabul etme ve içselleştirme tam da bu bütün içerisinde gerçekleşmekte ve sürmektedir. AK Parti'nin geçmişinden getirdiği İslami bakiye de ailenin hiyerarşik boyutunu yer yer güçlendirmekte ve aile üyelerinin sadakate dayalı kabul sorununun aşılmasını sağlamaktadır. Nitekim aile ile ilgili konularda sahip olunan bu İslami bakiyeden yararlanılmaktadır.

Aile tanımlanırken ve ailenin ortaya çıkışı adına bir tarih aranırken öncelikle dini referansları kullanma yoluna gidildiği görülmektedir. Ailenin Adem ile Havva'dan bu yana varlığını sürdürdüğü ancak tarihsel süreç içerisinde yapısal birtakım değişimler yaşadığı öne sürülmektedir. Adem ile Havva yaratılış mitosu, hem ailenin kutsallığını hem de ailenin ilk andan itibaren insanın ihtiyaç duyduğu özelliklerini vurgulayabilmek adına yararlı olan bir giriş niteliği kazanmaktadır. İnsanın yeryüzündeki yaşamının başladığı bu ilk an ile birlikte ebeveynin sunduğu bakım ve eğitimin öneminin büyüklüğü üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla aileye duyulan ihtiyaç, insanın en temel ihtiyaçları arasında yer almaktadır. Ailenin "temel" ve "çekirdek" olarak anılabilmesi de bu ihtiyaçlar ve yaratıcının takdiri ile ilişkilendirilmesi sayesinde kolaylaşmaktadır.

Aile, toplumun temeli olarak kabul edilirken öncelikle üstlendiği aktarım görevine yönelik birtakım argümanlar geliştirilmektedir. "İnsani değerler" in nesilden nesle aktarılmasının zemini olarak kabul edilmekte ve ailenin, bireyleri ve toplumu bir arada tuttuğu ileri sürülmektedir.²⁸⁶ "Toplumsal yapının çekirdeğini oluşturan en temel kurum" olarak tanımlanan aile, "en güçlü ağ", "en değerli varlık", "en küçük birim" ve "en önemli

²⁸⁶ **Başbakan Erdoğan'ın Konuşması- Uluslararası Aile ve Sosyal Politikalar Zirvesi**, 02-03 Ocak 2013, Ankara, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/54293ea2369dc32358ee2b25/> Uluslararası %C4%B1%20Aile%20ve%20Sosyal%20Politikalar%20Zirvesi.pdf, Erişim tarihi: 05.04.2018.

sosyal kurum" olarak görülmektedir.²⁸⁷ "Türk toplumunun temeli" olarak kabul edilen ailenin, aktarım işlevine vurgu yapacak şekilde geçmiş ile gelecek arasında köprü görevi gördüğüne; "milli değerlerimizin, duygularımızın, düşüncelerimizin ve ülkemize has adet ve geleneklerimizin yeni kuşaklara aktarılmasında en temel, en vazgeçilmez sosyal bir kurum" olduğuna inanıldığı belirtilmektedir.²⁸⁸ Tarih boyunca toplumların karmaşık sorunlarla karşılaştığı, Türk toplumunun güçlü aile yapısına sahip olmasının diğer toplumlardan farklılaşmasını sağladığı ve bu güçlü aile yapısının, modern dönemde Batı'nın yaşadığı sorunların aynı şiddette yaşanmasını önlediğinden bahsedilmektedir.²⁸⁹

"...Toplum ile birey arasındaki bağı sağlama görevini sağlıklı olarak yerine getiren en önemli sosyal kurum" olarak ailenin üstlenmiş olduğu bu rolünü çeşitli fonksiyonlarla yerine getirdiği, "bireyin sosyalleşmesinde, kimlik kazanmasında ve toplumdaki norm ve değerlerin özümşenerek bireye ve gelecek kuşaklara aktarılmasında etkili olan en küçük ünite" olduğu vurgulanmaktadır.²⁹⁰ "Toplumsal değerlerin kuşaklar arasındaki aktarımının ve ortak yaşam kültürünün oluşturulmasının ana taşıyıcısı" ve "insani birikimlerin paylaşım ortamı" olarak aile, "ilk ve en önemli eğitim kurumu" olarak tanımlanmakta ve karakter gelişiminin de öncelikle aile içerisinde şekillendiği ileri sürülmektedir.²⁹¹

Aile, toplumun emniyeti, huzuru ve geleceğe güvenle bakabilmesinin en önemli aracı ve "güçlü bir sosyal güvenlik kurumu" olarak da tanımlanmaktadır. Güçlü aile yapısı ile güçlü toplum arasında doğrudan bir bağlantı kurulmakta ve güçlü toplumun

²⁸⁷ T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Aile Sorunlarına Bölgesel Düzeyde Bakış**, 2010, s. 2, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/5429366a3369dc32358ee2a92/calistayraporu.pdf>, Erişim tarihi: 04.05.2017.

²⁸⁸ **AK Parti-Parti Tüzüğü, Birinci Kısım Genel Esaslar, Temel Amaçlar 4.11**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-tuzugu>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

²⁸⁹ **Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın V. Aile Şurası Açılışında Yaptığı Konuşma 5-7 Kasım 2008**, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/542936a3369dc32358ee2a94/aile5.pdf>, Erişim tarihi: 18.05.2017.

²⁹⁰ T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Aile Sorunlarına Bölgesel Düzeyde Bakış**, 2010, s. 2, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/5429366a3369dc32358ee2a92/calistayraporu.pdf>, Erişim tarihi: 04.05.2017.

²⁹¹ **Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın V. Aile Şurası Açılışında Yaptığı Konuşma 5-7 Kasım 2008**, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/542936a3369dc32358ee2a94/aile5.pdf>, Erişim tarihi: 18.05.2017.

ilk ve en önemli şartı olarak güçlü aile gösterilmektedir. Ailenin var olan birtakım problemleri çözebilme kapasitesine sahip olduğu ve bu yetisi sayesinde üyelerinin tek başına aşamayacağı ya da aşmakta zorlanacağı engelleri kolaylıkla ortadan kaldırılabileceği varsayılmaktadır. Buna göre ailenin, "sorun çözücü" ve "alternatifi olmayan tek kurum" olarak toplumsal ve bireysel sorunların bertaraf edilmesini sağlayan bir yapıtaşısı olduğu üzerinde durulmaktadır:²⁹²

Aile, insanlık tarihinde toplumlarının temelini oluşturan vazgeçilmez bir yapıtaşısıdır. Aile, bu niteliğiyle toplumlarda, neslin devamının, kültürel kimliğin, insani ve demokratik değerlerin, koruyucusu ve taşıyıcısıdır.

İnsanlık tarihinde, ailenin üstlendiği bu temel işlevleri yerine getirebilecek başka bir kurum oluşturulamamıştır. Bu yönde gösterilen çabalar ve alternatif kurum arayışları, hep başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Öyle ki başka çözüm adreslerinin aranması, aileyi ve toplumu derinden etkilemiş, var olan sorunların çözümünü daha da zorlaştırmıştır.

Ailenin, yoksulluğun muhtemel olumsuz etkilerinin ya da sonuçlarının önemli ölçüde azaltılması, eğitim ve sağlık gibi temel birtakım hizmetlerin teminindeki zorlukların yarattığı kısıtlılıkların yok edilmesi, cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi, bireyler arasındaki fırsat eşitliğinin sağlanması, çocukların ve gençlerin sorunlarının çözümü, özürlü ve bağımlı nüfusun bakımı, suç ve kötü alışkanlıklarla mücadele edilmesi gibi konularda ailenin işlevinin çok büyük olduğu belirtilmektedir.²⁹³ Ancak yaşanan hızlı değişim ve dönüşümlerin, ailenin temel mekanizmalarının âdeta işleyemez duruma gelmesine neden olduğu, uyuşturucu kullanımı, boşanmalar, nikahsız

²⁹² **Nimet Çubukçu'nun V. Aile Şurası'nın Açılışında Yaptığı Konuşma 5-7 Kasım 2008**, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/542936a3369dc32358ee2a94/aile5.pdf>, Erişim tarihi: 18.05.2017.

²⁹³ **Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın V. Aile Şurası Açılışında Yaptığı Konuşma 5-7 Kasım 2008**, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/542936a3369dc32358ee2a94/aile5.pdf>, Erişim tarihi: 18.05.2017.

birliktelikler ve suçlardaki artışın aileye yönelik olumsuz bir algının ortaya çıkmasına yol açtığı ileri sürülmektedir.²⁹⁴ Bu nedenle de ailenin temel işlevlerini yerine getirmede zorlandığı durumlarda, aile kurumunun güçlendirilmesine yönelik her türlü çabanın destekleneceği zira bu çabaların milli bekâ ve toplumsal yapının garantisi olarak görüldüğü vurgulanmaktadır. Devlet ve millet olarak da geleceğe güvenle bakabilmenin yolu, aile kurumunun sağlam bir şekilde ayakta kalması ile ilişkilendirilmekte, gelecek ideali olarak gösterilen güçlü toplumun esasının "sağlam ve mutlu bir aile" olduğu düşüncesi öne çıkmaktadır.²⁹⁵

Ak Parti olarak, gelecek idealimiz olan güçlü toplumun esasının sağlam ve mutlu bir aile olduğunu biliyoruz. Aile, toplumsal yapının sağlıklı bir biçimde devamının sağlanması, değerlerin ve ilkelerin kuşaklar arasında sağlıklı bir biçimde aktarılabilmesi, bireyin sosyal uyum süreçlerinin sağlanması için vazgeçilmez öneme sahiptir. Ak Parti, ailenin ilk ve en önemli eğitim kurumu olduğu bilinciyle etkin politikalar geliştirmiştir.

AK Parti'nin toplumun temeli olarak tanımladığı ve özelliklerini sıraladığı aile, "erkek egemen aile modeli" olarak karşımıza çıkmaktadır. "Sağlam aile" ya da zaman zaman "güçlü aile" olarak imlenen bu modelde erkek, aile ile ilgili kararları almakta, evin geçimini sağlamak ve aileyi tehlikelerden korumaktadır. Kadın ise ev içi hizmet ve bakım işlerinden sorumlu tutulmakta ve ev içerisinde bu sorumluluk alanına giren görevlerini yerine getirmektedir. Kadının önemi de hem eve hem de aileye dair bu görevlerinin yerine getirilme düzeyi ile bağlantılı hale gelmektedir. Söz konusu bu görevlerin talep edilen düzeylerde yerine getirilmesi, "içerideki" ve "dışarıdaki" yaşamın sorunsuz akışını sağlamak ve özellikle baba ve koca olan erkeğin konforunu arttırmaktadır.

²⁹⁴ **Nimet Çubukçu'nun V. Aile Şurası'nın Açılışında Yaptığı Konuşma 5-7 Kasım 2008**, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/542936a3369dc32358ee2a94/aile5.pdf>, Erişim tarihi: 18.05.2017.

²⁹⁵ **AK Parti 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!secim-beyannameleri>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

Kadın, "...hem toplumsal hayatın, hem de geleceği inşa eden ailenin, çocuklarımızın ve gençlerimizin merkez unsuru"²⁹⁶ olarak tanımlanmakta ve kadının yeni neslin yetiştirilmesindeki rolü öne çıkmaktadır. Bu rol ve görevler, kutsal mesajlar eşliğinde sunulmakta dolayısıyla dinin emir ve yasakları kapsamına kolaylıkla girebilmektedir. Kadın, anne olarak yüceltilmekteyken; erkek, baba olarak eşinin ve çocuklarının geçimini sağladığı sürece övülmektedir. Kadının çalışma yaşamına katılması, ekonomik zorunluluk bağlamında değerlendirilmekte bu nedenle de sosyal yardım ya da destekler ile bu zorunluluğun ortadan kaldırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Aslında kadının da evini ve çocuklarını terk etmek istemediği ancak bahsi geçen bu zorunluluk nedeniyle çaresizlik içerisinde olduğu satır aralarına yerleştirilmektedir. Söz konusu bu zorunluluk ve çaresizlik sarmalının da kadını ve aileyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır.

3.2. AK PARTİ HÜKÜMETİ'NİN 2002-2011 DÖNEMİ'NDE KADIN VE AİLE POLİTİKALARI

İktidara geldiği ilk yıllarda AK Parti, toplumun farklı kesimlerine seslenerek bu farklılıkların demokratik siyasal atmosferde temsiliyetinden yana ve çatışma değil, uzlaşma ve itidal çağrısı yapan bir dil kullanmaya çalışmıştır. Bu dil ve siyaset tarzı, var olan siyasal krizin ve toplumsal huzursuzluğun aşılması noktasında zorunlu kabul edilirken; AK Parti'nin siyasal sistem içerisindeki farklılığını ve meşruiyetini sağlamlaştırıcı etkide bulunabilecek nitelikte görülmüştür. Siyasal kökeni itibariyle özellikle laik kesimin endişe duymasına neden olan AK Parti, âdeta bir "tehdit unsuru" olmayacağını da anlatmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle, yönünün Batı olduğunu ve laiklik ile ilgili herhangi bir hesaplaşmasının olmadığını özellikle AB'ye tam üyelik noktasındaki ısrarlı tavrı ile göstermeye çalışmıştır. İktidara geldikten sonra gelmiş

²⁹⁶ **AK Parti 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyanamesi**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!secim-beyanamesi>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

olduğu siyasal geleneğin geleneksel AB karşıtı söylemlerinin tersi bir söylem geliştirmiş ve Türkiye'nin AB'nin bir parçası olması yolunda önemli adımlar atmıştır. Nitekim kendisinden bir önceki hükümet döneminde 19 Mart 2001'de kabul edilen Ulusal Program, AK Parti Hükümeti tarafından da titizlikle yerine getirilmeye çalışılmıştır. Gerçekten de AK Parti'nin iktidara geldiği 3 Kasım 2002'den 2012'nin ikinci yarısına kadar AB ile ilişkiler büyük bir ivme kazanmış, 1959'da aday adaylığı seviyesinde yürüyen ilişkiler 3 Ekim 2005'te resmen adaylık seviyesine yükselmiş ve AB ile tam üyelik müzakereleri başlamıştır.

AK Parti'nin AB'ye tam üyelik talebini merkeze yerleştirdiği bu ilk döneminde, mevcut siyasi ve iktisadi kriz ortamının sknete kavuşturulabilmesi amacı da öne çıkmıştır. Konjonktürel olarak ülkenin içinde bulunduğu olumsuz gidişatın durdurulmasına yönelik ve bu aciliyete yanıt üretebilecek nitelikte adımlar atılmıştır. Yakın geçmişte gerçekleşen 28 şubat "post-modern" darbesi ve 2001 ekonomik krizi tüm etki ve sonuçlarıyla AK Parti Hükümeti'nden çözüm bekleyen iki ana konu olmuştur. AK Parti de öncelikle bu iki ana konunun yarattığı çatışmayı ve gerginliği durdurma amacı ile politikalarına yön vermeye çalışmıştır. 28 şubat'ın beraberinde getirdiği yasak ve kısıtlamaların ortadan kaldırılmasına yönelme ve yer yer bir "kucaklama siyaseti"ne yaklaşma eğilimi gösterilmiştir. Devletin bireyin yaşamına müdahale etmeyerek alanını daraltarak kleceğine ve özgürlüklerin de genişletileceğine yönelik adımlar atılacağı vaadi sıklıkla dillendirilir olmuştur. Özelleştirmelerin vakit kaybetmeden yapılarak devletin birçok alandan el çekmesinin sağlanacağı ve bireylerin, özellikle dini inanç ve yaşam tarzları ile ilgili herhangi bir baskı ya da kısıtlama ile karşılaşmayacağı belirtilmiştir. Bu süreçte, özellikle liberallerin desteğini yoğun bir şekilde kazanmayı başaran AK Parti Hükümeti, siyasal sistem içerisindeki yerini sağlamlaştırma amacını öncelemiştir.

AK Parti Hükümeti, bu tarih aralığında aileye bakışına tezatlık içerse de daha ziyade kadın istihdamını teşvik eden ve kadın haklarını genişleten politikalar benimseyeceği yönünde sinyaller vermiştir. AB'ye uyum kriterlerinin birçok alanda uygulanmaya başlaması ile kadın ve cinsiyete dayalı eşitlik politikalarında, AB direktifleri doğrultusunda bir yasal çerçeve oluşturma çabası ortaya çıkmıştır. Özellikle kadın istihdamı ile ilgili süreçlerin neredeyse tümü, bu direktifler dikkate alınarak şekillenmiştir. Cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi de AK Parti Hükümeti için hassas ve kritik mevzuların başında gelmiştir. Zira cinsiyet eşitliğinde AB, tam üyelik için bir geçiş süreci öngörmemiş ve mevzuatın katılım öncesi uyarlanmış olmasını istemiştir. Bu nedenle de aileden ziyade kadın haklarını iyileştirici ve kadın sorunlarını gidermeye yönelik yasal ve anayasal değişiklikler yapılmıştır. Kadın-erkek fırsat eşitliğinin sağlanması, kadına yönelik şiddetin önlenmesi, kadın istihdamında kadının erkekle eşit değerdeki işin karşılığı olarak eşit ücreti alması ile ilgili ulusal ve uluslararası boyutta politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır.²⁹⁷ Kadının toplum ve aile içerisindeki yaşamı ile ilgili geniş kapsamlı yasal düzenlemelerle karşılaşmış, aile ile ilgili verilen mesajlar ise belirlenen ölçüler ile sınırlı kalmıştır. Başka bir ifadeyle, 2002-2011 Dönemi'nde AK Parti Hükümeti'nin belgelere yansıyan doğrudan politikalarında aileye çok geniş yer verilmemiştir. Bununla birlikte ailenin bir "bozulma" yaşadığı dile getirilmeye başlanmıştır. *Dokuzuncu Kalkınma Planı*'nda da "giderek hızlanan değişim süreci"nden bahsedilmiş ve bu değişim sürecinin, aile ve toplum içi kültürel ve sosyal ilişkiler üzerinde olumsuz etkilerde bulunduğu ileri sürülmüştür.²⁹⁸

²⁹⁷ 59. Hükümet'in ilk icraatları arasında sayılabilecek bu yasal düzenlemeler, 2011-2012 aralığından itibaren çeşitli boyutlarda değişiklik göstermeye başlamıştır. Bahsi geçen yasal düzenlemeleri ortadan kaldıran değil, ancak iyileştirici nitelikte olan bu düzenlemelerin pratikte etkisini kaybetmesine neden olabilecek politikaların benimsendiği görülmektedir.

²⁹⁸ **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013)**, Erişim adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf>, Erişim tarihi: 21.05.2018.

3.2.1. Kadın-Erkek "Eşitliği"

AK Parti Hükümeti'nin iktidarının ilk yılları incelendiğinde, kadın-erkek 'eşitliği' ile ilgili temel bazı düzenlemeler yapmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim bu düzenlemelerden biri ve belki de en önemlisi, 2004'te Anayasa'da "kadın-erkek eşitliği"nde devletin sorumluluğunun ilk kez tanınması ve kadın-erkek eşitliği ilkesinin Anayasa'ya girmesinin sağlanması olmuştur.²⁹⁹ Buna göre Anayasa'nın 10. maddesinde 2004'te yapılan değişiklikle "*Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.*" hükmü ile devlet, kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında birincil sorumluluk sahibi olarak tanımlanmış ve eşitlik vurgusu güçlendirilmeye çalışılmıştır.³⁰⁰ Devletin, eşitliğin sağlanmasından sorumlu kılınarak bu sorumluluğun Anayasa'da kabulü, başlı başına önemli bir adım olmuştur. Nitekim bu düzenleme, birçok feminist örgüt tarafından da olumlu karşılanmıştır. Ayrıca 2010'da bu fıkranın sonuna "*Bu maksatla alınacak tedbirler, eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.*" şeklinde bir ekleme de yapılmıştır. Dolayısıyla yapılan bu ekleme ile kadınlar lehine pozitif ayrımcılık yapılabileceği de belirtilmiştir.

2004'te Anayasa'da yapılan bir diğer değişiklik de 90. madde üzerinde olmuştur. Bu maddeye, "*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle*

²⁹⁹ 2004'te gerçekleştirilen bu anayasal değişiklikten önce 29 Ocak 2003'te yürürlüğe giren Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) İhtiyari Protokolü ile karşılaşılmaktadır. CEDAW, 1979'da Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kabul edilen uluslararası bir sözleşmedir ve kadınlara yönelik ayrımcılığı ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin 1985'ten beri taraf olduğu CEDAW ile taraf devletler, sözleşmenin maddeleri ile bilfiil bağlanmakta ve tüm bu maddeleri yerine getirmeyi taahhüt etmektedir. İhtiyari Protokol de taraf devletlerde CEDAW'ın uygulanmasına yönelik birtakım işlevsel araçlar içermektedir. Türkiye'de de bu protokol, CEDAW'ın ihlali durumunda bireylere ve kadın gruplarına, Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi Komitesi'ne yazılı olarak dilekçe verme veya şikayet etme hakkı tanımıştır. Ancak her ne kadar protokolün yürürlüğe girdiği tarih, AK Parti Hükümeti Dönemi'ne rastlansa da söz konusu protokol, 30 Temmuz 2002'de TBMM tarafından onaylanmış ve 2 Ağustos 2002'de resmi gazetede yayımlanmıştır. 29 Ekim 2002 tarihine kadar da istenen belgeler tamamlanmış ve protokol, prosedür gereği belgelerin tesliminden üç ay sonra 29 Ocak 2003'te yürürlüğe girmiştir. Dolayısıyla protokolün imzalanması DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti Dönemi'nde gerçekleşmiştir.

³⁰⁰ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Madde 10**, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, Erişim tarihi: 03.04.2018.

çıkabilecek uyumsuzluklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır." hükmü eklenmiştir.³⁰¹ Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, eklenen bu hüküm ile öncelenmiş ve bu madde ile bizzat kadınların temel hakları ile bağlantılı olan CEDAW başta olmak üzere diğer uluslararası sözleşmelere uygun hareket edileceği kabul edilmiştir.

Devletin, eşitlik ile ilgili sorumlu ve yükümlü kılınmasının yanında Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) da birtakım değişiklikler yapma yoluna gidilmiştir.³⁰² 2004'te kabul edilen 01.06.2005'te yürürlüğe giren 5237 sayılı TCK ile kadının yaşam hakkına ve özgürlüğüne yönelen suçlar hükme bağlanmıştır. Bu tür suçlar topluma karşı değil, kişilere karşı işlenen suçlar kapsamına alınarak cezaların ağırlaştırılması sağlanmıştır. Cinsel suçların cezaları arttırılmış, işyerinde cinsel taciz ve tecavüz suç sayılarak mağdurun karşı karşıya kaldığı taciz ya da tecavüzün ardından işini kaybetmesi söz konusu olmuşsa cezanın arttırılacağı kabul edilmiştir.

Birden fazla evlilik yasak olduğu gibi resmi nikah gerçekleşmeden dini nikah yapanlar ve yaptırımlar ile ilgili de ceza getirilmiştir. Kadın ve kız ayrımı kaldırılarak hakim ya da savcı kararı olmaksızın bekâret kontrolü yapılması yasaklanmış,³⁰³ kadının kendisine karşı cinsel saldırıda bulunan kişiyle evlenmesi halinde suçun ortadan kalkacağına dair hüküm kaldırılmış ve evlilik gerçekleşse dahi cinsel saldırıyı gerçekleştiren kişinin adli kovuşturmasının sonlanmayacağı belirtilmiştir. "Zorla ırza geçme", "ırza tasaddi" şeklindeki ifadeler kaldırılmış ve bu suçlar, "Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar" başlığında ele alınmıştır. Evlilik içi tecavüz de suç sayılmış ve taraflar arasında evlilik akdinin bulunmasının suç unsurunu ortadan

³⁰¹ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Madde 90**, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, Erişim tarihi: 03.04.2018.

³⁰² Bu konuda ayrıntı için bkz. Şenal Sarıhan, **Türk Ceza Kanunu Kadınlara Neler Getiriyor?**, Ankara, İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği, 2005.

³⁰³ Bekâret testinin hakim ya da savcı kararına bağlanması, kadın örgütleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu kontrolün, kadının kendisinin talebi ile sınırlı olması dolayısıyla hakim ya da savcının kararına bırakılmaması gerektiği belirtilmiştir. Ancak yeni TCK, bekâret testinde hakim ve savcı kararını esas almıştır.

kaldırmayacağı hükme bağlanmıştır. "Zor kullanılma halinde evlilik içi cinsel ilişki", böylece "cinsel saldırı" olarak tanımlanmıştır. Zor kullanma yoluyla gerçekleşen cinsel ilişkinin evlilik içi dahi olsa cinsel saldırı olarak kabul edileceğinin Ceza Kanunu'ndaki yerini alması, hükümetin siyasal kimliği itibariyle evlilik içi cinsel ilişkiye dokunmak istememe ya da eşler arasında çözümlenebilecek "özel" bir mesele olarak görme tercihinin aykırılık oluşturmuştur.

Yine Türkiye'nin en büyük sorunlarından biri olan ve her yıl yüzlerce kadının ölümüne neden olan töre ile ilgili ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası, "kasten adam öldürme" olarak kanundaki yerini almıştır.³⁰⁴ Kadının bizzat vücut bütünlüğüne ve yaşamına yönelik tehditlerin ortadan kaldırılabilmesine yönelik cezaların caydırıcılık yönü güçlendirilmeye çalışılmıştır.

2004'te gerçekleştirilen TCK'daki değişiklikte kürtaj ile ilgili cezada da indirime gidilmiştir. Buna göre, belirlenen sürenin dışına çıkılarak gerçekleştirilen kürtaj için öngörülen ceza 2 yıldan 5 yıla kadar hapis cezasıyken; 1 yıla kadar düşürülmüş ve bu sürenin adli para cezasına dönüştürülebileceği kararı verilmiştir. Tecavüze uğrayan kadının gebeliği durumunda ise kürtaj olabilme süresi uzatılmıştır. TCK'nın değişim sürecinde kadın örgütleri de TCK Kadın Platformu³⁰⁵ adı ile biraraya gelmiş ve "Kadın

³⁰⁴ **Türk Ceza Kanunu**, Kabul Tarihi 26.09.2004, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html>, Erişim tarihi: 20.05.2017.

³⁰⁵ TCK Kadın Platformu'nda Amargi, Ankara Kadın Dayanışma Vakfı, CEDAW STK Hazırlık Grubu, Cumhuriyet Kadınları Derneği, Çanakkale Kadının El Emeğini Değerlendirme Derneği- Kadın Dayanışma Merkezi, Diyarbakır Barosu Kadın Komisyonu, Edirne Kadının İnsan Hakları ve El Ürünleri Girişimi, Filmmor: Kadınların Sinema Atölyesi, İris Eşitlik Gözlem Grubu, İstanbul Barosu Kadın Hakları Uygulama Merkezi, İstanbul Valiliği İnsan Hakları Masası, İstanbul Valiliği Kadının Statüsü Birimi, İzmir Kadın Dayanışma Derneği, İzmir Barosu Kadın Komisyonu, Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KADER), Kadının İnsan Hakları- Yeni Çözümler Vakfı, Kadınlarla Dayanışma Vakfı (KADAV), Kaos GL, Karşıyaka Kadın Danışma ve Dayanışma Merkezi, KATAGİ, Kibele Kadın Kooperatifi, Lambdaistanbul Eşcinsel Sivil Toplum Girişimi, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Okmeydanı Atölye Morkağıt, Sincan Toplum Merkezi'ni Koruma ve Geliştirme Derneği, Türk Kadınlar Birliği, Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi, Van Kadın Derneği gibi kuruluşlar yer almıştır.

Bakış Açısından TCK Reformu" kampanyasını yürütmüşlerdir. Kampanya boyunca da aşağıdaki taleplerini dile getirmişlerdir:³⁰⁶

- i) *Sadece "töre cinayetleri" değil, namus adına işlenen tüm cinayetler insan öldürme suçunda ağırlaştırıcı neden olarak düzenlenmelidir,*
- ii) *Cinsel yönelime dayalı ayrımcılık kanunda açıkça yasaklanmalı ve suç olarak tanımlanmalıdır,*
- iii) *Üçüncü kişilerin şikayeti ile 15-18 yaşlarındaki gençlerin karşılıklı rızaya dayalı cinsel ilişkilerinin cezalandırılmasını öngören madde kaldırılmalıdır,*
- iv) *Hangi koşul altında olursa olsun, bekaret kontrolü açık bir biçimde yasaklanmalı ve suç olarak tanımlanmalıdır,*
- v) *"Müstehcenlik" maddesi, "müstehcen" davranışları ifade özgürlüğüne tehdit oluşturmayacak, özel hayata müdahaleyi ve cinsel yönelime dayalı ayrımcılığı meşrulaştırmayacak biçimde düzenlenmelidir,*
- vi) *Yasal kürtaj süresi 12 haftaya uzatılmalıdır.*

TCK Kadın Platformu'nun yukarıda sıralanan taleplerinin çoğu gerçekleşmemiş ancak 2009'da oldukça önemli bir düzenleme yapılmış ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili çalışmaları parlamentoda yürütmesi planlanan *Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu (KEFEK)* kurulmuştur. Komisyonun kuruluş amacı, kadın haklarının korunarak geliştirilmesi için gerekli çalışmaların yürütülmesi ve gerek ülkemizde gerekse de dünyadaki önemli gelişmelerin takip edilerek parlamentonun

³⁰⁶ Bkz. **TCK Reformu**, Erişim adresi: <http://www.kadinininsanhaklari.org/programlar/savunuculuk/ulusal-duzeyde-savunuculuk/tck-reformu/>, Erişim tarihi: 23.03.2018.

bilgilendirilmesi olarak belirlenmiştir.³⁰⁷ Komisyon, çalışmalarına başladıktan sonra birçok farklı konuda raporlar hazırlamış ve toplantılar düzenlemiştir. Erken yaşta evlilikler, kadına yönelik şiddet ile ilgili tespitler-öneriler, işyerinde yaşanan psikolojik taciz, kadın istihdamının artırılması için atılması gerekli olan adımlar, toplumsal cinsiyet eşitliği vb. konularda çalışmalar yürütülmüş ve kurulan alt komisyonlar da bu çalışmalara katılmıştır.

KEFEK'in kurulması, AK Parti Hükümeti'nin kadının karşılaştığı sorunların çözümü adına parlamenter denetim sunabilmesi itibariyle önemli bir gelişme olmuştur. Nitekim toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını ve ayrımcılığın önlenmesini önceleyen komisyonun toplantı tutanaklarından izlenebilen etkin tartışma ortamı oluşturulabilmiştir. KEFEK, özellikle yeni anayasa yapım sürecinde kadın erkek eşitliğinin anayasada nasıl yerini alacağı sorusu üzerine odaklanmış ve kadın erkek eşitliğinin sağlanabilmesine yönelik iki yaklaşım ortaya koymuştur.³⁰⁸ Birinci yaklaşımda, anayasaların en üst norm olmalarına değinilmiş ve anayasada yer alacak kuralların, devlete ödevler ve sorumluluklar yükleyeceği savunulmuştur. Dolayısıyla devletin, eşitliğin tesis edilebilmesindeki önemi ve rolü vurgulanmıştır.

İkinci yaklaşımda ise kadın erkek eşitliği ile ilgili düzenlemelerin anayasada kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde yer almasının, gelecekte tekrar anayasal değişiklik yapılmasına neden olabileceği ve bu nedenle de anayasada yalnızca ilkesel ifadelerin bulunmasının daha uygun olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca komisyonda, ailede eşler arasında eşitliğin sağlanabilmesine yönelik devletin gerekli önlemleri almasının ve en önemlisi de kadının sadece anne olarak değil, birey olarak da korunmasının önemine değinilmiştir.

³⁰⁷ **Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu**, Erişim adresi: https://komisyon.tbmm.gov.tr/komisyon_index.php?pKomKod=865, Erişim tarihi: 05.04.2018.

³⁰⁸ **Toplumsal Cinsiyet Açısından Anayasa Konulu Komisyon Raporu**, Haziran 2012, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/komisyon_yay%C4%B1n_no_9.pdf, Erişim tarihi: 19.05.2018.

KEFEK, bu süreçte cinsiyet ayrımcılığını pekiştiren davranış ve dil kalıplarının erkek egemenliğini güçlendiren yönüne de dikkat çekmiştir. Kadınların kendi yaşamları ile ilgili kararlara yeterince katılmadığı ve günümüzde kadının statüsünde, rollerinde ve topluma katkısında önemli değişiklikler yaşanmasına rağmen hâlâ cinsiyet kaynaklı eşitsizliklerin sürdüğü üzerinde durulmuştur. Cinsiyetten ötürü karşı karşıya kalınan bu ayrımcılık var olduğu ve kadınların temsiliyeti eksik kaldığı sürece demokratik düzenin tam anlamıyla işlediğinin ileri sürülemeyeceğinden bahsedilmiştir. Yine kadınların, aile içinde herhangi bir ücrete tabi tutulmadan yaptıkları hizmet ve bakım işleri nedeniyle kendilerini geliştirebilmelerinin, karar alma süreçlerine katılabilmelerinin ya da istihdam koşullarından yararlanabilmelerinin pek mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik kamu politikalarına ihtiyaç olduğuna ve devletin, eşitliğe aykırılık teşkil eden her türlü eylemin ya da düzenlemenin ortadan kaldırılması konusunda etkin rol üstlenmesinin zorunluluğuna değinilmiştir.³⁰⁹ *2008-2013 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı*'nda da kadının karar alma süreçlerine ve siyasal hayata istenen düzeyde katılımının sağlanabilmesi adına gerekli tedbirlerin alınacağı ve bu amaca uygun olarak farkındalık düzeyinin yükseltilebilmesi için çalışmalar yürütüleceği belirtilmiş ve özellikle eğitimcilerin, eğitim program ve materyallerinin "toplumsal cinsiyet eşitliği"ne duyarlı hale gelebilmesinin önemi ifade edilmiştir.³¹⁰

AK Parti Hükümeti, 2004'ten itibaren yapılmaya çalışılan ve ana hatları ile yukarıdaki gibi çerçevesi çizilen kadın-erkek eşitliği ile ilgili sınırlı da olsa özellikle AB uyum süreci nedeniyle siyasal kimliğine ters düşen politikalar üretmek zorunda

³⁰⁹ **Toplumsal Cinsiyet Açısından Anayasa Konulu Komisyon Raporu**, Haziran 2012, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/komisyon_yay%C4%B1n_no_9.pdf, Erişim tarihi: 19.05.2018.

³¹⁰ **Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013**, Erişim adresi: <https://kadininstatusu.aile.gov.tr/data/54296c50369dc32358ee2c4f/Ulusal%20Eylem%20Plan%C4%B1n%C4%B1%20g%C3%B6rmek%20i%C3%A7in%20t%C4%B1klay%C4%B1n%C4%B1z.pdf>, Erişim tarihi: 20.05.2018.

kalmıştır. Her şeyden önce "eşitlik", partinin siyasal konumu göz önünde bulundurulduğunda kabul edilebilen ya da onaylanabilen bir durum değildir. Gerek muhafazakâr siyasetin dinamikleri gerekse de milli görüş hareketinden devraldığı geleneksel tavır nedeniyle eşitlik talebinin bizatihi kendisi problemleri bir alana işaret etmektedir. Bu nedenle, AK Parti Hükümeti'nin nispeten liberal politikalar izlediği ilk dönemlerinde dahi eşitlik konusunun -istisnalar olmakla birlikte- genel olarak kadının yaşam hakkına yönelen suçların tekrar edilmemesine odaklandığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, eşitlik tartışmaları daha ziyade bu suçlara ilişkin cezai hükümlerin ağırlaştırılması düşüncesi üzerinden şekillenmiştir. Kuşkusuz caydırıcılığın sağlanması önemli olmakla birlikte yalnızca caydırıcılık üzerine yoğunlaşmanın tek başına yeterli olduğunu söylemek de oldukça zor görünmektedir. Zira kadının yaşamına ve özgürlüklerine dair talep edilen etkinin yaratılmadığı ve kadınların karşı karşıya kaldığı mevcut sorunların halihazırda devam ettiği görülmektedir. Kadınlar hâlâ töre kurbanı olabilmekte ya da evliliğini sonlandırmak istediği nedeniyle eşi tarafından öldürülebilmektedir. Bedeni ile ilgili kararlarda da kendi iradesi ile hareket edebilmesi kısıtlanmakta ve denetim altında tutulmaktadır. Bekâret kontrolü adı altında bir cinsel sorgulamaya tabî tutulması, bu kısıtlamanın ve denetimin en radikal noktalarından biri olmaktadır. Ortaya çıkan bu somut tablo da kadın-erkek eşitliğinin, toplumsal ve ekonomik kökeni ile ilgili çıkış noktası bağlamında bir anlaşılama halinin varlığını kanıtlamaktadır. Bu nedenle de izlenen politikalarda tutarlılık arayışı sonuçsuz kalabilmekte ve hatta zaman zaman çelişkiler ortaya çıkabilmektedir. Gülnur Acar Savran, bu noktada hükümet politikaları ile neoliberal politikaların birlikte olduğu üzerinde durmakta ve "aileci muhafazakâr politikalar ile soyut eşitlik politikaları"nın birlikte uygulandığını ileri sürmektedir. Ortaya çıkan bu durumun da patriarkanın "melezleşerek" derinleşmesine neden olmaktan başka bir anlam ifade etmediğinden bahsetmektedir.³¹¹

³¹¹ Gülnur Acar Savran, **Kadın Emegi Konferansı**, 12-13 Kasım 2011, Uçan Süpürge Haber Merkezi,

Patriarkanın "melezleşmesi"nin yanında sürekliliğinin de sağlandığı görülmektedir. Bu sürekliliğin sağlanmasında da AK Parti'nin eşitlik anlayışının, dini referanslarla "tamamlayıcılık" ekseninde gelişmesi oldukça etkili olmaktadır. Kadın ve erkeğin yaratılış gereği farklı olduğu ve bu farklılığın da yaşamı kolaylaştırdığı ve çok daha anlamlı hale getirdiği sıklıkla yinelenmektedir. Yaratıcı iradesi ile birlikte ele alınan iki cinsin farklılığının, eşitlikten çok daha önemli olduğu ve aslında kadını koruduğu ya da öncelediği varsayılmaktadır. Dolayısıyla kadın-erkek eşitliğinden bahsetmenin ya da böylesi bir eşitlik talebini dillendirmenin boş bir çaba olduğuna dair argümanlardan yararlanılmaktadır. Nitekim 2010'da Başbakan Erdoğan, kadın-erkek eşitliğine inanmadığını bu nedenle de "fırsat eşitliği" ifadesini tercih ettiğini dile getirmekte, kadın ve erkeğin farklılığı üzerinde durarak kadın ve erkek için "birbirinin mütemmimi (tamamlayıcısı)" ifadesini kullanmaktadır.³¹² "Tamamlayıcılık" üzerine kurulu söylem de AK Parti'nin geldiği siyasal geleneğin izlerini taşıdığı gibi muhafazakâr-demokrat olarak tanımladığı siyasal kimliğinin de yansıması niteliğindedir. Bu nedenle de kadın erkek eşitliği talebinde bulunan ve bu eşitlik talebini önceleyen kadın hareketleri de eleştirilmektedir.

Kadın erkek eşitliği ile ilgili olarak geliştirilen "tamamlayıcılık" vurgusu, AK Parti'nin daha önce bahsedildiği siyasal kodlarını devraldığı milli görüş hareketinin geleneksel çizgisi ile uyum içerisindedir. İslami aile yapısında kadın ve erkeğin eşitliği değil, tam aksine kadın ve erkeğin sahip olduğu fitrî özellikler nedeniyle ortaya çıkan açık bir farklılık söz konusudur. Bu ailede kadın ve erkek, bu farklılıklarını

14/11/2011, Erişim adresi: <http://www.ucansupurge.org/yazdir?98B359A1B591D4365D0FC7D0191068DB>, Erişim tarihi: 24.05.2017.

³¹² Cumhurbaşkanı olduktan sonra da Erdoğan, bu eşitlik vurgusunun aslında bir bakıma 'hatalı' olduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle de söylem çerçevesini kadın erkek eşitliği talebi ile şekillendiren kadın hareketlerinin, Türkiye'nin "öz"üne uygun düşmediğinden ve bu taleplerin, Batı'dan ithal edilerek kullanıldığından bahsetmiştir. Eşitlik kavramına takılıp kalmaktan ziyade adalet duygusu üzerine odaklanmanın çok daha önemli olduğunu belirtmiştir. Bkz. **Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Uluslararası Kadın ve Adalet Zirvesinde Yaptıkları Konuşma**, 24.11.2014, Erişim adresi: <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2959/uluslararasi-kadin-ve-adalet-zirvesinde-yaptiklari-konusma.html>, Erişim tarihi: 05.04.2018.

vurgulayarak ve aslında bu farklılıklar ile şekillenen görevlerini gerçek anlamda yerine getirerek var olmaktadır. Aksi takdirde ortaya bir aile çıkmadığı, aile olarak tanımlanmaya çalışılanın da bir kadın-erkek birlikteliğinin ötesine geçemediği belirtilmektedir. Eşitlik talebi de bu nedenle kabul edilmemekte ve çoğunlukla manasız bulunmaktadır. AK Parti Hükümeti'nde de eşitlik meselesi ile ilgili tartışmalarda dini vurgular belirginlik kazanmakta ve bu nedenle de genellikle "fırsat eşitliği" kavramsallaştırmasından yararlanılmaktadır.

Gerçekten bu ilk iktidar yılları olarak adlandırılan döneme bakıldığında, kadınların uzun süre savaştığı yasal düzenlemeler yürürlüğe konmuş ve kadın haklarında önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve toplumsal cinsiyete dayalı yasal düzenlemeler arasında en önemlisi TCK'da (2004) yapılan reform, bir diğeri KEFEK'in (2009) oluşturulması ve sonuncusu ise 50.000'den fazla nüfusu olan belediyelerin kadın sığınmaevleri açmasını zorunlu kılan, Belediyeler Yasası'nda (2005) yapılan değişiklik olmuştur.³¹³ Zehra Yılmaz'a göre, tüm bu yasal düzenlemelere rağmen partinin, bir kadın hakları savunucusu olarak tanımlanabilmesi mümkün değildir çünkü bu değişiklikler, çoğunlukla liberallerin, demokratların ve solcu aydınların baskısı altında ve AB uyum prosedürlerinin sonucu olarak gerçekleştirilmiştir.³¹⁴ AB ile varılan uzlaşma ve kadınların da uzun süredir sürdürdüğü mücadelenin kaçınılmaz olarak karşılanması gereği, bu yasal düzenlemelerin yapılmasını âdeta zorunlu hale getirmiştir.³¹⁵ 2011'e kadar da kadının şiddete karşı korunması, Medeni Kanun'daki "aile reisi" ifadesinin geçersizliğinin sağlanması gibi dikkate değer yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiş ancak kadının siyasal temsili konusunda bir direnme söz konusu olmuş ve ortaya çıkan bu durum, partinin kadın politikasındaki kararsız tutumunun açık bir

³¹³ Zehra Yılmaz, **2016**, s. 157.

³¹⁴ **a.g.e.**

³¹⁵ **a.g.e.**

işareti olduğu gibi esas olarak kadınların bireyselleşmesinden korkan İslami gelenekle beslenen muhafazakâr bir yaklaşımın da izlerini taşımaktadır.³¹⁶

3.2.2. Zina-Suç-Ceza İlişkisi

Zina, evlilik dışı gerçekleşen ilişkiyi tanımlamak amacı ile kullanılmaktadır. Geçmişten günümüze kadar süreçte değerlendirildiğinde zina, "zanlı"nın ifadesine bakılmaksızın ölüm cezası gerektiren bir eylem olarak kabul edilmektedir.³¹⁷ Toplumsal açıdan meşru olmayan, dinsel açıdan da büyük günahlar arasında sayıldığı öne sürülen zina, bu yönüyle tarihsel süreç içerisinde radikal yaptırımları olan bir "istenmeyen" olarak ortaya çıkmaktadır. Taraflar arasında evlilik akdinin olmadığı ilişkiyi anlatan zina, özellikle sonuçları itibariyle tehditkâr bulunmaktadır. Neslin saflığını bozabilecek ve var olan evliliğin sonlanmasına neden olabilecek güce sahip olmasının, söz konusu tehdidin toplumsal düzen üzerine yönelmesine yol açtığı ileri sürülmektedir. Bu nedenle de zinanın özellikle İslamcılar ve muhafazakârlar tarafından kesin bir dille reddedildiği ve mutlaka uzak durulması salık verilen "kötü"ler arasında sıralandığı görülmektedir.

Zina, farklı ülke deneyimlerinde değişik adlarla özünde var olduğu öne sürülen gayrimeşruluğu anlatacak şekilde yasa metinlerinde ele alınmakta ya da toplumsal-dini açıdan kabul edilmediği açıkça bilinmektedir. Türkiye örneğinde de zina, 1926'da TCK'nın 440. ve 441. maddelerinde kadın ve erkek için farklı şartlar eşliğinde suç olarak ele alınmış ve bu suçu işlediği tespit edilen bireyler ile ilgili cezai müeyyideler tanımlanmıştır. Kadının cinsel ilişkide bulunması, zina suçu işlemesi için yeterli sayılırken; erkek için bu suçun işlendiğinin ortaya konabilmesi için "kendi ikametinde

³¹⁶ a.g.e., s. 157-158.

³¹⁷ Shahrzad Mojab, "Namusun Tikelliği ve Öldürmenin Evrenselliği: Erken Uyarı Sinyallerinden Feminist Pedagojiye", **Namus Adına Şiddet Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar**, Der. Shahrzad Mojab ve Nahla Abdo, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

veya diğerk bir yerde başka bir kadınla herkesçe bilinecek surette ve karı koca gibi yaşama" koşulu aranmıştır.

Türkiye'de zinanın suç kapsamında yer alması, Anayasa Mahkemesi'nin 1996-1998-1999 yıllarında verdiği iptal kararlarına değin devam etmiştir. Bu iptal kararlarının alınmasında da suçun ve cezanın, kadın aleyhine olacak şekilde ayrımcı ve cinsiyet eşitliğine aykırı olması etkili olmuş ve zina, TCK'nın suç tanımlamaları dışına çıkmıştır. Ortaya çıkan bu fiili durum, 2004'e kadar devam etmiştir. 2004'te yasa üzerinde yapılan çeşitli değişiklikler ve AB'ye uyum sürecinin de etkisiyle yeni bir yasa tasarısı ihtiyacı doğmuştur. AK Parti Hükümeti, tasarı hazırlığı sürecinde zinanın yeniden suç kapsamına alınması önerisinde bulunmuştur. Zinanın suç kapsamına alınması ile iptal davaları nedeniyle ortaya çıkmış 'eşitsizliğin' giderilebileceği ve aile kurumunun zarar görmemesinin sağlanabileceği belirtilmiştir.³¹⁸ Ancak özellikle CHP tarafından sert tepkilerle karşılanan bu öneri üzerinde uzlaşa sağlanamamıştır. Bu kez AK Parti, bir yıl ceza öngörülen "cinsel sadakatsizlik" suçunu zina yerine gündeme getirmiş, itirazlar benzer şekilde devam etmiştir. AK Parti'nin bu talebi, gerek içinden doğduğu İslami geçmişi gerekse de mevcut muhafazakâr demokrat kimliği ile uyum içinde gelişmiştir. Ancak tabanından gelen tüm hoşnutsuzluğa rağmen bu önerisinden vazgeçmek zorunda kalmış ve zina, suç kapsamında yer almamıştır. Zinanın suç olarak ele alınmayıp ceza kapsamında yer almaması, tahmin edilmesi zor olmayacak şekilde muhafazakâr bir parti olarak AK Parti'nin siyasal kimliği ile karşıtlık içerisinde olsa da AB'ye uyum sürecinde yerine getirilmesi gereken bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Aksi takdirde, AB tarafından tam üyelik müzakerelerine geçişin sekteye uğrayabileceği ve ilişkilerin zarar

³¹⁸ "Erdoğan: 'Zina Yasası Eşitsizliği Giderecek' ", 04.09.2004, Erişim adresi: <https://www.cnnturk.com/2004/turkiye/09/04/erdogan.zina.yasasi.esitsizligi.giderecek/33272.0/index.html>, Erişim tarihi: 09.06.2017.

görebileceği mesajı verilmiştir. Dolayısıyla zina, TCK'nın 12 Ekim 2004'te Resmi Gazete'de yayımlanmasından bu yana yasal olarak suç sayılmamaktadır.

Zinanın suç kapsamına alınmaması, AK Parti Hükümeti'nin oldukça gönülsüz bir şekilde kabul etmek zorunda kaldığı düzenlemeler arasında yer almaktadır. Zira zina, evlilik bağı olmayan bireyler arasında gerçekleştiği için ahlâki, dini ve toplumsal açıdan istenmeyen sonuçları olan bir ilişki olarak görülmektedir. Bu sonuçların, özellikle uzun vadede toplumsal çürümeye neden olabilecek gücü ve potansiyeli taşıdığı ileri sürülmektedir. Ancak AB ile gerçekleşen yakın temas ve ülke içerisinde liberallerin desteğine ihtiyaç duyulması nedeniyle AK Parti Hükümeti, hiç istemese de zinanın suç kapsamına alınması talebinde ısrarcı olmamıştır. Öyle ki yıllar sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan, 20 Şubat 2018'de yaptığı bir açıklamada, AB'nin talepleri doğrultusunda zinanın suç kapsamından çıkarıldığını ancak bunun kendileri için bir "yanlış" olduğunu ifade etmiştir.³¹⁹

...Hatta hatta bu kapsamın dışında zina konusunun da yeniden ele alınmasının çok çok isabetli olacağı düşüncesindeyim. Çünkü bu toplumun manevi değerler noktasında farklı bir konum var. Biz AB sürecinde, bu bir özeleştirmedir onu söylemek zorundayım, bu konuda bir yanlışımız oldu ki zina ile ilgili düzenlemeyi de yapmak suretiyle bu tacizler vesaire bunları belki de aynı kapsam içerisinde değerlendirmemiz lazım.

³¹⁹ "Erdoğan: Zina konusunda yanlış yaptık", 20.02.2018, Erişim adresi: <http://www.haber7.com/siyaset/haber/2555115-erdogan-zina-konusunda-yanlis-yaptik/?detay=1>, Erişim tarihi: 21.02.2018; "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Zina konusunu yeniden ele almalıyız' ", 20.02.2018, Erişim adresi: <http://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/cumhurbaskani-erdogan-zina-konusunu-yeniden-ele-almaliyiz-2235453/>, Erişim tarihi: 21.02.2018; "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Zina düzenlemesi tartışılın", Erişim adresi: <http://www.ensonhaber.com/cumhurbaskani-erdogan-zina-duzenlemesi-tartisilsin.html>, 20.02.2018, Erişim tarihi: 21.02.2018; "Erdoğan'dan çocuk istismarı ve zina konusunda flaş sözler", 20.02.2018, Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-cocuk-istismari-ve-zina-konusunda-flas-sozler-40747868>, Erişim tarihi: 21.02.2018.

3.2.3. Kadın ve Şiddet

Kadına yönelik şiddet, cinsel taciz, namus ve töre cinayetleri kadının bilfiil yaşam hakkına yönelmektedir. Şiddet, farklı boyutlarda ortaya çıkmakta ancak şiddetin tüm bu farklı boyutları, kadın bedeni ve emeğini denetlemektedir. Bu denetleme işi de genellikle aile içinde, o ailenin erkek üyeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bazen baba bazen erkek kardeş ama çoğunlukla eş olan bu üyeler, kadının yaşamını düzenleme hak ve sorumluluğuna sahip oldukları kabulünden hareket etmektedirler.

Erkek, yüzyıllardır sahip olduğu bu hak ve sorumluluk yanılığsı üzerinden uyguladığı şiddet ile kadın bedeni ve emeği üzerindeki egemenliğini ve gücünü ilan ederek sağlamlaştırmakta ve patriarkal övgülerle de desteklenmektedir. Erkek olarak aksi tutum içerisinde olmasının toplum tarafından sorgulanmasına neden olacağına inandığı ve sömürü ortaklığından aldığı payı da kaybetmek istemediği için erkeğin, şiddete kolaylıkla başvurduğu görülmektedir.

Şiddet, genellikle kadının erkek egemen yapının "doğal" olduğu ileri sürülen hiyerarşik ve baskın karakteri ile karşıtlık yaşadığı anda ortaya çıkmaktadır. Kadının, toplumsal cinsiyet rolleri ile uyumlu olmayan bir davranış/söz/hareket geliştirdiğinde durdurulması ve bir daha bu davranışı tekrarlamaması sağlanmaya çalışılmaktadır. Kadına yönelik şiddet, yalnızca fiziksel şiddet ile sınırlı kalmamakta psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddet olmak üzere farklı türlerde de ortaya çıkmaktadır.

Kadın, bir kuşatılmışlık içerisinde kendisine kabul ettirilen hizmet pratiğine dönüşmüş görevlerini yerine getirmeye zorlanmakta ve herhangi bir geri çekilme davranışı yaşanmaması için erkek egemen yapı, şiddeti üretmektedir.³²⁰ Erkek egemen alanın daraltılmasından ya da egemenlik araçlarının yitirilmesinden kaçınma eğilimi, özellikle

³²⁰ Millett, 1973.

namus kavramı üzerinden şiddeti meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Kadının her kıyafeti, hareketi, davranışı veya cümlesi namusu ile ilişkilendirilebilmekte ve kadın, eril şiddetin namus/namussuzluk³²¹ tanımlarına bakılarak "cezalandırılmakta" ya da "bağışlanmaktadır."

Türkiye'de de toplumun farklı kesimlerinden kadınlar, eril şiddetin çeşitli türlerine maruz kalmaktadırlar. Yaşamlarının tüm dokularına sinmiş halde bulunan erkek tahakkümüne son vermek istediklerinde, özgürlük talebinde bulduklarında ve en önemlisi de bu erkek egemen yapının "namussuzluk" olarak nitelendirdiği eylemlerden herhangi birini gerçekleştirdiklerinde şiddeti hak etmiş kabul edilmektedirler. Bu hak etme kabulü ile birlikte şiddet, o anın ve o mekanın sorunu olarak görülmekte dolayısıyla o an ve mekanda çözüme kavuşturulması gerektiği algısı ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, şiddetin aile içerisinde gerçekleşmesi yani aileye ait olması yine orada çözülebileceği fikrinin doğmasına neden olmaktadır.³²² Devlet ve toplum tarafından da şiddet, eşlerin kendi aralarında çözüme kavuşturabilecek bir sorun olarak görülebilmektedir.³²³ Bu algı, bir çözüm yöntemi olamayacağı gibi mevcut sorunun çok daha büyümesine ve derinleşmesine neden olmaktadır. Nitekim günümüzde de şiddet olayları hâlâ yaşanmakta ve kadın cinayetleri her geçen yıl ile birlikte âdeta katlanmaktadır.

AK Parti Hükümetleri de ailenin tam merkezine yerleştirdiği kadının, maruz kaldığı bu şiddetin önlenmesine yönelik kapsamlı düzenlemeler yapmaktadır. Şiddetin önlenmesi ile ailenin esenliği arasında doğrudan bağlantı kurulmaktadır. Bu nedenle de

³²¹ Bu konuda bkz. Nükhet Sirman, "Akrabalık, Siyaset ve Sevgi: Sömürge Sonrası Koşullarda Namus-Türkiye Örneği", **Namus Adına Şiddet Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar**, Der. Shahrzad Mojab ve Nahla Abdo, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006; Aytekin Sır, "Namusun algılanışı araştırması", **Suçlu Kim? Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde 'Namus' Kisvesi Altında İşlenen Cinayetler ile Mücadelede Kalıcı Yöntemler Geliştirme Projesi 2005 Raporu**, Diyarbakır, KA-MER Vakfı Yayınları.

³²² Albert P. Cardelli, "Violence and Intimacy: An Overview", **Violence Between Intimate Partners: Patterns, Causes and Effects**, Boston, Allyn & Bacon, 1997, s. 2.

³²³ Pınar İlkaracan, Leyla Gülçür ve Canan Arın, **Sıcak Yuva Masalı: Aile İçi Şiddet ve Cinsel Taciz**, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 21.

kadına yönelik şiddetin önlenmesine yönelik yapılan düzenlemeler ya da bu konuda meclis araştırma komisyonları tarafından ortaya konan raporlar, şiddetin aile kurumu üzerindeki yıkıcı etkisini temel almaktadır. Buna göre, kadının eşinden şiddet görmesi, ailede mutluluğun sağlanmasını engellemekte ve nihayetinde ailenin parçalanmasına neden olmaktadır. Bu parçalanma da kadının maruz kaldığı şiddetten ötürü ailenin ihtiyaç duyduğu kaynağın üretilmemesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Şiddete uğrayan kadın, her şeyden önce özellikle anne olarak görevlerini yerine getirmekte zorlanmakta ve çok geçmeden "yuva"sından uzaklaşmaktadır. Dolayısıyla da şiddet, ailenin fonksiyonlarını yerine getirememesi ve dağılması sonucunu yarattığı için temel bir sorun olarak kabul edilmektedir. Bu sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik önleyici ve koruyucu yasal düzenlemeler yapıldığı, eğitim programları düzenlendiği ve politikalar üretildiği görülmektedir. Söz konusu düzenlemelerden ilki, 3 Ocak 2003'te Aile Mahkemesi'nin kurulması olmuştur. Şiddete uğrayan birey(ler)in, aile içinde şiddet ile karşılaştığını bildirim durumunda polis başta olmak üzere ilgili mekanizmaların devreye girmesi sağlanmıştır. Ayrıca evli hakimlerin görev yaptığı bu aile mahkemelerinde, şiddete uğrayan kadını koruyabilmek adına aile mahkemesi hakimine çeşitli tedbir kararları alabilme yetkisi verilmiştir. Kocaya, uzaklaştırma ve hapis cezası verilebilmesi sıklıkla başvurulanlar arasında yer almıştır.

18 Mayıs 2005'te *Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Bir Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmasına İlişkin Karar* Resmi Gazete'de yayımlanmış ve komisyon, 18 Ekim 2005'te çalışmalarına başlamıştır. Raporunda her şeyden önce devletin, şiddetin önlenmesindeki sorumluluğu ele alınmış ve şiddete yönelik tavizsiz politikalar üretilmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Bunun

yanında yine toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili olumsuz algıların ortadan kaldırılması ve çeşitli kurum ve kuruluşların bu süreçte rol alması gerektiğine değinilmiştir.³²⁴

Yine 2005'te *Türkiye-Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali İşbirliği Programı* kapsamında 2007-2008 yıllarını kapsayan *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Yaygınlaştırılması Projesi* ile ilgili çalışmalar yürütülmüştür. 1 Haziran 2005'te ise TCK'da yapılan değişiklik ile daha önce bahsedildiği gibi töre ve namus cinayetleri ile ilgili suçlar kişiye bağlı kılınarak cezalar ağırlaştırılmıştır. 2006'da *Çocuk ve Kadına Yönelik Şiddet Hareketleri ile Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler* konulu Başbakanlık Genelgesi yayımlanmış ve genelge, koruyucu-önleyici tedbirlerden bahsederken çözüm aşamasında koordineli çalışması gereken kurum ve kuruluşları da sıralamıştır.³²⁵ 2006/17 sayılı bu genelge, kadına yönelik şiddete yönelik devletin sorumluluğunu hükümet politikasıyla ilan etmesi bakımından oldukça önemli olmuş ve Gülriz Uygur'un da belirttiği gibi genelge, bu yönüyle ilk olma özelliğine sahiptir ve devlet, kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik acil önlem alacağını da kabul etmiştir.³²⁶ Bu hükümler, cinsiyete dayalı şiddeti düşürme ya da ortadan kaldırma noktasında başlı başına bir garanti sağlamasa da önemli bir değişime işaret etmiştir.³²⁷ Bu genelge ile ayrıca kadın ve çocukların geçici bir süre barınabilmelerini sağlayan sığınmaevleri açılmasına ilişkin de bir düzenleme yapılmaya çalışılmıştır. Sığınmaevlerinin AB standartlarına kavuşturularak düzenli olarak denetlenmesi ve yerel yönetimlerin sığınmaevi açmasının zorunluluk haline getirilmesi üzerinde durulmuştur.³²⁸

³²⁴ **Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyonu Raporu**, T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.

³²⁵ **2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi**, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060704-12.htm>, Erişim tarihi: 19.02.2018.

³²⁶ Gülriz Uygur, "2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi Işığında Kadına Yönelik Şiddeti Önlemeye Yönelik Devletin Ödevi: Değişen Devlet Anlayışı mı?", **Nermin Abadan Unat'a Armağan**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayını, 2011, s. 876-877.

³²⁷ Simten Coşar & Melda Yeğenoğlu, "New Grounds for Patriarchy in Turkey? Gender Policy in the Age of AKP", **South European Society and Politics**, 16, 4, 2011, pp. 555-573.

³²⁸ **2006/12 Sayılı Başbakanlık Genelgesi**, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060704-12.htm>, Erişim tarihi: 19.02.2018.

Ayrıca 2007-2010 Dönemi'ni kapsayacak şekilde *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı* hazırlanmış ve Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) de bu eylem planının hazırlanmasında koordinasyon görevini üstlenmiştir.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 7 Nisan 2011'de *Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi*'ni (İstanbul Sözleşmesi) kabul etmiştir. Kadına yönelik şiddet ile ilgili oldukça kapsamlı ve ilk olma özelliğine de sahip olan bu sözleşmeyi, Türkiye de imzalamıştır. 29 Kasım 2011'de de Resmi Gazete'de yayımlanan sözleşme, şiddet türlerini tanımlayarak onaylayan ülkelere uluslararası bağlayıcılık getirmiştir. Sözleşme, kadına yönelik şiddeti, bir insan hakları ihlali ve kadına yönelik ayrımcılığın bir biçimi olarak tanımlamakta ve bu ayrımcılığın ortadan kaldırılmasında devleti yükümlü kılmaktadır.³²⁹

2012'ye gelindiğinde ise 6284 sayılı *Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun* yürürlüğe girmiştir. Kanunda koruyucu tedbir kararları, önleyici tedbir kararları, şiddet önleme ve izleme merkezlerinin kurulması, korunan kişiye geçici maddi yardım yapılması şeklinde hükümlere yer verilmiştir.³³⁰ 2012-2015 arası kapsayan *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı*'nda da farkındalık yaratmanın ve zihniyet dönüşümünün sağlanmasının önemine değinilmiş, kadına yönelik şiddet konusunda duyarlılığın ve bilincin yükseltilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. "Koruyucu hizmet sunumu ve şiddet mağdurlarının

³²⁹ Bunun dışında Nairobi Stratejileri (1985) ve CEDAW'ın 19 No'lu Tavsiye Kararı, kadına yönelik şiddeti önleyebilmek adına devletin gerekli tüm tedbirleri alması gerektiğinden bahsetmektedir. Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi (1993) de taraf devletlerin, şiddetin önlenmesi aşamasında "gereken özeni gösterme yükümlülüğü"nü 4. maddenin "c" fıkrasında ele almakta ve şiddete uğramış kadının fiziksel ve ruhsal sağlığına kavuşabilmesi için gerekli adımların atılması, önleme ve cezalandırma süreçlerinin etkili bir şekilde sürmesinin sağlanmasında devletin sorumluluğunu tanımlamaktadır. Birleşmiş Milletler Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu (1995), Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 58/147 Sayılı "Kadınlara Karşı Aile İçi Şiddetin Ortadan Kaldırılması" (2003) ilke kararı da aynı şekilde şiddetin önlenmesi ve cezalandırma mekanizmalarının etkili bir şekilde işletilebilmesinde devleti sorumlu kılmıştır.

³³⁰ **Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun**, Kabul Tarihi: 8/3/2012, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120320-16.htm>, Erişim tarihi: 19.05.2018.

güçlendirilmesi" amacı ortaya konmuş ve koruyucu hizmet alan kadınların, yaşamlarının kontrolünü yeniden ellerine alabilmelerinin eylem planının amaçları arasında yer aldığı belirtilmiştir.³³¹

Toplumsal Cinsiyet Açısından Anayasa Konulu Komisyon Raporu'nda da KEFEK, mevcut Anayasa'nın 17. maddesinde kadına yönelik her türlü şiddetin önlenmesinde devletin pozitif yükümlülüğünün önemine değinmiş, ev içi şiddetin, kadın cinayetlerinin, kadınlara ve çocuklara yönelik cinsel istismarın önlenmesinin devletin yükümlülüğü olması gerektiğini belirtmiştir.³³² 2010'da KEFEK tarafından yayımlanan *Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Mevzuattaki ve Uygulamadaki Noksanlıkların Tespitine İlişkin Komisyon Raporu*'nda hukuki alana yönelik önerilere yer verilmiştir. Her şeyden önce şiddet mağduru bir kadının şiddet gördüğünü ispatlamasını beklememek ve bu nedenle de 4320 sayılı kanuna "*Koruma kararı verilmesi için belge aranmaz.*" ifadesinin eklenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.³³³

AK Parti Hükümeti'nin şiddetin önlenmesine yönelik bu ilk denebilecek hamleleri, kapsamlı ve önemli olmakla birlikte sorunun çözümü için yeterli olmamış ve çoğunlukla uygulama aşamasında yetersizlikler ile karşılaşmıştır. Kadına yönelik şiddet, genel olarak yarattığı sonuçlar itibariyle olumsuzlanmış ve asıl sorun olan şiddet, yarattığı sonuç üzerinden ele alınmıştır. Başka bir ifadeyle, şiddetin ailenin yıkımına neden olması şiddeti sorunsallaştırmaktadır. Evlilik kurumu sonlanmıyorsa ve aile birliği bozulmuyorsa kadının karşı karşıya kaldığı şiddet, aile içerisinde

³³¹ **Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2012-2015**, Ankara 2012, Erişim adresi: [http://kadininstatusu.aile.gov.tr/data/54296cb3369dc32358ee2c51/Kad%C4%B1na%20Y%C3%B6nelik%20Aile%20C4%B0%C3%A7i%20C5%9Eiddet%20Ulusal%20Eylem%20Plan%C4%B1%20\(2012_2015\).pdf](http://kadininstatusu.aile.gov.tr/data/54296cb3369dc32358ee2c51/Kad%C4%B1na%20Y%C3%B6nelik%20Aile%20C4%B0%C3%A7i%20C5%9Eiddet%20Ulusal%20Eylem%20Plan%C4%B1%20(2012_2015).pdf), Erişim tarihi: 19.05.2018.

³³² **Toplumsal Cinsiyet Açısından Anayasa Konulu Komisyon Raporu**, Haziran 2012, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/komisyon_yay%C4%B1n_no_9.pdf, Erişim tarihi: 19.05.2018.

³³³ **Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Mevzuattaki ve Uygulamadaki Noksanlıkların Tespitine İlişkin Komisyon Raporu**, Temmuz 2010, Erişim adresi: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2069/201201892.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 19.05.2018.

çözömlenebilecek kadar sıradanlaşabilmektedir. Zira AK Parti'nin "erkek egemen aile modeli"nde, şiddet "doğal" bir şekilde üretilmektedir. Erkeğin sahip olduğu egemenliğini sürdürebilmesi ancak bu egemenliğin onaylanarak kabulü ile gerçekleşmektedir. Egemen olanın karşısında mutlaka bir itaat eden olmalıdır ki ailenin üzerinde yükseldiği dinamikler varlığını sürdürebilsin. Şiddet de genellikle bu itaat etme halinden uzaklaşma ya da bir an vazgeçme durumunda ortaya çıkmaktadır. Şiddet, beklenen bir son olarak da bu yolla ilan edilebilmektedir. Oysaki şiddet, Diana Gittins'in belirttiği gibi patriarkanın kadın bedeni ile ilgili ulaşabileceği en son nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.³³⁴ Dolayısıyla da şiddeti yaratan/doğallaştırın/geçıştiren nedenler temelde yatan dinamikler ortadan kaldırılmadan şiddetin sona ermesi neredeyse mümkün görünmemekte ve şiddete uğrayan ya da öldürölen kadın sayısı her geçen yıl artmaya devam etmektedir. Nitekim Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat tarafından 2006-2007 yılları arasında 1800 evli kadınla 56 ile dağılmış yerleşim yerinde yapılan alan araştırmasının önemli bulgularından biri her üç kadından birinin fiziksel şiddete uğraması olmuştur.³³⁵ Kadının daha çok gelir elde etmesi, dayak ile karşılaşma ihtimalini iki kat arttırmakta ve bu durumda da her üç kadından ikisi fiziksel şiddete maruz kalmaktadır.³³⁶ 2014'te yapılan *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması* sonuçlarına göre ise Türkiye genelinde yaşamının herhangi bir döneminde fiziksel şiddete maruz kaldığını belirten kadınların oranı %36 olarak belirlenmiştir. Fiziksel ve cinsel şiddetin bir arada yaşanmasının yaygın olduğunu gösteren araştırma sonuçları, Türkiye genelindeki kadınların %12'sinin cinsel şiddete, %18'inin ise iki şiddet biçiminden en az birine maruz kaldığını ortaya koymuştur.³³⁷

³³⁴ Diana Gittins, **Aile Sorgulanıyor**, Çev. Tuna Erdem, 2. Baskı, İstanbul, Pencere Yayınları, 2011.

³³⁵ Ayşe Gül Altınay & Yeşim Arat, **Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet**, 2. Baskı, İstanbul, 2008, Erişim adresi: http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2013/11/Ay%C5%9Fe-G%C3%BCI-Alt%C4%B1nay-Ye%C5%9Fim-Arat%20turkiyede_kadına_yonelik_siddet_2007.pdf, Erişim tarihi: 28.02.2018.

³³⁶ **a.g.e.**

³³⁷ **Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması**, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı & Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara 2015, Erişim adresi: <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/KKSA-TRAnaRaporKitap26Mart.pdf>, Erişim tarihi: 18.04.2018.

Kadınların artık direnmeye başlamaları, daha çok kadının çalışması, Medeni Kanun'da ve Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerle güç kazanmaları, büyüyen bir sorun olan işsizliğin erkekler üzerindeki baskısı ve erkeğin kendisini güçlü hissetmek için kadına yönelmesi, medyanın kadına yönelik şiddeti magazinleştirerek sunması ve yargı kararlarının erkekleri cesaretlendirmesi gibi nedenler, kadına yönelik şiddet artışının nedenleri arasında sayılmaktadır ve Savran'a göre, feministler, bu cinayetlerin, "töre cinayeti" ya da "namus cinayeti" olarak değil, "kadın cinayeti" olarak adlandırılması için mücadele yürütmüş ve bu konuda başarılı da olmuşlardır. Bu tür cinayetler de patriarka tarafından kurulan ilişkilerin çeşitlenmesi ve yansması olarak görülmüştür.³³⁸

Kadına yönelik şiddetin ortaya çıkma nedenini de çözümünü de toplumsal cinsiyet eşitsizliği/eşitliği bağlamında değerlendirmek gerekmektedir.³³⁹ Zira kadın, toplumsal açıdan kendisinden beklenen davranış ve yaşam şekline aykırılık yarattığında erkek egemen yapının müdahalesi ile durdurulmaya çalışılmaktadır. Bu aykırılığın, başlı başına bir alt üst oluşturma nedeni olabileceği anlayışı belirginlik kazanmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, kadına yönelik şiddetin tüm türlerinde farklı boyutlarda etkili olmaktadır. Bu etki nedeniyle öncelikle toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili kalıp yargıları ele almak, bu yargıları ya da algıları değiştirmeye çalışmak ve bu süreçte eğitimden yararlanmak önem kazanmaktadır.³⁴⁰

3.2.4. Kadın İstihdamı

Kadının işgücüne katılımı, yıllardır süregelen tartışmaların ve çoğu zaman çatışmaların odağında olagelmıştır. Ücretli işgücü olarak kamusal alana çıkış, hem

³³⁸ Gülnur Savran, **Kadın Emeği Konferansı**, 12-13 Kasım 2011, Uçan Süpürge Haber Merkezi, 14/11/2011, Erişim adresi: <http://www.ucansupurge.org/yazdir?98B359A1B591D4365D0FC7D0191068DB>, Erişim tarihi: 24.05.2017.

³³⁹ Gülriz Uygur, "Kadına Yönelik Şiddeti Önlemede Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Önemi", **Dini Araştırmalar**, Kadın Özel Sayısı, 2016, ss. 209-227.

³⁴⁰ **a.g.e.**

cinsiyet temelli işbölümüne aykırılık olarak görülmüş hem de erkek egemenliğine tabiiyetin zafiyete uğrayabileceği kaygısı dillendirilmiştir. Bu kaygı, özellikle ev ve aile ilgili olarak ortaya çıkmıştır.

Dünyada tarihsel açıdan değerlendirildiğinde kadınlar, piyasanın ihtiyacı doğrultusunda evden çıkan ve daha az maliyetle çoğunlukla sanayi üretimine dahil edilen işgücü olarak görülmüşlerdir. İhtiyaç ortadan kalktığına ise evlerine ve ailelerine geri dönmeleri beklenmiştir. 1980 sonrası dönemde de kadın istihdamında belirgin bir artış gözlenmiş ancak Türkiye'de imalat sanayi yatırımlarının yetersizliği nedeniyle kadınların istihdama katılım oranlarında düşüş devam etmiştir.³⁴¹ Dolayısıyla kadın istihdamını ve bu istihdamın cinsiyet dağılımını etkileyen sosyokültürel ve makroekonomik faktörler bulunmakta ve buna göre de sosyokültürel faktörler, o ülkenin "özel ve kamusal patriarka"nın gücü ile bağlantılıyken; makroekonomik faktörler, o ülkenin kalkınma stratejisi, dünyadaki yeri, işgücü talebinin düzeyini akla getirmektedir.³⁴²

AK Parti, özellikle 2003'ün ikinci yarısından itibaren kadın istihdamında yaşanan ayrımcı ve cinsiyetçi tavır alışlara yönelik birtakım önlemler almaya çalışmıştır. Neoliberal yeniden yapılanma ile uyum içinde olan kadın istihdamına yönelik bu önlemler, işe kabul, işin ücretlendirilmesi ve iş akdinin feshi ile ilgili olmuştur. İşin ücretlendirilmesinde, işe alımda iş ile ilgili zorunlu kriterler dışında cinsiyetin belirleyici olamayacağı, kadının işyerinde karşı karşıya kaldığı cinsel taciz ya da tecavüzün ve kadının gebelik-gebelik sonrası sürecinin iş akdi üzerinde yaratacağı sonuçlar ele alınmıştır. Başta İş Kanunu ve İş Kanunu'nu destekleyen diğer kanun, yönetmelik ya da genelgelerle birlikte kadın istihdamını iyileştiren politikalar geliştirilmiştir.

³⁴¹ Gülay Toksöz, **Kalkınmada Kadın Emeği**, İstanbul, Varlık Yayınları, 2011.

³⁴² Gülay Toksöz, "Kadın'dan Aile'ye Geçiş AKP Döneminin İstihdam Politikalarının Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi", **VIII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu**, 2016, ss. 111-121. Ayrıca bkz. *Journal für Entwicklungspolitik* dergisinin XXXII 1/2 - 2016 sayısında, "Transition from 'Woman' to 'Family' An Analysis of AKP Era Employment Policies from a Gender Perspective", **Journal für Entwicklungspolitik** XXXII 1/2 - 2016.

10 Haziran 2003'te yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu ile ayrımcılığı önlemeye yönelik "eşit işe eşit ücret" ilkesi getirilmiş, eşitliğin ve pozitif ayrımcılığın sağlanabilmesi adına oldukça kapsamlı düzenlemeler yapılmıştır. İş Kanunu'nun 5. maddesinin 1. fıkrası, "*İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yapılamaz.*" diyerek genel eşitlik ilkesini tanımlamış; 3. fıkrası "*İşveren, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir işçiye, iş sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamaz.*" hükmünü getirmiştir.³⁴³ Söz konusu bu kanun ile cinsiyet dahil olmak üzere işçi-işveren ilişkisinde, temel insan haklarına aykırı olacak şekilde hiçbir ayırım yapılmayacağı böylece ortaya konmuştur.³⁴⁴

2004'te yayımlanan *Personel Temininde Eşitlik İlkesine Uygun Hareket Edilmesi* başlıklı Başbakanlık Genelgesi de personel temininde hizmetin niteliğini hariç tutarak cinsiyet ayrımı yapılmaması gerektiğini düzenlemiştir.³⁴⁵ Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) *Eşit Ücret Sözleşmesi*, *İstihdam Politikası Sözleşmesi* ve *Ayrımcılık Sözleşmesi*, kadın istihdamı ile düzenlemeler içeren sözleşmeler olarak Türkiye tarafından da onaylanmıştır. *111 No'lu Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi*'ne dair 2006'da yayımlanan bir tebliğ ile kamu personel temini ile ilgili cinsiyet ayrımı önlenmeye çalışılmıştır. Yine Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü'nün 11.04.2006'da 26136 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan ve tüm taşra teşkilatlarına gönderilen *Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Daimi Kadrolarına İlk Defa İşçi Olarak Alınacaklar İçin Yapılacak Merkezi Sınava Girecekler İle Eğitim*

³⁴³ **4857 Sayılı İş Kanunu, Madde 5**, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm>, Erişim tarihi: 30.05.2017.

³⁴⁴ 25540 Sayılı Asgari Ücret Yönetmeliği de 1 Ağustos 2004'te Resmi Gazete'de yayımlanarak cinsiyetin asgari ücretin tespitinde belirleyici olmadığını ele almıştır. Bkz. **25540 Sayılı Asgari Ücret Yönetmeliği**, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/08/20040801.htm>, Erişim tarihi: 30.05.2017.

³⁴⁵ **Personel Temininde Eşitlik İlkesine Uygun Hareket Edilmesi**, 2004/7, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/01/20040122.htm#11>, Erişim tarihi: 30.05.2017.

Düzeyleri İtibariyle Merkezi Sınav Dışında Kalanlar ve Bunların İşe Yerleştirilmelerine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ'inde de kamu işyerlerinin işgücü taleplerinde cinsiyet ayırımına yer verilmemesi hükmü yer almıştır.³⁴⁶

14 Temmuz 2004 tarih 5223 sayılı *Devlet Memurları Kanunu*'nda yapılan bazı değişiklikler ile de tamamlanmaya çalışılan kadın çalışanlar ile ilgili düzenlemeler doğum ve sonrasını kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Buna göre, çalışan kadının doğumdan önce 8 hafta ve doğumdan sonra 8 hafta olmak üzere toplam 16 hafta izinli sayılabilmesi ve bu iznin bitiminin ardından 12 aya kadar ücretsiz izin alabilmesi sağlanmıştır.³⁴⁷ Yine 14 Temmuz 2004 tarih 25522 sayılı *Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartları ile Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik* ile de emzirme odaları, yurt açma zorunluluğu ve gebelik ve gebelik sonrası süreç ile ilgili koşullar belirlenmiştir. Buna göre, emzirme odaları ve yurt açma yükümlülüğünde kadın çalışan sayısı dikkate alınmıştır. Örneğin 100 ile 150 kadın çalışanın bulunduğu işyerlerinde, emzirme odaları açma zorunlu hale gelmiştir. 1 yaşının altında çocuklarını emzirebilmesi için kadın işçiye gün içerisinde toplam 1,5 saatlik izin süresi verilmiş ve bu süreyi nasıl kullanacağı kadın işçinin kendi kararına bırakılmıştır.³⁴⁸

Gebeliği döneminde de kadın işçinin hekim kontrolleri için belirli tarihlerde izinli sayılması ve hekim önerisinin olduğu durumlarda ise daha az yorucu işlerde çalıştırılması hükme bağlanmıştır. *Kadın İşçilerin Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik* de benzer şekilde gebe ve emziren kadın işçilerin çalışma saatlerini

³⁴⁶ **Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Daimi Kadrolarına İlk Defa İşçi Olarak Alınacaklar İçin Yapılacak Merkezi Sınava Girecekler İle Eğitim Düzeyleri İtibariyle Merkezi Sınav Dışında Kalanlar ve Bunların İşe Yerleştirilmelerine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ**, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060411-5.htm>, Erişim tarihi: 08.06.2017.

³⁴⁷ **5223 Devlet Memurları Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun**, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040721.htm#5>, Erişim tarihi: 17.06.2017.

³⁴⁸ **Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik**, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/08/20130816-8.htm>, Erişim tarihi: 17.06.2017.

düzenlemiştir. Buna göre gebeliğin hekim raporu ile tespitinden doğum gerçekleşene kadar; emziren kadın işçilerin ise doğumdan itibaren altı ay süre ile gerekli hallerde ise bir yıla kadar uzatılarak gece postalarında çalıştırılmayacağı belirtilmiştir.³⁴⁹

2010/14 sayılı *Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması* konulu bir Başbakanlık Genelgesi de yayımlanmıştır. 25 Mayıs 2010'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren genelgede, "*Kadınların sosyo-ekonomik konularının güçlendirilmesi, toplumsal yaşamda kadın erkek eşitliğinin sağlanması, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma amaçlarına ulaşılabilmesi için kadınların istihdamının artırılması ve eşit işe eşit ücret imkânının sağlanması*"nın şart olduğu belirtilmiştir.³⁵⁰

AK Parti Hükümeti'nin başta İş Kanunu olmak üzere istihdam süreçleri kapsamında yapmaya çalıştığı yukarıda bahsedilen yasal düzenlemeler, AB kriterleri ile uyum içerisinde planlanmıştır.³⁵¹ Kamu ya da özel sektörde personel temininde cinsiyet ayrımcılığına çözüm üretmeye yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak kadın örgütlerinin çeşitli platformlarda yaptıkları basın açıklamalarında, İş Kanunu ve daha

³⁴⁹ **Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik**, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130724-25.htm>, Erişim tarihi: 17.06.2017.

³⁵⁰ **Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması konulu 2010/14 Sayılı Başbakanlık Genelgesi**, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100525-12.htm>, Erişim tarihi: 23.02.2018.

³⁵¹ AB'nin bu konuda çıkarttığı direktifler incelendiğinde de hükümetin uyum çabası içerisinde olduğu ortaya çıkmaktadır:

- Kadın ve erkek için eşit ücret ilkesinin uygulanmasına dair üye devletler hukuklarının uyumlaştırılması hakkında Direktif (75/117/EEC) (Tarih: 10.02.1975),
- İşe başvuruda, mesleki eğitim ve işte yükselmeye ve çalışma koşullarında kadın ve erkek için eşit muamele ilkesinin yürürlüğe konulmasına dair Direktif (76/207/EEC) (9.2.1976),
- Sosyal güvenlik konularında kadın ve erkek için eşit muamele ilkesinin tedricen yürürlüğe konulmasına dair Direktif (79/7/EEC) (19.12.1978),
- İşletme sosyal güvenlik planlarında kadın ve erkek için eşit muamele ilkesinin yürürlüğe konulmasına dair Direktif (86/378/EEC) (24.7.1986),
- Tarım sektörü dahil serbest çalışan kadın ve erkeğe eşit muamele ilkesinin uygulanmasına ve serbest çalışan kadınların hamilelik ve doğum hallerinde korunmalarına dair Direktif (86/613/EEC) (11.12.1986)

sonra genelgeler ya da yönetmelikler aracılığıyla yapılan düzenlemelerin oldukça sınırlı ve kadın perspektifinden yoksun olduğuna yönelik eleştiriler dile getirilmiştir. 32 kadın örgütü, 10-11 Şubat 2006 tarihlerinde TİSK ve Hürriyet İnsan Kaynakları tarafından düzenlenen Kadın İstihdam Zirvesi sonuç bildirgesine ilişkin itirazlarını dile getirmiş ve imza kampanyası başlatmıştır.³⁵² Türkiye'de kadın istihdamının, OECD ülkeleri arasında en düşük seviyede olmasına dikkat çekilmiş ve bu düşük seviyenin nedenleri ortaya konmaya çalışılmıştır.³⁵³

1. Hükümetler tarafından sürdürülen makro-ekonomik politikaların düzenli ve güvenceli istihdam yaratma kapasitesinin yetersizliği ve toplumsal cinsiyet perspektifinden yoksunluğu, kadınların hem çalışma yaşamına katılırken hem de katıldıktan sonra yaşadıkları sorunları derinleştirmektedir. İşsizlik oranları her yıl daha da yükselmekte, kadın işsizliği erkeklere kıyasla çok daha yüksek düzeylerde seyretmektedir.

³⁵² İmza kampanyasına katılan kadın örgütleri şunlardır:

AMARGİ Kadın Dayanışma Kooperatifi, Adana Küçük Dikili Kır Çiçeği Kadın Derneği, Ankara'lı Feministler, Avrupa Birliği Eşitlik Grubu (ABEG), Avrupa Kadın Lobisi, Türkiye Ulusal Koordinasyonu (AKLTUK), Çanakkale Kadın El Emeği Değerlendirme Derneği-Kadın Danışma Merkezi (ELDER), Demokratik Özgür Kadın Hareketi, Diyarbakır Kadın Sorunlarını Uygulama Merkezi (DİKASUM), Diyarbakır Yenışehir Belediyesi'ne bağlı Kadın Eğitim ve Psikolojik Danışmanlık Merkezi (EPİ-DEM), Emekçi Kadınlar Derneği Ankara Girişimi, Filmmor Kadın Kooperatifi, Adapazarı Girişimci Kadın Derneği, İRİS Eşitlik Gözlem Grubu, İzmir Bağımsız Kadın İnişiyatifi, Kadın Dayanışma Vakfı(Kadav) Yeni Adım Kadın Sitesi, Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği (KA-DER GENEL MERKEZİ VE ANKARA Şubesi), Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Vakfı, Kadınlarla Dayanışma Vakfı(KADAV), Kadın Dayanışma Vakfı (KDV), Diyarbakır Kadın Merkezi (KA-MER), Gey ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği (KAOS-GL), Diyarbakır Kardelen Kadın Merkezi, Kadın Yurttaş Ağı (KAYA), KAZETE Kadın Gazetesi, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV), Diyarbakır Kibele Kadın Kooperatifi, Kırk Örük Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Kooperatifi, MORÇATI Kadın Sığınağı Vakfı, Ok Meydanı Atölye Morkağıt, Pazartesi Dergisi, Petrol-İş Kadın Dergisi, Diyarbakır SELİS Kadın Danışmanlık Merkezi, Toplumsal Gelişme İçin Kadın, Gençlik, Çevre ve Kültür Derneği (TOGGEDER), Türk Kadınlar Birliği Adalar Şubesi, Van Kadın Derneği (VAKAD), Türkiye-Yunanistan Kadın Barış Girişimi (WINPEACE). Bkz. **Kadınların Sesine Kulak Verin**, 8 Mart 2006, Erişim adresi: <http://bianet.org/biamag/medya/75686-kadinlari-sesine-kulak-verin>, Erişim tarihi: 01.03.2018.

³⁵³ **Kadın Örgütleri Ortak Basın Açıklaması**, Erişim adresi: <http://bianet.org/bianet/siyaset/75027-tisk-sonuc-bildirgesine-karsi-kampanya>, Erişim tarihi: 19.07.2017.

2. *Toplumsal yaşamda süregelen toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, eğitimden çalışma yaşamına ve siyasi temsile kadar her alanda kadınların ikincil olarak görülmesine neden olmakta, bu çerçevede erkeklerin kazancı birincil, kadınlarınki ise ikincil olarak değerlendirilmektedir. Gerek aile içi, gerek iş yaşamı ilişkileri varolan bu rol dağılımı üzerinden yapılandırılmaktadır.*
3. *Geleneksel cinsiyet rollerine dayalı aile içi işbölümü çerçevesinde çocuk, hasta, yaşlı bakımı ve ev işleri gibi hizmetlerin esas olarak kadınların sorumluluğu olarak görülmesi, onların iş yaşamına girerken ve kariyer basamaklarında yükselirken önlerine çıkan en önemli engeldir.*
4. *Kadınların hareket özgürlüğü üzerinde erkek egemen aile ve toplum yapısının oluşturduğu baskılar nedeniyle kadınların ev dışında çalışmasına engeller konulmaktadır.*
5. *Aile içinde olduğu gibi iş yaşamında da cinsiyete dayalı ayrımcılık bütün şiddetiyle kendini göstermektedir. Kadınlara açık olan işler büyük çoğunlukla düşük ücretli, sosyal güvencesiz ve ağır çalışma koşullarına tabi işlerdir.*
6. *Kadınların işe girerken ve işte çalışırken karşılaştıkları ayrımcılığın önlenmesine ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik girişimlerde bulunacak ve bu konudaki gelişmeleri izleyecek mekanizmalar bulunmamaktadır.*

Kadın istihdamının artırılması adına da öncelikle politikaların ve uygulamaların bir bütünlük içerisinde ele alınmasının önemine değinilmiştir. Bu aşamada, yalnızca nicelik olarak bir artış değil, uygun çalışma koşulları altında erkeklerle eşit olanak ve fırsatlara

sahip istihdam anlayışının benimsenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.³⁵⁴ Yine önemli ve temel bir sorun olan işyerinde taciz ile karşılaşılması, işe alım ya da terfi işlemlerinde ayrımcılığın yaşanması gibi durumlarda İş Kanunu'nun tanımladığı ispat yükümlülüğü eleştirilmiş, bu ispat zorunluluğunun bir çelişki olduğu ileri sürülmüş ve bu ispat talebinin, sorunu çok daha çetrefil hale getirdiği ve çözümünü zorlaştırdığı belirtilmiştir.³⁵⁵

İş Kanunu'nun kapsamının ve ufkunun darlığı eleştirilerinin yanında, çoğunlukla pozitif ayrımcılık başlığı altında değerlendirilen kadın çalışanın gebelik ve doğum izinlerinin ya da çalışma saatlerinin kısaltılmasının kadın istihdamı üzerinde olumsuz etkide bulunabileceği de dile getirilmiştir. Başka bir ifadeyle, bu düzenlemelerin işverenin kadın personel istihdamından kaçınabileceği sonucunu ortaya çıkarabileceği ileri sürülmüştür. Kadın personelinin ücretli izinlerinin gebelik ve doğum nedeniyle artması ve mesai sürelerinin kısalması, işverenin işe alımda tercihini kadın aleyhine etkileyeceği üzerinde durulmuştur. Nitekim söz konusu bu düzenlemeler ile işveren, kadın çalışan istihdam etmeyi bir külfet olarak değerlendirebilmekte ve aynı niteliklere sahip olmasa dahi erkek çalışanı işe alabilmektedir. Dolayısıyla bu politikaların pratiğe yansımaları da istihdam sürecinde erkeğin lehine gelişme göstermektedir. "Ev ve iş yaşamının uyumlaştırılması" olarak da incelenen bu politikalar, kadının ev ve aileye ilişkin yükümlülüklerinin yerine getirilebilmesini amaçlamaktadır. Evde de tüm hızıyla devam eden üretim/yeniden üretim sürecinin en azından küçük aksamalarla devam edebilmesi önem kazanmaktadır. Gülay Toksöz'e göre de Türkiye'de kadınların istihdama katılım oranında 2002'den bu yana AK Parti ile birlikte artış olmasına rağmen aile, hâlâ kadınların birincil sorumluluk alanı olarak tanımlanmaya devam etmektedir. Kadın için öncelik, ev ve aileye ilişkin rol ve görevlerine yönelik şekillenmektedir

³⁵⁴ a.g.e.

³⁵⁵ Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi (KEİG), **İstihdamda Kadına Yönelik Ayrımcılığın Yasal Boyutu: Atölye Notları**, 2012, Erişim adresi: <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/ayrimcilik-kitapcik-yeni.pdf>, Erişim tarihi: 25.05.2018.

dolayısıyla ancak bu rol ve görevlerini ihmal etmeden işgücü olarak piyasaya katılabilmeleri kabul edilebilir olmaktadır.³⁵⁶ Yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlardan biri ve belki de en önemlisi, kadın istihdamı ile kadının sorumluluk alanı içerisinde gösterilen ev içi hizmet ve bakım işleri arasında kurulan doğrudan ilişki olmaktadır.³⁵⁷ Nitekim *Onuncu Kalkınma Planı*'nda da "işgücüne ve istihdama katılımının artırılması amacıyla iş ve aile yaşamını uyumlaştırma politikaları"na yer verileceğinden bahsedilmektedir.³⁵⁸

KEFEK tarafından 2013'te yayımlanan raporda da kadın istihdamının arttırılamadığı üzerinde durulmaktadır. İş ve aile yaşamının uyumlaştırılmaması, çalışma koşullarının esnek olmaması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanamaması, eğitim ile ilgili çeşitli sorunlar, kadın girişimciliğinin ve örgütlenmesinin yetersiz oluşu vb. başta olmak üzere kadın istihdamı önündeki engellere değinilmektedir. Bu engellerin aşılabilmesi adına önerilerin de sıralandığı raporda, ev işlerinin, çocuk ve yaşlı bakımının sadece kadının sorumluluğunda gösterilmemesinin sağlanması ve bu yönde eğitimler verilmesi gerektiği belirtilmektedir.³⁵⁹ Dolayısıyla raporda da geleneksel işbölümünün, kadın istihdamının artışının önündeki temel engellerden biri olduğu ortaya konmaktadır. Kadına verilen temizlik, yemek yapımı ve genel olarak bakım faaliyetine ilişkin görevlerin, kadınların istihdama katılımını olumsuz yönde etkilediği ileri sürülmektedir. Ayrıca kadın istihdamı ile ilgili raporda ele alınan bir diğer önemli konu, yeni anayasa yapım sürecinde kadınların dezavantajlı gruplar arasında tanımlanmaması gerektiği ile ilgilidir. Kadın olmanın bir dezavantaj olarak ele alınmamasının önemine dikkat çekilmektedir.

³⁵⁶ Gülay Toksöz, 2016.

³⁵⁷ Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi (KEİG), **Kadın İstihdamı ve Çocuk Bakım Yükü İlişkisi**, Erişim adresi: <http://www.keig.org/?p=3569>, Erişim tarihi: 01.02.2018.

³⁵⁸ **Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)**, Erişim adresi: http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu_Kalk%C4%B1nma_Plan%C4%B1.pdf, Erişim tarihi: 19.05.2018.

³⁵⁹ **Her Alandaki Kadın İstihdamının Artırılması ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu**, Kasım 2013, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/komisyon_raporu_2014_1.pdf, Erişim tarihi: 19.05.2018.

3.3. 2011'DEN GÜNÜMÜZE AK PARTİ'NİN DOĞRUDAN POLİTİKALARININ KONUSU OLARAK AİLE

AK Parti iktidarının parasal genişlemeye denk düşen ve gelişmekte olan ülkelerin bu bolluktan büyük ölçüde fayda sağladığı ilk yıllarında, hükümet politikalarının odağına yerleşen aile vurgusuna ya da ailenin tüm üyelerine yönelik kapsamlı bir düzenleme eğilimi ya da müdahil olma tavrına rastlanmamaktadır. Daha önce bahsedildiği gibi, AB odaklı bir şekilde Batı ile entegre olmaya çalışan, ülke içi siyasetin açmazlarını muhafazakâr demokrat siyasi kimliğiyle yok ederek istikrarın iç-dış dinamiklerini uyumlaştırma çabasının öncelendiği politikalar geliştirildiği görülmektedir. Ailenin, toplum ve gelecek için önemi ilk andan itibaren tartışmasız bir şekilde kabul edilmekle birlikte ailenin, 2011 öncesi ve sonrasında oldukça farklı bir şekilde ele alındığı ve 2011'den itibaren aile politikalarında belirgin bir değişimin ortaya çıktığı gözlenmektedir. AB uyum kriterleri ile ilgili hassasiyet devam etse de hükümetin odak noktasında oldukça netlik kazanan bir kayış söz konusudur artık. Özellikle 2011 sonlarından itibaren endişenin de eşlik ettiği bu kayış ile birlikte aile politikalarının tam anlamıyla merkeze yerleştirildiği söylenebilmektedir. Sosyal politikaların aile merkezli bir şekilde belirlenmeye çalışıldığı ve ailenin korunması amacının öncelendiği görülmektedir. Nitekim sosyal yardım ve hizmetlerin, aile temel alınarak yapılacağı, sosyal ve ekonomik politikaların, "ailenin korunması ve güçlendirilmesine katkı yapacak şekilde birbirini tamamlayıcı ve destekleyici bir anlayışla" tasarlanacağı *Onuncu Kalkınma Planı*'nda da açık bir şekilde ifade edilmektedir.³⁶⁰

Aile yardımlarının geliştirilmesi, aile danışmanlık ve eğitim hizmetlerinin kapsamlı, standart, etkin ve yaygın hale getirilmesi, evlilik öncesi

³⁶⁰ **Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)**, Erişim adresi: http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu_Kalk%C4%B1nma_Plan%C4%B1.pdf, Erişim tarihi: 19.05.2018.

eğitimin yaygınlaş- tırılması, sosyal yardım ve hizmetlerin aile temelli sunulması temin edilecektir.

AK Parti Hükümetleri'nin ilk döneminde rastlanan cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik düzenlemeler de atıl kalmaya başladığı gibi kadın da artık güçlü ve vurgulu bir şekilde aile ile birlikte anılmaktadır. Toksöz'e göre de bu kayış, AB ile müzakerelerin sekteye uğraması neticesinde ortaya çıkmış ve "eşitlikçi söylemden kadının ailenin bekası için önemi söylemine geçiş yaşanmış, aile öne çıkartılmıştır."³⁶¹ Bu durumun en somut örneği de 2011'de Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı yerine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulması olmuştur.³⁶² Kadın örgütleri, bu düzenlemenin kadını birey olarak değil, ailenin bir unsuru olarak tanımladığı ve sınırlandırdığı yönündeki itirazlarını dile getirmelerine ve 3000 imza ile Başbakanlığa başvurmalarına rağmen bakanlığın adında kadın kelimesine yer verilmemiştir.

KSGM de Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü ile birlikte bu bakanlığın içerisinde teşkilatlanmaya bırakılmıştır. Kadın örgütlerinin mücadelesi sonucunda 1990'lı yılların başından itibaren statüsü ve teşkilatlanması ile ilgili sorunların büyük kısmını aşmayı başaran KSGM, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın bir alt birimi haline gelmiştir. Bu düzenleme, kadın ve toplumsal cinsiyet politikalarında çok önemli bir kırılmaya işaret etmiştir. Artık cinsiyet eşitliği de farklı anlamlara bürünmüştür. İslami vurgularla çok daha sıklıkla karşılaşılmaya başlanmış ve "ideal kadın"ın nasıl bir kadın olduğuna dair tarifler yapılmaya çalışılmıştır. Bu "ideal kadın", önce anne ve ev hanımı olarak sunulmuştur.

³⁶¹ Gülay Toksöz, 2016.

³⁶² a.g.e.

Özellikle anneliği ile takdir edilen bu kadın profili, kariyerini önceleyen değil, aksine yaşamının odak noktasına anneliği yerleştiren bir kadındır.

Toplumsal sorunların çözümünün sağlanabilmesi ya da gelecekte toplumun varlığını tehdit edebilecek tüm muhtemel sorunların önlenemesinin, aile kurumunun gücü ve dinamizmi sayesinde olabileceği âdeta her konuşmanın ya da hükümet ve parti organları tarafından ortaya konan her metnin ana fikri haline gelmiştir. Öyle ki aile, 2023 yılının "Yeni Türkiye'sinin en büyük dinamo"sü olarak kabul edilmiş, bunun için de evlilik kurumunun güçlendirilmesi, aile bütünlüğünün korunması, aile değerlerinin canlı tutulması için etkin politikalar geliştirileceği ve bir "sosyal farkındalık" iklimi yaratılacağı belirtilmiştir.³⁶³

Aile korunursa ve ailenin gelecekteki varlığı sağlanırsa diğer tüm problemlerin tali bir hal alacağı düşüncesi öne çıkmıştır. Bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilecek 2011'den sonraki bu dönemde, hemen her mevzu herhangi bir şekilde aile ile bağlantılı olarak ele alınmış ve ailenin, milletin de devletin de temeli olduğu sıklıkla ifade edilmeye başlanmıştır. Nitekim söz konusu bu eğilimin en anlamlı hali, güçlü Türkiye için, "güçlü birey-güçlü aile-güçlü toplum" özdeşliğinde kendisini bulmuştur.³⁶⁴

Güçlü bireyler, bu özdeşlikte anne ve babalar yani ebeveynler olmuş ve onların yetiştirdiği yeni nesil ile de güçlü aile meydana gelmiştir. "Küçük bir toplum" olarak aile de güçlü toplumun kaynağı olarak kabul edilmiş ve güçlü toplum için bireyin ve ailenin güçlü olması öngörülmüştür.³⁶⁵ En büyük görev yine anne ve eş rolleri ile kadına

³⁶³ **AK Parti 2023 Siyasi Vizyon**, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon>, Erişim tarihi: 14.03.2017.

³⁶⁴ **AK Parti 2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi**, Erişim adresi: <http://m.akparti.org.tr/site/dosya/59647>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

³⁶⁵ Ailenin güçlü olarak anılabilmesi, en temel işlevlerinden başlamak üzere toplumsal ihtiyaçlara hızla yanıt üreten ve krizleri sorunsuz aşabilen daha karmaşık ve zor beklentilerin yerine getirilebilmesi ile ilgilidir. Dolayısıyla "güç" kavramı, ailenin canlı ve dinamik yapısı ile yakından bağlantılı olarak kullanılmaktadır.

verilmiştir. "Aile kurumunun en hayati aktörü" olarak görülen kadının evlilik sonrasında yeni görevlerine uyum sağlayabilmesinin ve iyi birer eğitici olabilmesinin öneminden başlayarak³⁶⁶ kadın, ev ve aile içinde tanımlayan ve "ideal" olanı bu sınırlama üzerinden kurgulayan söylem ve politikalara başvurulmuştur. 2000'lerin başlarındaki kadın haklarını iyileştirmeye yönelik mevzuat değişimlerinin ardından 2010 Temmuz'da Başbakan Erdoğan'ın kadın erkek eşitliğine inanmadığı yönündeki açıklaması, kadının annelik ve ev hanımlığı rollerinin tanımlanarak fitrat vurgusunu öne çıkarması, kürtajı cinayet ile eşdeğer tutması ve üç çocuk talebi değişimin açık işaretleri olmuştur.³⁶⁷ Tüm bu başlıkları ele alırken de kadına aslı görevleri hatırlatılarak annelik ön plana çıkarılmış ve annelik görevini yerine getirmekten kaçınan bir kadın muteber görülmemiştir.

Kadın, genel olarak anneliği ve ev hanımlığı nispetinde övülmüştür. Dolayısıyla kadın algısı da bu çerçevede şekillenmiş ve İslami vurgular öne çıkmaya başlamıştır. Kadın-erkek eşitliği talepleri ve aslında feminizm eleştirisi yapılmıştır. Muhafazakâr ve İslamcı temalarla örülü bu eleştirinin özünde, kadın ve erkeğin tanrı tarafından farklı özelliklerle yaratılması gerçeğinin olduğu ifade edilmiştir. Kadın ve erkeğin yaratılış özelliklerinin farklılığını, dini imgelem yoluyla açıklamanın yanında eşitliğin birtakım temel gerçekliklere aykırı bir şekilde savunulmasının da yaşanan coğrafya ve ait olunan medeniyet ile ilgisinin olmadığı üzerinde durulmuştur. Kadın haklarını, eşitlik temelli savunan ya da taleplerini söz konusu bu eşitlik anlayışı çerçevesinde dile getiren her türlü oluşum/hareket ya da örgütlenmenin kadın haklarını gerçek anlamda savunmaktan ziyade kadını özgürlüğünden uzaklaştırdığı belirtilmiştir.

³⁶⁶ **AK Parti 2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi**, Erişim adresi: <http://m.akparti.org.tr/site/dosya/59647>, Erişim tarihi: 16.09.2016.

³⁶⁷ Bu konuda bkz. Deniz Kandiyoti, "Locating the politics of gender: Patriarchy, neoliberal governance and violence in Turkey", Published online: 22 Jul 2016, Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23760818.2016.1201242>, Erişim tarihi: 29.03.2018. s. 104.

Kadın artık daha ziyade eve geri çağrılmaya ve aile içerisinde tanımlanmaya çalışılmıştır. AB ile olan ilişkilerin de sekteye uğraması ile birlikte toplumsal cinsiyet politikalarında, muhafazakâr değerleri önceleme eğilimi güç kazanmıştır. Partinin toplumsal cinsiyet politikalarında ve neoliberalizm-muhafazakârlık bileşiminde patriarkanın yeni gerekçeleri ve temelleri dini vurgular ve milliyetçi eklemelerle belirlenmiştir.³⁶⁸ Ayhan Kaya'ya göre de neoliberal politikalar ve İslamlaşma yoluyla bir dönüşüm gerçekleştirilmekte, aile güçlendirilmeye, muhafazakâr değerler ve İslami örgütlenmeler yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır.³⁶⁹

3.3.1. Üç Çocuk Politikası

Ailenin en temel fonksiyonlarından biri, yeni neslin hem biyolojik olarak hem de toplumsal beklentiler eşliğinde yetiştirilmesidir. Bu yetiştirme eyleminde de fiziksel ve ruhsal olarak doğrudan etkilenen anne olarak kadın olmaktadır. Kadın, hem doğumu gerçekleştirmekte hem de doğumdan sonra çocuğun neredeyse tüm yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Başlangıçta temel fizyolojik ihtiyaçların giderilmesi yeterli olurken; zaman ilerledikçe ihtiyaçlar çok daha karmaşık bir hal almaktadır. İhtiyaçların karmaşık hale gelmesi, bakım yükünün artışı anlamına da gelmektedir. Bakım, söz konusu ihtiyaçların ve rollerin bütününe ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. İçerisine doğumdan itibaren başlayan, yaşamsal kaynak oluşturan her şeyin dahil edilebileceği bir bütüne işaret etmektedir. Geniş kapsamlı ve bitmek bilmeyen bir işler silsilesi olarak işleyen süreç, anne olarak kadının gündelik yaşamının tümünü ele geçirir hale

³⁶⁸ Simten Coşar & Metin Yeğenoğlu, "New Grounds for Patriarchy in Turkey? Gender Policy in the Age of AKP", **South European Society and Politics**, Vol.16, No.4, 2011, pp. 555-573; Feride Acar & Gülbanu Altunok, "The 'politics of intimate' at the intersection of neo-liberalism and neo-conservatism in contemporary Turkey", **Women's Studies International Forum** 41, 2013, pp. 14-23 (This paper is based on research conducted by the authors as a part of the EU F6 QUING + (Quality in Gender + Equality) project. For information on QUING + see: www.quing.eu, <http://dspace.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/13012/10.1016-j.wsif.2012.10.001.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

³⁶⁹ Ayhan Kaya, "Islamization of Turkey under the AKP Rule: Empowering Family, Faith and Charity", **Southeastern European Society and Politics**, 2015.

gelmektedir. Kadın, çocuğun bu bakım sorumluluğunu üstlenmekle kalmamakta, aynı zamanda "iyi anne" olabilmenin tüm gerekliliklerini de yerine getirmeye çalışmaktadır. "İyi anne" tanımı ya da tarifi, içerik ve kapsam olarak yer yer değişime uğrasa da bu tanımın/tarifin özünde geleneksel annelik rolleri ile örülü toplumsal ve siyasal talepler öne çıkmaktadır. Geleneksel annelik rollerinin baskın bir şekilde ortaya çıktığı söz konusu bu bakım eyleminde, böylece bir "yeniden üretim" de gerçekleşmektedir. Nitekim toplumsal ve siyasal talepler dile getirilirken de salt fizyolojik ihtiyaçlar değil, asıl olarak da bu "yeniden üretim"in gerçekleşmesi beklenmektedir.

Üreme ve "yeniden üretim" sürecinin "doğal" aktörü olarak görülen kadının, tüm bu faaliyetleri aksatmadan yerine getirebilmesi için anneliğin kutsiyetini keşfetmesi sağlanmaktadır. Kadına yücelik ve kutsallık katan makamın annelik olduğu dini referanslarla güçlendirilerek sunulmaktadır. İhtiyaçlar ve roller silsilesi içerisinde kadın, anne olarak önemsenmekte ve itibar kazanmaktadır.

AK Parti için ailenin istenen ve arzu edilen özelliklere sahip olabilmesi ve asıl misyonunu yerine getirebilmesi adına çocuğun varlığı âdeta bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Ailenin var oluşu tek başına oldukça önemli olmakla birlikte bu önem, millet ve devletin var oluşu ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle, aile ve milletin var oluşunun devletin var olması anlamına geldiği belirtilmektedir.³⁷⁰ Bir ailenin sahip olması gereken asgari çocuk sayısı ise üç olarak belirlenmektedir.

AK Parti Hükümeti, üç çocuk talebini farklı gerekçelere dayandırmaktadır. Bu gerekçelerden öne çıkanları, genç nüfusun korunmasını ve azalmamasını talep eden iktisadi ve milliyetçi talepler olmaktadır. Nüfusun hızlı bir şekilde yaşlandığı Türkiye'de, nüfusu genç kılmamanın ya da yaşlanma hızını artan genç nüfusla

³⁷⁰ **Başbakan Erdoğan'ın Konuşması- Uluslararası Aile ve Sosyal Politikalar Zirvesi**, 02-03 Ocak 2013, Ankara, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/54293ea2369dc32358ee2b25/> Uluslararası %C4%B1%20Aile%20ve%20Sosyal%20Politikalar%20Zirvesi.pdf, Erişim tarihi: 05.04.2018.

dengeleyebilmenin yolu olarak ailelerin sahip olduğu çocuk sayısının artışı görülmektedir. Zira genç ve dinamik bir nüfus, üretime aktif olarak katılan kesimi ifade ettiği gibi iç talebe dayalı büyüme modelinin ihtiyacına da yanıt üretmektedir. Nüfusun gençleşmesi, üretime katılabilecek nüfusun artışı anlamına gelmekte ve emek piyasası canlandırılmaktadır. Her ailenin en az üç çocuk sahibi olması ile birlikte böylece nüfusun artışı da sağlanmakta ve üretim modelindeki bahsi geçen değişim nedeniyle iç piyasada da talep artmaktadır.

Üretim modelindeki değişimin yanında üç çocuk politikasının desteklenmesini sağlayan bir diğer gerekçe milliyetçi saikler ile açıklanmaktadır. Buna göre, Türk milletinin gelecekteki varlığına yöneltilmiş somut tehlikeler söz konusudur.³⁷¹ Eğer aileler, çocuk sayılarını bir ya da iki ile sınırlı tutarsa bu tehditlerin, milletin varlığına yönelmekte gecikmeyeceği belirtilmektedir. Bu dış tehditlerle birlikte hareket eden ülke içerisindeki uzantıların da "kısırlaştırma politikaları" olarak adlandırılan politikalara işlerlik kazandırmak için boş durmadıkları öne sürülmektedir. Dolayısıyla bahsedilen bu iki temel gerekçenin, devletin ve milletin bekâsı adına oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Üç çocuk söyleminin geliştirildiği dönemde, sezaryenin bir doğum yöntemi olarak uygulanmaması talebinin de dile getirildiği görülmektedir.³⁷² Sezaryen, anne veya çocuğun yaşamının tehdit edildiği durumlarda başvurulacak bir doğum yöntemi olarak tanımlanmakta ve bu doğum yönteminin, bir seçenek ya da tercih olamayacağından bahsedilmektedir. AK Parti Hükümeti'nin üç çocuk talebi ile birlikte eş zamanlı başlattığı sezaryen karşıtlığı, ortak bir gerekçeye dayandırılmakta ve bu gerekçe de çocuk sayısı ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Zira bilindiği üzere, sezaryen doğum yöntemi ile çocuk

³⁷¹ **"Erdoğan: Başbakan Olarak Talebim "En Az Üç Çocuk" "**, 06 Nisan 2008, Erişim adresi: <https://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/106151-erdogan-basbakan-olarak-talebim-en-az-uc-cocuk>, Erişim tarihi: 10.09.2017.

³⁷² **"Erdoğan: Sezaryene karşıyım, kürtaj cinayettir"**, 25.05.2012, Erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-sezaryene-karsiyim-kurtaj-cinayettir-1089120/>, Erişim tarihi: 10.09.2017.

sayısı sınırlı kalmakta ve genel olarak bu sayı, ikiden fazlası için çeşitli riskler oluşturabilmektedir. Sezaryen de çocuk sayısı üzerinde kısıtlayıcı etkide bulunması nedeniyle eleştirilmekte ve bu yöntemin ülke genelinde oldukça yaygınlaşmasının endişe verici olduğu üzerinde durulmaktadır. Bir "kısırlaştırma politikası" olduğu ileri sürülen sezaryenin, Türk milletinin gelecekteki varlığını tehdit edecek ve hatta yok edecek şekilde kullanılabileceğinden bahsedilmektedir.

AK Parti Hükümeti, üç çocuk talebini daha ziyade "2023 Vizyonu"na atıfta bulunarak nüfusun dinamik kılınması temel gayesine dayandırmaya çalışsa da bu politikayı, kadın bedeni ile ilgili tahakküm araçlarından ayrı düşünmek mümkün görünmemektedir. Nitekim feministler de siyasal iktidarın bu talebinin ve bu talebine dayalı olarak uygulamaya koyduğu teşvik/destek politikalarının, kadın bedeninin denetlenmesinden başka bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir. Hükümetin bu talebindeki ısrarlı duruşu eleştirilmekte ve bu politikanın hedefinin kadını eve ve aileye sıkıştırmaktan başka hiçbir anlam ifade etmediği belirtilmektedir. En az üç çocuk sahibi olan bir kadının çalışma yaşamına katılmak istese de dahi bu isteğinin ya da çabasının ortaya çıkmış somut durum nedeniyle gerçekleşmeyeceği üzerinde durulmaktadır. Nitekim çocuk sayısının artışına paralel olarak yapılan sosyal yardımlar, kadının evde çocuklarına bakmasının yolunu açmak adına var olan boşlukları doldurmayı amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle, çocuk sayısının artışı ile birlikte onların bakımı ile ilgili endişe yaşayan ebeveynlerin bu endişelerinin ortadan kaldırılabilmesi ve ekonomik engellerin çocuk sayısı üzerinde azaltıcı etkide bulunmaması adına sosyal yardımların genişletilmesi yoluna gidilmektedir. Bu sosyal yardımlar sayesinde kadının içine düştüğü öne sürülen zorunluluk-çaresizlik sarmalından kurtuluşunun sağlanabileceği ve kadının da evine dönebileceği fikri ortaya çıkmaktadır.

Çocuk sayısının artışı öncelenmiş ve bu amaca uygun politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Öyle ki doğum ve aile yardımlarının yanında 2011'de çocuk sahibi olmayı teşvik etmek amacıyla 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda oldukça önemli bir değişiklik yapılmıştır. Buna göre, doğum yapan memura aylıksız 24 aya kadar izin hakkı tanınmış ve eşi doğum yapan memurun da bu haktan faydalanabileceği hükme bağlanmıştır.³⁷³ *Onuncu Kalkınma Planı*'nda da doğurganlık hızının düşmesi ve yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte gelecekte üretken nüfusun payının azalma riskine dikkat çekilmektedir.³⁷⁴ Bu riskin ortadan kaldırılması adına gerekli tedbirlerin alınmaması ve düzenlemelerin yapılmaması durumunda sahip olunan genç nüfusun yarattığı "demografik fırsat penceresi"nden yararlanılamayacağı ifade edilmektedir. Bu nedenle de nüfus politikalarında, toplam doğurganlık hızının yükseltilmesinin amaçlandığı belirtilmektedir. Doğurganlık hızının, risk oluşturmayacak şekilde yükselebilmesi ve ülkenin önemli avantajları arasında sayılan genç nüfusun varlığının korunabilmesi adına kadına yönelik birtakım tedbirler sıralanmaktadır. "İş ve aile yaşamının uyumlaştırılması", bu tedbirler arasındadır. Bahsi geçen bu "uyumlaştırma" uygulamaları olarak da doğum izin ve haklarının geliştirilmesinin, kreşlerin teşvik edilmesinin ve esnek çalışma imkanlarının genişletilmesinin sağlanacağı ifade edilmektedir. Ancak yine de Türkiye'de doğurganlık oranı, AK Parti Hükümeti'nin beklentisi nispetinde bir artış göstermemektedir.

Türkiye'de kaba doğum hızında, düzenli olmasa da bir düşüş gözlenmektedir. Bu düşüşte de çeşitli nedenler etkili olmaktadır. Genel olarak da ilk ve belki de en önemli neden olarak sayılan ekonomik kaygılar olmaktadır. Nitekim çocuk sahibi olmanın maliyeti dünya ölçeğinde her geçen yıl artmaktadır. İhtiyaçlar değiştikçe ve "yok"

³⁷³ **657 sayılı Devlet Memurları Kanunu**, Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>, Erişim tarihi: 23.02.2018.

³⁷⁴ **Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)**, Erişim adresi: http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu_Kalk%C4%B1nma_Plan%C4%B1.pdf, Erişim tarihi: 19.05.2018.

mefhumu kaybolmaya başladıkça maliyetler de artmakta ve maliyetteki artış, çocuk sahibi olma talebinde başka bir ifadeyle doğurganlık oranı üzerinde azaltıcı etkide bulunmaktadır.³⁷⁵ İhtiyaçlar, geçmişte olduğundan farklı olarak büyük bir hızla değişmekte ve bu değişen ihtiyaçların karşılanması ebeveynler için âdeta bir zorunluluk haline gelmektedir. Aileler, böylesi bir zorunlulukla karşı karşıya kalmak istemedikleri gibi ihtiyaç olarak sunulana yanıt üretme noktasında başarısızlık ihtimalinden de korkmaktadırlar. Sosyo-ekonomik faktörlerin etkisi ve eğitim seviyesinin yükselmesi, ailelerin çocuk ile ilgili düşüncelerinde de bir değişim yaratmıştır.³⁷⁶ Özellikle kentli aileler, çocuğa artık gelecekte kendilerinin bakım ihtiyacını karşılama ve kendileri ile ilgilenme anlamı yüklememekte ve çocuğu, haneye katkı sunacak bir işgücü olarak görmemektedirler. Ayrıca evlilik de ileri yaşlarda gerçekleşmekte ve annenin yaşı da o nispette artmaktadır. Yakın geçmişe kadar anne olma yaşı, 20'li yaşların başında seyrederken; son döneme bakıldığında bu yaşı, 30-34'e kadar ilerlediği görülmektedir.³⁷⁷

Bu noktada AK Parti Hükümeti'nin üç çocuk politikası ile birlikte incelenmesi gereken bir diğer konu, ekonomik yetersizlikler nedeniyle çocuklarının bakımını gerçekleştiremeyen ya da farklı nedenlerden ötürü koruma altına alınan çocukların yeniden ailelerinin yanına dönmeleri teşvik edilmesi ile ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuğun anne-babası ve kardeş(ler)i ile birlikte yaşayarak birbirinden haberdar olarak yaşamını sürdürmesi ve âdeta ailenin yeniden kurulması sağlanmıştır. Yine benzer amaçla "koruyucu aile hizmet modeli" geliştirildiği gibi evlat edinme

³⁷⁵ Gülay Toksöz, 2011, s. 115.

³⁷⁶ Nur Vergin, "Toplumsal Değişme ve Türkiye'de Aile", **Aile Yazıları 2: Kültürel Değerle ve Sosyal Değişme**, Bilim Serisi 5/2, Der. Beylü Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1990, s. 309. Ayrıca bkz. Deniz Kandiyoti, "Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik", Der. Deniz Kandiyoti, **Türkiye'de Ailenin Değişimi**, Ankara, Maya Yayıncılık, 1984; Çiğdem Kağıtçıbaşı and Bilge Ataca, "Value of Children and Family Change: A Three-Decade Portrait From Turkey", **Applied Psychology: An International Review**, 54, 3, 2005.

³⁷⁷ Bkz. TÜİK Temel Doğurganlık Göstergeleri, Doğum İstatistikleri-Annelerin Yaş Grubuna Göre Doğumlar, Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1060, Erişim tarihi: 08.03.2018.

süreci de hızlandırılmıştır. "Sevgi evleri" projesi ile de çocukların ev ortamında ya da ev ortamına benzeyen mekanlarda büyümesi sağlanmaya çalışılmıştır. Tüm bu düzenlemeler birlikte düşünüldüğünde, çocuğun zihin dünyasında 'ev ve aile'nin birlikte oluşturulması çabası söz konusu olmuştur. Zira gelecekte ebeveyn olması planlanan çocuğun ev ve aile ile ilgili bu yoksunluğu, onun aile kurmasını zorlaştıracak gibi kurduğu ailenin de kolayca yıkılmasına neden olabilecektir. Ailenin doğrudan kendisine yönelen bu problemin böylece kökenine ilişkin bir çözüm üretme arayışından bahsedilebilmektedir.

3.3.2. Yaşlı Ebeveynlerin Barındırılması ve Bakımı

Yaş, toplumsal yaşamda genel olarak tecrübeyi ya da tecrübesizliği anlatır bir şekilde kullanılmaktadır. Yaş ile tecrübe arasında orantı kurulmakta ve yaşın yükselmesi ile birlikte edinilen birikimin oldukça önemli olduğu fikri öne çıkmaktadır. Buna göre de yaşlı olarak adlandırılan bireylerin geçmişin bilgisine sahip oldukları bugüne ya da geleceğe dair söyleyecekleri çok şey bulunmaktadır. Yaşlı bireylere saygı da onların yaşamları boyunca edindiği deneyimleri ile bağlantılı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem geçmişte deneyimledikleri birçok olay ya da olgu hakkında bilgi aktarmakta hem de yaşanmışlığı simgelemektedirler. Aklın yanılabilceği ve kusursuz çalışmadığı üzerinde duran muhafazakâr ideolojide de birinci bölümde bahsedildiği gibi yaşanmış ve denenmiş olan oldukça kıymetli kabul edilmektedir. Nitekim aktarımın nesiller arasında gerçekleştiği düşünülürse, yaşlı ve genç nüfus arasındaki iletişimin sürekli kılınmasına ve bağın kopmamasına bu noktada dikkat çekilmektedir.

Aile de yaşlı bireyler ile ilk karşılaşılan ve birlikte yaşanan kurum olmaktadır. Geniş aile ya da geleneksel aile modelinde görülen bu birlikte yaşamının, modern ailenin ortaya çıkışı ile birlikte sona ermeye başladığı görülmektedir. Artık çekirdek aile

olarak da anılan bu modelde yaşlı ebeveynler yaşamamakta, bu ailenin üyeleri olarak anne-baba ve çocuk(lar) ile karşılaşmaktadır. Ayrı bir evde kalarak çoğunlukla yalnız yaşamaya başlayan yaşlı ebeveynler, kendilerini bekleyen önemli bir sorun ile yüzleşmektedirler. Bu da yaş ile bağlantılı olarak ortaya çıkan temel birtakım ihtiyaçların karşılanamamasından kaynaklanan bakım sorunudur. Başka bir bireyin desteğine ya da yardımına ihtiyaç duyulmakta ve bu destek ya da yardım olmadan yaşamın sürdürülmesi neredeyse olanaksız hale gelmektedir. Bu nedenle, toplumun yaşlı nüfusunun bu bakım sorununu çözebilmek adına hükümetlerin çeşitli sosyal politikalar ürettiği bilinmektedir. Genel olarak da farklı adlarla açılan kurum ve kuruluşlardan yararlanılmaya ve yaşlı nüfus, bu kurum ve kuruluşlarda görevli personel aracılığıyla barındırılmaya çalışılmaktadır.

AK Parti ise yaşlıların bu bakım sorununa huzurevleri vb. kuruluşlarla çözüm üretmenin yolunu aramışsa da asıl olarak teşvik ettiği, yaşlıların bakımının aile içinde çocukları ya da çeşitli düzeylerdeki yakınları tarafından gerçekleştirilmesidir. Nitekim bu talep de yaş ile edinildiği varsayılan tecrübe olumlanarak dile getirilmektedir. Yaşlıların geçmiş ve gelecek arasında köprü vazifesi gördüğü ve eğer bu köprü kurulamazsa geleceğin sağlam temeller üzerine inşa edilemeyeceğinden bahsedilmektedir.³⁷⁸ Yaşlıların, geçmiş yaşantıları ve hatta kendi deneyimlediklerinin dışında aktarma yoluyla edindikleri bilgi birikimi sayesinde yeni nesle öğretebilecekleri ya da iletebilecekleri birçok şey bulunduğu ileri sürülmektedir. Sahip olunan bu tecrübe, yeni neslin yolunu aydınlatabilecek ve onları muhtemel tehditlerden koruyabilecek nitelikte kabul edilmektedir. Geleceğe ilişkin detayların bilgisine ulaşılabilmekte ve muhafazakârlıkta önemsenen geçmiş-bugün-gelecek ilişkisinde istenen "sürekliliğe" katkı sunulmaktadır.

³⁷⁸ **AK Parti 2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi**, Erişim adresi: <http://m.akparti.org.tr/site/dosya/59647>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

Yaşlı nüfusun bakımının, ailenin herhangi bir üyesi tarafından üstlenilmesi mümkünse de AK Parti Hükümeti'nin asıl beklentisi, ebeveynlerin bakımının -eğer varsa- bizzat çocukları tarafından gerçekleştirilmesi yönündedir. Bu bakımı da kutsal bir görev kabul ederek gönüllülük içerisinde yerine getirmeleri beklenmektedir. Çoğunlukla da bu yaşlı ebeveynleri, çocukların kendi evlerine yerleştirerek birlikte yaşamaya başlamaları ve böylece yaşlıların bakımının "aile içinde" gerçekleştirilmesi gerektiği mesajı verilmektedir. Amacı ne olursa olsun bu birlikte yaşam söz konusu olduğunda da "geniş aileye ilişik çekirdek aile" modelinden bahsedebilmek mümkün hale gelmektedir.

AK Parti Hükümeti tarafından teşvik edilen "geniş aileye ilişik çekirdek aile" modelinde, bakımı üstlenilen de genellikle erkeğin ebeveyni olmaktadır. "Patriarkal geniş aile modeli" olarak da adlandırılan bu modelde yaşlı erkek, ailenin bütün üyeleri üzerinde otoritesini kullanmaktadır.³⁷⁹ Otoritenin gücü, yaş ile bağlantılı olarak ortaya çıkmakta ve diğer üyeler tarafından kabul edilmektedir. Bu yaşlı erkek etrafında toplanan ailenin diğer üyelerinin onun isteklerine göre hareket etmeleri beklenmekte ve bu isteklerin yerine getirilmesi nispetinde de ailenin "kutsiyetin şuuru" olduğunun hatırlanabileceği ileri sürülmektedir. Ancak bu yaşlı erkeğin her türlü bakım faaliyeti, kadının sorumluluğuna verilmekte ve bu sorumluluğuna dair görevlerini aksatmadan yerine getirmesi beklenmektedir. Yapılan nakdi yardımlar da kadının bu görevini yerine getirmesini kolaylaştırıcı ve en önemlisi teşvik edici nitelikte olmalıdır ki söz konusu bakım faaliyeti evde gerçekleştirilmeye devam edilebilsin.

Evde bakım faaliyetinin neredeyse tüm sorumluluğu, yukarıda bahsedildiği gibi kadına verilmektedir. Temelinde cinsiyete dayalı işbölümünü gördüğümüz bu sosyal politika³⁸⁰ ile kadının gündelik yaşamı, bilfiil ev ile sınırlı hale gelmektedir. Ev dışında

³⁷⁹ Dedeoğlu, 2000, s. 157.

³⁸⁰ Bu konuda bkz. Özge Sanem Özateş Gelmez, "Ailevileştirilen bakımın kürek mahkûmları: Evde bakım uygulaması kapsamında bakım veren kadınların deneyimleri", **Fe Dergi** 7, No: 2 (2015), 59-71, URL: http://cins.ankara.edu.tr/14_5.pdf, Erişim tarihi: 08.03.2018.

çalışması, hem anlamsız hem de gereksiz görülmeye başlanmaktadır. Zira yaşlı ebeveynin bakımı için verilen ekonomik desteğin, özellikle alt sınıftan kadınların çalışma yaşamına katılımının gelir elde etme temel amacını ortadan kaldırdığı öne sürülmektedir. Kadının bu sayede hem fitratına uygun bir meşguliyet içerisinde olduğu hem de hasta ve yaşlı olan bu bireyin bakımını üstlenerek dinen övüldüğü vurgulanmaktadır. Dolayısıyla kadın, yine evin içerisinde bırakılmakta, ev içi bakım ve hizmet faaliyetleri içerisinde yaşamını sürdürmeye devam etmektedir. Bu sayede de kadın, hem dışarıda kendisini beklediği öne sürülen tehlikelerden korunabilmekte hem de aslında görevi olarak görülen bu bakımın bedelinin ödenmesi ile gelir elde edebilmektedir.

Türkiye'de yaşlı nüfus da her geçen gün artmakta ve yaşlı nüfusun artışı ile birlikte bu nüfusun temel ihtiyaçlarının karşılanması adına yasal düzenlemeler yapılması, sosyal hizmetlerin çalışmalarını çok daha kapsamlı bir şekilde yürütmesi zorunlu hale gelmekte ve bu zorunluluk, siyasal iktidar açısından beraberinde kaynak problemini de yaratmaktadır. Her şeyden önce yaşlıların bakım faaliyetinin gerçekleştirilebileceği yeni sosyal kurumlar açılması gerekmektedir. Zira yaşlı bakımı için yeterli kapasite ve donanıma sahip huzurevleri ya da bakım mekanları, ihtiyacı karşılayacak düzeyde değildir. Bu nedenle de ortaya çıkan bu kurumsal problem, evde bakımı zorunlu hale getirmekte ve evde bakımın gerçekleşebilmesi adına destek ya da teşvikler yasal düzenlemelerin konusu olmaktadır. Yaşlı bireylerin de yaşamına aile üyeleri ile özellikle çocuklarıyla birlikte devam etmek istedikleri ve bu şekilde çok daha mutlu oldukları ileri sürülmektedir.³⁸¹ Birlikte yaşamı kolaylaştırabilmek ya da ortaya çıkabilecek muhtemel sorunları ortadan kaldırabilmek adına da "Aile Dostu Konut Politikaları" uygulanması önerilmektedir.

³⁸¹ **Aile Bütünlüğünü Olumsuz Etkileyen Unsurlar ile Boşanma Olaylarının Araştırılması ve Aile Kurumunun Güçlendirilmesi İçin Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, 14 Mayıs 2016, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/5429366a369dc32358ee2a92/meclis%20ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20komisyonu.pdf>, Erişim tarihi: 08.04.2018.

Yaşlı ebeveynlerle aynı evde yaşamak, birçok sorunun da çözümü olarak kabul edilmektedir. Her şeyden önce, bu ailede, dinginliğin ve sükûnetin hakim olacağı ve sorunların çok daha kolaylıkla aşılabileceği varsayılmaktadır. Başka bir ifadeyle, yaşlı bireylerle birlikte yaşamak, farklı problemlerle karşı karşıya kaldığı düşünülen ailenin sorun çözme yetisinin yeniden diriltilebilmesini sağlayabilecektir. Dolayısıyla çekirdek ailenin, günümüzde tek muteber ya da ideal olarak sunulmasına yönelik de bir çekince ya da itiraz ortaya çıkmaktadır. Zira çekirdek aile, modernleşme sürecinin sonucunda ortaya çıkan ve sahip olduğu yapısal özellikler nedeniyle toplumun "öz"ü ile çatışan bir aile modeli olarak görülmektedir. Bu aile modelinde, yaşlı ebeveynlerden uzak ve ayrı yaşamak temel bir özellik olarak belirlenmektedir. Oysaki geleneksel ve dini değerler açısından, bu uzaklaşma ve hatta yaşanabilecek kopuş kabul görmemektedir.

3.3.3. "Aile Birliği"nin Bozulması: Boşanma

Evliliğin dolayısıyla aile birliğinin ortadan kalkması olarak boşanma, muhafazakâr ideoloji tarafından "kötü" bir son olarak imlenmektedir. Ailenin dağılması anlamına gelen boşanma, kendi içinde bir bozulmaya işaret etmekte ve sonuçları itibariyle tehditkâr bulunmaktadır. Kurulan aile ve evlilik özdeşliğinde boşanma, evlilik akdinin sonlanması olarak ele alınmaktan öte ailenin yıkımı olarak değerlendirilmekte ve mutlaka önlenmesi gereken "istenmeyenler" arasında yer almaktadır.

Boşanmanın "istenmeyenler" arasında yer alması ve kendi içinde taşıdığı bir "son"a işaret etmesi, bu "son"un bir toplumsal yara ile özdeş tutulmasından kaynaklanmaktadır. Boşanmanın bu tür bir özdeşleştirme çabası eşliğinde anılması, ailenin ortadan kalkması ile ilgili olmaktadır. Evlilik akdinin bozulması ile birlikte ailenin içkin olduğu düşünülen birliğin ortadan kalktığı ve sonuç olarak topluma yansıtacak muhtemel bir buhranın yaşanabileceği ileri sürülmektedir.

AK Parti de neden(ler)i ne olursa olsun boşanmayı onaylamamaktadır. Boşanma, toplumsal hastalıkların kaynağı olarak görülmekte ve boşanma oranlarındaki küçük bir yükseliş dahi tehditkâr kabul edilmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre de kabaca 2007'den 2016'ya kadar boşanma oranının düzenli artışı ile karşılaşılmaktadır.³⁸² 2016 baz alınarak da son 5 yıl içerisinde boşanma sayısı %9,8, son 10 yıl içerisinde ise %41 oranında artmıştır.³⁸³ 2004'te 91.022 evlilik, boşanma ile sonuçlanmış ve 2013'te bu sayı, 125.305 olmuştur. 2013'teki bu sayı, 2014'te %4,5 artarak 130.913'e yükselmiş ve kaba boşanma hızı, %1,7 olarak gerçekleşmiştir.³⁸⁴ Boşanan çiftlerin sayısı 2015'te, 2014'e göre %0,7 artarak 131.830 olmuştur.³⁸⁵ 2016'da boşanan çift sayısı bir önceki yıla göre nispeten bir düşüş göstermiş ve boşanan çiftlerin sayısı 2015'e göre %4,3 azalarak 126.164 olmuştur.³⁸⁶ Bu artış, çok büyük oranlarda gerçekleşmese dahi toplumun gelecekteki varlığı ile aile kurumunun dinamizmi arasında doğrudan bağlantı kuran AK Parti Hükümeti, genel olarak 2010'dan itibaren yasal düzenlemelerle boşanmalarda olduğu ileri sürülen artışı durdurmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla hem boşanmanın nedenleri araştırılmakta hem de bu araştırmaların sonuçları göz önünde bulundurularak boşanmanın gerçekleşmemesine yönelik önlemler alınmaktadır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından çeşitli düzeylerde evlilik öncesi eğitim programları ya da seminerleri düzenlenmekte, özellikle taşra teşkilatları aracılığıyla aile danışmanlık çalışmaları yürütülmekte ve boşanma aşamasındaki

³⁸² Bkz. TÜİK, Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/Start.do?jsessionid=hgyKY6CSFtKp8LLGVQL1p1kZSy9hJzhSHFyBpTY6RGbbJ7pHHLGy!-982442287>, Erişim tarihi: 21.04.2017.

³⁸³ Türkiye İstatistik Kurumu Basın Odası Haberleri, Sayı: 32/2016, Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2016_32_20160316.pdf, Erişim tarihi: 02.02.2018.

³⁸⁴ Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2014, Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18628>, Erişim tarihi: 18.04.2018.

³⁸⁵ Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2015, Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21515>, Erişim tarihi: 18.04.2018.

³⁸⁶ Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2016, Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24642>, Erişim tarihi: 18.04.2018.

çiftlerle görüşmeler yapılmaktadır. Aile İrşat ve Rehberlik Büroları da dini bilgiler eşliğinde danışmanlık yapmakta ve aile ya da aileyi çeşitli şekillerde etkileyen konularda sorulan soruları yanıtlamaktadır. Aile ombudsmanlığı da benzer amaçlarla faaliyetlerini yürütmekte, boşanmayı önlemeye veya en azından çiftleri, boşanma kararlarını bir kez daha gözden geçirmeye ikna etmeye çalışmaktadır. Özellikle anlaşmalı olmayan boşanmalarda da mahkeme aşamasında dava süresi uzamakta ve taraflara uzlaşma için ek süreler verildiği gibi terapilerden yararlanmaları kararı da verilmektedir. Başlangıç itibariyle temel birtakım destek mekanizmaları ile müdahale edilmeye çalışılmışsa da boşanmalardaki artışın devamı nedeniyle daha kapsamlı çalışmalar da yürütülmektedir. 2016'da boşanmaların nedenlerinin araştırılması amacıyla *Aile Bütünlüğünü Olumsuz Etkileyen Unsurlar ile Boşanma Olaylarının Araştırılması ve Aile Kurumunun Güçlendirilmesi İçin Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu* kurulmuş ve komisyon, bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda, evlilikler ve boşanmalar birlikte ele alınarak yorumlanmaya çalışılmış ve evlenmelerde önemli bir artış olmamasına rağmen boşanmaların arttığı ifade edilmiş, aile bütünlüğünü etkileyen unsurlara yer verilmiş ve öncelikle "kadim değerleri yok saymadan ve yeni gerçekleri de göz ardı etmeden üretilen politikalar"ın önemi üzerinde durulmuştur.³⁸⁷

AK Parti Hükümeti, artan boşanma vakalarının "kişisel ya da ailevi bir mesele" olarak değerlendirilemeyeceği ve toplumun genelini ilgilendiren bir sorun olduğu üzerinde durmaktadır. Toplumun aile yapısının değişimine dikkat çekilmekte ve bu değişimin sonuçlarının olumsuz olduğu belirtilmektedir. Tek ebeveynli ailelerin

³⁸⁷ **Aile Bütünlüğünü Olumsuz Etkileyen Unsurlar ile Boşanma Olaylarının Araştırılması ve Aile Kurumunun Güçlendirilmesi İçin Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, 14 Mayıs 2016, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/5429366a369dc32358ee2a92/meclis%20ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20komisyonu.pdf>, Erişim tarihi: 08.04.2018.

doğuşuna tanıklık edilmekte ve bu tek ebeveynli aileler, AK Parti'nin tanımladığı "sağlam aile yapısı" ile büyük bir uyumsuzluk göstermektedir. Bu aileler, siyasal iktidar tarafından başlı başına bir sorun alanı olarak görülmektedir. Zira tek ebeveynli aile, aslında aile olarak bile tanımlanamamaktadır. Burada çiftin müşterek çocukları, mahkeme kararına göre anne ya da babanın yanında barındırılmaktadır. AK Parti'ye göre, bu çocuk(lar) anne ve baba sevgisinden mahrum kalmakta, ailenin sunduğu duygusal desteğin eksikliği nedeniyle psikolojik bir tahribat yaşamaktadırlar. Dolayısıyla anne ya da babasından ayrı kalmak zorunda kalan veya devlet kurumlarına yerleştirilen çocukların, kişisel gelişimlerinde sorunlar yaşandığını ve daha sonraki yıllarda da topluma entegre olamadıkları ileri sürülmektedir. Sosyalleşme sürecinde yaşanan bu önemli eksikliğin de yalnızca bireysel bir sorun olarak kalmadığı ve zaman içerisinde topluma yansıyan bir buhrana neden olabildiğinden bahsedilmektedir.

Türkiye'de arttığı ileri sürülen boşanma vakalarının yanında dikkat çeken bir diğer unsur, boşanma davalarının genellikle kadınlar tarafından açılmasına ilişkindir. Bu da toplumsal bir değişime işaret etmektedir. "Aile kurumunun en hayati aktörü" olarak tanımlanan kadının, boşanma talebiyle gelmesi endişe ve şaşkınlık yaratmaktadır. Bahsi geçen "sağlam aile yapısı" ile bağdaşmayan bu talep, kadından beklenen sabır/tahammül ve kaderine razı olma hal ve tavrından uzaklaşmanın yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu durum da çoğunlukla kadının çalışma yaşamına katılması ile birlikte ortaya çıkan bir sonuç olarak ele alınmaktadır. Ev dışında çalışan kadın, her şeyden önce ekonomik özgürlüğüne kavuşmakta ve çeşitli düzeylerde karşı karşıya kaldığı bağımlılık zincirini kırarak kendine güven duymaya başlamaktadır. Kendi yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilme ile birlikte gelişen ve güçlenen bu güven duygusunun, ailede var olduğu öne sürülen rol ve görevlere dayalı iç dengeye zarar verdiği fikri öne çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, daha önce bahsedilen zorunluluk-çaresizlik sarmalının, ailenin bu doğal dengesi üzerinde yıkıcı etkilerde bulunduğu varsayılmaktadır. Rollere

bağlılık azalmakta ve temel birtakım görevler dahi yerine getirilememeye başlanmaktadır. Kadın ile özdeş olan ve âdeta kadının üzerine yapışık kalmış görevlerin yerine getirilememesi, erkek egemenliğini sarsıcı ve nihayetinde aileyi yıpratıcı nitelikte görülmektedir.

Kadın, ev içindeki yaşamını ve aile içerisindeki konumunu sorgulamakta, eğitim seviyesindeki belirgin artışla birlikte ekonomik bağımsızlığını öncelemektedir. Boşanma davaları incelendiğinde de evliliğin sonlandırılması talebi çoğunlukla kadından gelmekte ve kadın, "vefakâr ve çilekeş" rolünden her geçen gün uzaklaşmaktadır. Kadının bu üstü kapatılmaya çalışılan bireyselleşme çabası, aile üyelerinin birbirinden bağımsızlaşmasına da neden olmaktadır. Kadın, geçmiş ile kıyaslandığında artık ev dışında çalışmayı, eğitim olanaklarından daha geniş boyutlarda yararlanmayı talep etmekte ve bireysel yaşamına dair beklentilerini dile getirmektedir. Buna göre, kadının farklılaşan talep ve beklentilerinin, ailenin kurulmasını ve yeni nesillerin yetiştirilmesini geciktirdiği ya da engellediği gibi kurulan ailelerin yıkılmasına yani boşanma gibi hiç arzu edilmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olduğu üzerinde durulmaktadır.

3.3.4. Kürtaj: Bir "Yıkım" ve "Yok Olma" Projesi

Kürtaj, tarihsel süreç içerisinde birçok ülkenin yasal kısıtlamaları arasında yer aldığı gibi kürtajın önünde var olan yasal engellerin kaldırılması da zaman zaman söz konusu olmuştur. Genellikle de değişen nüfus politikaları ile birlikte kürtaj, ülkelerin gündemine yerleşmeye başlamıştır. Buna göre, pronatalist politikalar uygulanmaya başladığında kürtaj yasağı ile karşılaşılması; antinatalist politikaya yönelik bir değişim ile kürtaj serbest bırakılmıştır. Türkiye'de de kürtajın yasallığı bağlamında belirleyicilik,

söz konusu bu politikalar eşliğinde gerçekleşmiştir ancak parti ve hükümetlerin siyasal kimlikleri de etkili olmaya devam etmiştir.

Türkiye'de nüfus planlaması çerçevesinde farklı dönemlerde, kürtaj ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmış ya da mevcut hükümlerde değişime gidilmiştir. Cumhuriyet'in ilanının ardından ülkenin ağır savaş koşullarından çıkmış olması ve çok sayıda kayıp vermesi nedeniyle nüfus telafisine yönelik bir politika geliştirilmiş ve bu yönde tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Öncelikle 1926'da Ceza Yasası'nda, istenmeyen gebeliklerin sonlandırılmasına yönelik çeşitli araçlar kullanılarak çocuk düşürülmesi yasaklanmış ve 6 aydan 3 seneye kadar hapis cezası verileceği hükme bağlanmıştır. 1936'ya gelindiğinde ise böyle bir eylemde bulunulması halinde tanımlanan ceza daha ağırlaştırılarak 1 seneden 4 seneye kadar hapis cezası şeklinde değiştirilmiştir. Bu yasak, pronatalist politikaların uygulanmaya devam ettiği 1965'e kadar devam etmiştir. 1965'te Nüfus Planlaması Hakkında Kanun ile birlikte nüfus artışına yönelik politikalarından vazgeçilmiştir. Bu kanun ile gebeliğin gerçekleşmemesi için doğum kontrol yöntemlerine başvurulabileceği ve genel olarak gebelik ile ilgili sağlık açısından ciddi tehlikeler söz konusu ise kürtajın yapılabilmesi belirtilmiştir.³⁸⁸ 1983'te 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un 5. maddesinde gebeliğin 10. haftası doluncaya kadar sağlık açısından herhangi bir risk olmasa dahi bu istek üzerine kürtaja izin verilmiştir ancak kadın evli ise kürtajın yapılabilmesi için kocanın rızası aranmıştır. Dolayısıyla kürtaj ile ilgili yasal düzenlemeler, ülkenin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılmış, kürtajın yasaklanması ya da kürtaja izin verilmesi koşulları, ülkenin dinamikleri esas alınarak belirlenmiştir.

³⁸⁸ **Nüfus plânlaması hakkında Kanun**, (Resmî Gazete ile yayımı: 10.4.1965 – Sayı: 11976), Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc048/kanuntbmmc048/kanuntbmmc04800557.pdf, Erişim tarihi: 27.04.2018.

AK Parti, her şeyi ile bir canlı olarak kabul ettiği ceninin yaşamının sonlanmasını gerekçesine bakmaksızın onaylamaktan çok uzak olsa da katı bir yasak süreci başlatamamıştır. Bunun yerine daha ziyade fiili durum üzerinde birtakım engelleyici etkilerde bulunulmaya çalışılmıştır. Nitekim 2004'te TCK'da yapılan değişiklikte kürtaj ile ilgili cezalar hafifletilmiştir ancak Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'da herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'da geçen "eş rızası" ibaresinin aynen korunması, kadının bedeni ile ilgili alacağı bu temel kararda eşinin onayını beklemesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla TCK'da kürtajın suç sayılmaması, yasal sürenin geçmesi nedeniyle 2004 öncesinden farklı olarak ceza indirimine gidilmesi ya da tecavüz durumunda kürtaj için ek süre verilmesi, Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'daki bu madde ile âdeta dengelenmiştir. Nitekim kürtaj kararı alan kadının, eşinin rızasının aranması koşulu kürtajın gerçekleşmemesine de neden olmuştur.

Kürtaj, özellikle 2012'den itibaren yoğun tartışmaların yaşandığı konuların başında gelmiştir. Erdoğan'ın yaptığı konuşmada "...Kürtajı bir cinayet olarak görüyorum. Buna kimsenin müsaade etme hakkı olmamalı. Ha anne karnında bir çocuğu öldürürsünüz ha doğduktan sonra öldürürsünüz. Hiçbir farkı yok."³⁸⁹ sözlerinin ardından kürtaj, toplumun farklı kesimleri tarafından ele alınmıştır. Kürtaj, başta Erdoğan olmak üzere partinin ve hükümetin öne çıkan isimleri tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Cinayetten herhangi bir farkı olmadığı ileri sürülen kürtajın kabul edilebilecek ya da mazur gösterilebilecek hiçbir tarafının olmadığına dair tavizsiz bir tavır benimsenmiştir. Cinayet ile özdeşleştirilen kürtaj, nedeni ya da sonucu ne olursa olsun asla başvurulmaması gereken bir "yıkım projesi" olarak görülmüştür. Türk milletinin ortadan kaldırılmasına yönelik bir "yıkım" ve "yok etme" sürecinden bahseden siyasi iktidarın kürtaj karşıtlığı, yasak olarak ortaya çıkmasa da etkileri pratiğe yansımıştır.

³⁸⁹ "Erdoğan: Kürtaj Cinayettir", 25 Mayıs 2012, Erişim adresi: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-kurtaj-cinayettir,VgwTjJiEyEuq-9Qcqy6Ag>, Erişim tarihi: 24.10.2017.

Mayıs 2012'den itibaren yoğun tartışmaların yaşanmasına neden olan kürtaj konusu, siyasal iktidarın dini vurgularla birlikte işlediği bir öldürme eylemi ile birlikte ele alınmıştır. Bu öldürmenin hiçbir haklı ya da makul gerekçesinin olamayacağı belirtilmiş ve tartışma çok daha ileri boyutlara taşınmıştır. Tecavüze uğrayan kadının dahi gebe kalması durumunda kürtaj yaptırılmaması, doğacak çocuğun bakımının devlet tarafından üstlenilmesi önerisi tartışmanın boyutunun değişmesine neden olmuştur. Dönemin Sağlık Bakanı Recep Akdağ, kadının "başına kötü bir şey gelmesi" yani tecavüze uğraması sonucunda gebelik gerçekleşmişse bu gebeliğin sonlandırılması yoluna gidilmemesini önermiştir.³⁹⁰ Doğacak olan çocuğun bakımını devletin üstlenebileceği belirtilmiş ve doğacak çocuk ile ilgili planlanan bakım sorunu, öncelikle tecavüz sorunsallaştırılmasından ele alınmıştır. Oysaki kürtajın cinayet ile özdeş kılınması, tecavüzün yaşanması durumunda dahi kürtaj hakkının çeşitli nedenlerle kullanılamaması her şeyden önce kadının cinsel özerkliğine aykırılık oluşturmaktadır. Nitekim Allison M. Jaggar da çocuğun doğumu ve daha sonraki sürecin getirdikleri nedeniyle öncelikle ve doğrudan kadının yaşamının etkilendiği için kadının kararının bu noktada belirleyici olması gerektiğinden bahsetmektedir.³⁹¹ Ancak iktidarın denetim mekanizmaları, bu kararın alınması sürecini etkilemekte ve günah başta olmak üzere ayıplama-suçlama gibi toplumsal baskılar ile karşılaşmaktadır.

Siyasal iktidar tarafından kürtajın cinayet olarak adlandırılmasının ardından kadın dernekleri, kadın platformları, sivil toplum kuruluşları ve muhalefet partileri tepkilerini dile getirmişlerdir. "Benim Bedenim Benim Kararım" platformu, en çok ses getiren ve kadınların yoğun katılımı ile gerçekleşen eylemler düzenlemiş ve kürtaj

³⁹⁰ ""Annenin başına kötü bir şey gelirse..." Gerekirse o çocuğa devlet bakar", 30.05.2012, Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/annenin-basina-kotu-bir-sey-gelirse-gerekirse-ococuga-devlet-bakar-20660547>, Erişim tarihi: 24.10.2017.

³⁹¹ Allison M. Jaggar, "Abortion and a Woman's Right to Decide", **Living with Contradictions: Controversies in Feminist Social Ethics**, Ed. Allison M. Jaggar, Colorado, Westview Press, 1994, s. 282-283.

kararının ancak kadına ait olduğunu belirtmiştir. İnternet aracılığıyla fotoğraflar paylaşılan platform, aynı anda ya da belirli aralıklarla düzenlediği birçok eylemle dikkat çekmiştir. Toplumun geneli tarafından benimsenmemesine ve karşı duruşların ortaya çıkmasına rağmen farklı kesimden kadınların desteğini almayı başarmıştır. Öyle ki Erdoğan dahi konuşmasında, "Benim Bedenim Benim Kararım" sloganını eleştirmiş ve Uludere benzetmesinde bulunmuştur.

"Kürtaj Haktır Karar Kadınların" platformu ise kürtajın yasa dışı olduğunu ancak hükümet tarafından yapılan açıklamalar nedeniyle bazı hastanelerin kürtaj yapmaktan kaçındığı ve doğum kontrol yöntemlerine ulaşmanın bu açıklamalarla birlikte zorlaştığını ileri sürmüştür. Hastanelerde "fiili bir yasak" olduğu, kürtaj yasağı ile kadın bedeninin, doğurganlığının, cinselliğinin denetlendiği, kamu hastanelerinde fiili bir kürtaj engeli olduğu için kadının büyük meblağlar ödeyerek ve sağlıksız koşullarda kürtaj yaptırmak zorunda kaldığı, evli kadından talep edilen "koca izni"nin bekar kadının fişlenme tedirginliği yaşayarak kamu hastanelerine başvurmasını zorlaştırdığı belirtilmiştir. Hükümetin kadınları çocuk doğurmaya zorladığını dile getiren platform, Gebe Bebek Lohusa İzleme Sistemi (GEBLİZ) uygulamasının kalkmasını, hastanelerde kürtaj hizmetinin belirli bir standartta sunulmasını ve kürtajdaki yasal sürenin 12 haftaya çıkarılmasını talep etmiştir.³⁹² İstanbul Feminist Kolektif de Erdoğan'ın açıklamalarını kabul etmediklerini belirttikten sonra kürtaja ancak kadının kendisinin karar verebileceği üzerinde durmuştur.³⁹³ Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözüm Derneği, bir bildiri yayınlamış ve ülke genelinde imza kampanyaları başlatılmıştır.

³⁹² "Kürtaj Yasada Hak, Hastanelerde Yasak" 03 Mayıs 2013, Erişim adresi: <http://bianet.org/bianet/kadin/146346-kurtaj-yasada-hak-hastanelerde-yasak>, Erişim tarihi: 27.10.2017.

³⁹³ Kürtajın, kadının verebileceği bir karar olabileceği ve bu kararı vermenin kadının hakkı olduğu yönünde kapsamlı bir tartışma için bkz. Alison M. Jaggar, 1994.

Kürtaj ile ilgili tartışmalar devam ederken Feminist Politika, üreme hakkı başlığını açmıştır. Devletin hiçbir şekilde bu hak üzerinde kısıtlayıcı ya da zorlayıcı etkilerde bulunamayacağını, kürtaj kararının yalnızca kadına ve kadının sağlık durumunu değerlendirecek hekimin ortak kararına bağlı olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında hiç kimsenin ya da hiçbir devlet kurumunun, bu karara müdahil olamayacağı ya da bu karara ilişkin bir tasarrufunun olamayacağı savunulmuştur. Feminist Politika'nın bu hak temelli açıklamalarına Amargi Dergisi ise eleştirel yaklaşmış ve kuşkuyla baktığını açıklamakta gecikmemiştir. Tıbbi açıdan ise jinekoloji dernekleri, kürtajın farklı yönlerine dikkat çekmeye çalışmış ve İstanbul Tabip Odası, Türk Jinekoloji ve Obstetrik Derneği, Türkiye Maternal Fetal Tıp ve Perinatoloji Derneği, Türk Jinekolojik Onkoloji Derneği, Türk Perinatoloji Derneği, Türk Ürojinekoloji ve Pelvik Rekonstrüktif Cerrahi Derneği, Üreme Sağlığı ve İnfertilite Derneği, Üreme Tıbbi Derneği ve Türk Jinekoloji ve Obstetrik Derneği İstanbul Şubesi gibi dernekler de ortak basın açıklamaları ile kürtajın bir yasak konusu olamayacağı ve cinayet olarak adlandırılmasının da kendilerini rahatsız ettiğini dile getirmiştir.³⁹⁴ Türkiye Psikiyatri Derneği Kadına Yönelik Şiddeti Önleme Görev Grubu da doktorların katil olmadığı, kürtajı yasaklamanın kadının insan haklarına zarar vermek anlamına geldiği, kadının bedeni üzerinde yasak temelli kontrol kurmaya çalışmanın ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkide bulunabileceği ve bu nedenle de kürtajı değil, kürtaj hakkını savundukları yönünde açıklama yapmıştır.³⁹⁵ Temel olarak kadın derneklerinin ve tıbbi örgütlenmelerin üzerinde durdukları ve dikkat çekmeye çalıştıkları nokta, siyasal iktidarın yasak ve kontrol mekanizmasını işletmeye çalışmasının sonucunun telafisi mümkün olmayan problemler yaratacağı ile ilgili olmuştur.

³⁹⁴ "Sezaryen ve Kürtaj Neden Gerekli?", 28 Mayıs 2012, Erişim adresi: <https://bianet.org/bianet/toplum/138670-sezaryen-ve-kurtaj-neden-gerekli>, Erişim tarihi: 30.04.2018

³⁹⁵ **TPD Kadına Yönelik Şiddeti Önleme Grubu Kürtaj, Sezaryen ve Kadın Bedeninin Denetim Altına Alınması Konusundaki Bilimsel Görüşleri**, Erişim adresi: http://psikiyatri.org.tr/uploadFiles/246201212821-kurtaj-Gorev_Grubu_Raporu.pdf, Erişim tarihi: 30.04.2018.

İmza kampanyaları düzenlenmiş ve bu kampanyalarda hükümet tarafından yapılan kürtaj karşıtı açıklamaların, İstanbul Sözleşmesi'nin devlete verdiği ödeve aykırılık içerisinde olduğu ve kadına yönelik şiddetin desteklenmesi sonucunu ortaya çıkardığı belirtilmiştir. Ayrıca CEDAW'ın kadının çocuk sayısını ve çocuklarının ne zaman dünyaya geleceklerini serbest bir şekilde belirleme hakkını düzenlediği hükmüne ve 1995 Pekin Deklarasyonu'nun üzerinde durduğu "sağlık hakkı"na da aykırı olduğundan bahsedilmiştir.

Feministler, kürtaj meselesini daha ziyade hak kavramı üzerinden ele almışlardır. Kürtaj kararının ancak kadın tarafından verilebileceği ve bu karar üzerinde hiçbir kişi ya da kurumun onayına ihtiyaç duyulmayacağı belirtilmiştir. Bu fikre eleştirel ve mesafeli yaklaşımlar da eş zamanlı olarak dile getirilmiştir. Sonuç olarak başlıca iki temel ayrım ortaya çıkmıştır. Biri ceninin yaşam hakkını öne çıkarırken; diğerleri kadının bedeni üzerindeki tasarruf hakkını savunmuştur. Bu noktada, özellikle hak kavramı ile ilgili iç içe geçmiş bir karmaşa söz konusu olmuşsa da AK Parti Hükümeti, gerek siyasal kimliği ve geçmişinden getirdiği İslami kodlarıyla gerekse de pronatalist politikalarından yana tavrı nedeniyle belirgin bir kürtaj karşıtlığı içerisinde olagelmıştır. Kadının gebeliği ile ilgili ne düşündüğü ve ne yapmak istediği önemsenmediği gibi sağlığını tehdit eden bir durum yoksa gebeliğini sonlandırma kararı alması durumunda çok büyük bir "günah" işlemiş olacağı kesin bir şekilde dile getirilmiştir. Gelecek açısından endişe etmenin ya da rızık noktasında telaşa düşmenin "imanın zaafiyeti" olabileceği satır aralarına yerleştirilmiştir.

3.3.5. "Mukaddes Müessese": Evlilik

AK Parti Hükümeti'nin, evliliğin vakit kaybetmeden gerçekleşmesi ve ailenin kurulması yönünde büyük çaba harcadığı görülmektedir. Evlilik ve evliliğin ileri yaşlara bırakılmaması oldukça önemsenmekte ve her iki cins için de taşıdığı önem üzerinde durulmaktadır. Evlilik bağı ile birbirine bağlanan kadın ve erkeğin, bu bağın gücü

sayesinde "ehlileşme" sürecinin başladığı varsayılmaktadır. Bu "ehlileşme", yalnızca yeni sorumluluk alanları ve onların kurallarına ilişkin gerçekleşmemektedir. Aynı zamanda evliliğin, mutluluk ve huzur kaynağı olduğuna ilişkin bir söylem öne çıkmaktadır. Nitekim Erdoğan da "...Evlilik olayını geri atmayın. Nasibinizi bulunca kararınızı veriniz. Çok seçici de olmayın. O zaman gülistandan boş çıkarsınız."³⁹⁶ ifadesi ile evliliği överken; evliliğin mutluluğa giden bir yol olduğundan da bahsetmektedir. Tarafların hemcins olması ve aralarında evlilik bağının olmaması gibi kabul görmeyen durumlar ise toplumsal düzen açısından tehditkâr bulunmakta ve özellikle eşcinsellik hastalık olarak değerlendirilebilmektedir. Bu nedenle de tehdit olarak tanımlanan eşcinsellik ya da zina, dini argümanlar aracılığıyla kabul edilemezler arasındaki yerini alırken; evlilik övülmektedir.

Evlilik, cinselliğin bir tehdit olarak kurgulanması nedeniyle güvenli bir liman olarak kabul edilmektedir. Cinselliğin ihtiyaç kategorisinde değerlendirilmesi ve özellikle belirli bir yaşta cinsel dürtülerin çok daha güçlü olması, evliliği bu anlamda oldukça anlamlı hale getirmektedir. Başka bir ifadeyle, evlilik cinsel ihtiyaca yanıt üretirken; potansiyel bir tehdit olarak görülen cinselliğin kontrol altına alınmasını da sağlamaktadır. Kontrolün sağlanması beraberinde cinselliği de meşrulaştırmaktadır. Zira artık cinsellik, evlilik akdi bulunan kadın ve erkek arasında gerçekleşmektedir. Kadın ve erkek, evliliğini ilan ederek aynı evde yaşamaya başlamakta ve bu biraradallığını da hem toplumsal hem de dini açıdan onaylatmaktadır. Aksi takdirde zina ile karşılaşmakta ve zinanın korku veren sonuçları ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle de evlilik, genel olarak kutsal olana yapılan atıflarla birlikte ele alınmaktadır. Evliliğin, insanı istenmeyen davranışlara ya da eylemlere yönelmekten koruduğu ve bu sayede günah işlemesine engel olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla dini açıdan hem bahsi geçen

³⁹⁶ "Kızlara mesaj: Nasibinizi bulunca seçici olmayın", 18.07.2014, Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kizlara-mesaj-nasibinizi-bulunca-secici-olmayin-26835651>, Erişim tarihi: 29.10.2017

dünya hayatının esenliği sağlanmakta hem de "öteki dünya" tasavvuru adına oldukça önemli bir adım atılmaktadır.

AK Parti Hükümeti, evliliğin erken denebilecek yaşlarda gerçekleşmesinden yana bir tavrı da benimsemektedir. Örneğin 20'li yaşların başı, evlilik için uygun düşen yaşlar olarak kabul edilmektedir. Ancak günümüzde bu yaş aralığındaki bireylerin genellikle eğitimlerinin devam ediyor olması ve bilindiği üzere evlilik için ekonomik koşullarının uygun olmaması evliliğin bu yaşlarda gerçekleşmesini engellemektedir. Eğitimlerini tamamlamaları çok büyük bir çoğunluğu için mevcut ekonomik sorunların çözümünü getirmemekte ve hâlâ ailelerinin yardım ya da desteğine olan ihtiyaç devam etmektedir. Bu durum da bireyin evlilik düşüncesini ileri yaşlara ertelemesine neden olmakta ve günümüzde bu erteleme davranışı, evliliğin hiç gerçekleşmemesi sonucu da ortaya çıkarabilmektedir. Birey, yaşının ilerlemesi ile birlikte evliliğin getireceği sorumluluktan kaçınma davranışına yönelebilmekte ya da özgürlüğünün kısıtlanacağı düşüncesi ile evlilikten kaçınabilmektedir.

AK Parti Hükümeti de genç yaşlarda evliliği teşvik edebilmek için bahsi geçen bu sorunların çözümü adına birtakım politikalar geliştirmektedir. Üniversite öğrencilerinin mezun olduktan sonra başlayan öğrenim kredilerinin ödeme tarihinin ertelenmesi, evlilik kredileri verilmesi, çeyiz hesabı açılması vb. başta olmak üzere uygulamalardan yararlandığı görülmektedir. Bunların yeterli olmadığı durumlarda evliliğin gerçekleşmesi adına hükümetin bazı özel desteklerde bulunabileceği belirtilmektedir. Öyle ki Başbakan Ahmet Davutoğlu, "hayırlı bir eş" için gerekirse devlete dahi başvurulabileceğini dile getirmiştir.³⁹⁷ Tarafların evlilik talebi olmakla birlikte bazı dış engeller nedeniyle evlenememeleri söz konusu ise bu engellerin bizzat

³⁹⁷ "Davutoğlu, Evlenemeyen Gençlere Eş Bulma Vaadinde Bulundu", 22 Ekim 2015, Erişim adresi: <https://www.haberler.com/basbakan-davutoglu-sanliurfa-da-7805017-haberi/>, Erişim tarihi: 08.11.2017.

hükümet tarafından ortadan kaldırılabileceği açıkça ilan edilmektedir. Ailenin tam anlamıyla içine dahil olduğunu anlatan bu ifade, aslında başlı başına evliliğin önemini ortaya koymaktadır.

Evliliğin çeşitli yasal düzenlemelerle teşvik edilmesi ve özellikle kadının evlilik bağı ile bağlanması isteği feministlerin reddiyesi ile karşılaşmıştır. Her şeyden önce evlilik kurumunun heteroseksist çekirdek aile dışında hiçbir ilişki biçimini onaylamadığı ve meşruiyet sınırlarının dışına gönderdiği eleştirisi dile getirilmiştir. Genel olarak siyasal iktidar tarafından önerilen tekçi aile modelinden ziyade farklı birlikte yaşam biçimlerinin de yaşaması için gerekli zeminin oluşturulmasının önemi dile getirilmiştir. Ayrıca 2008'de yürürlüğe giren Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (SSGSS) Yasası'nın da kadını aileye bağımlı kıldığı ve kadının eş ya da babanın gölgesine yerleştirilerek bu durumun da âdeta bir lütuf olarak göstermekten başka bir anlam ifade etmediği üzerinde durulmuştur. Asıl amaç ya da yapılması gereken kadının, erkek egemenliğinin her türlü şeklinden veya boyutundan kurtarılmaya çalışılmasına yönelik düzenlemeler olması gerekirken tam aksi bir uygulama ile karşılaşılması SSGSS'nin tepki ile karşılanmasını geciktirmemiştir. Bu yasa ile kadının evde oturmaya teşvik edildiği ve bağımlılığının daha da arttırıldığı vurgulanmıştır. Ev kadınları ve sigortasız çalışan kadınların sosyal güvenlik sorununun, baba ya da eş olan bir erkeğin sorumluluğuna verilerek çözülmeye çalışıldığı ve kadının yine ev ve aile arasına sıkıştırıldığı belirtilmiştir. Nitekim kadının 18 yaşından büyük ve bekâr olması ve eğitimine devam etmemesi, sağlık güvencesinden yararlanamaması sonucunu ortaya çıkarmış, aslında kadın bu yolla evliliğe yönlendirilmiştir.³⁹⁸ Evlilik, kadın için âdeta bir

³⁹⁸ Deniz Ulusoy, "Kadınların Ücretli-Ücretsiz Emek Kısılacı: AKP'nin Aile Politikaları ve Yeni Muhafazakarlık", **Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün mü?**, Heinrich Böll Stiftung Derneği 9-10 Kasım 2013, Erişim adresi: https://tr.boell.org/sites/default/files/baska_bir_aile_anlayisi_mumkun_mu.pdf, Erişim tarihi: 20.11.2017.

kurtuluş mekanizması işlevi görmeye başlamış ve bu kurtuluşun yolunun bir erkeğin koruması altına girerek gerçekleşebileceği sonucu ortaya çıkmıştır.

Evlilik, hem dışarıda kol gezdiği ileri sürülen kötülüklerden ya da tehlikelerden korunmanın en güvenilir ve en kestirme yolu hem de bir kadının mutlaka dahil olması gereken "mukaddes bir müessesese" olarak kabul edilmektedir. Öyle ki AK Parti'ye göre, bir kadının bu müesseseden uzak durmaya çalışması makul olmadığı gibi son derece anlamsızdır da. Buna göre, bir erkeğin eşini koruması-kollaması ya da eşinin yaşamına devam edebilmesi için bakımını üstlenmesi doğanın kanunu gereğidir ve "normal" olan da budur. Bu koruma-kollama ve bakım faaliyetleri de doğal olanın ruhuna ve akışına uygun bir şekilde evliliğin gerçekleşmesinin ardından oluşan aile ortamında gerçekleşmektedir. Aynı zamanda aile, mutlaka "çift" olarak yaşaması gerektiği ileri sürülen kadın ve erkeğin yaşamına devam edebilmesinin de bir şartı olmaktadır. Yalnızlığın paylaşılarak giderilmesinin neredeyse tek yolu da evlenerek ailenin kurulması ile doğrudan bağlantılı hale gelmektedir. Dolayısıyla böylesi büyük bir ihtiyaca yanıt ürettiği düşünülen aile, yalnızlıkla birebir ilişkili olarak ele alınan başıboşluk ve sorumsuzluktan koruyabilecek ve bireyi âdeta "doğru yol"a sevk edebilecektir. Özellikle erken yaşlarda gerçekleşmesi teşvik edilen evliliğin, bireyin sorumluluk duygusunu geliştirdiği, bireyi birçok tehlikeden koruduğu ve yine erken yaşlarda çocuk sahibi olunmasıyla birlikte bu gelişim ve korunma işlevlerinin öneminin katlandığı düşüncesi öne çıkmaktadır.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Muhafazakâr ideolojide, tüm radikal değişim hareketleri yıkıcılığı ve topluma ait ne varsa ortadan kaldırmayı amaçladığı için eleştirilmekte ve kabul edilmemektedir. Her şeyden önce dünyada insani deneyimle çözümlenemeyecek bir düzenin hakim olduğuna ilişkin güçlü bir vurgu öne çıkmaktadır. Buna göre kusurlu ve sınırlı olan insan aklının, bu düzendeki gizi çözebilecek ne gücü ne de yetisi bulunmaktadır. Oysaki devrimler başta olmak üzere kendiliğinden gerçekleşmeyen değişimler, yeniden yaratma amacı ile ortaya çıkmakta ve "eski"yi bir daha hatırlanmayacak şekilde ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Böylesi bir iddia ile yola çıkılması, baştan itibaren toplumun ruhuna ve sahip olduğu içsel dinamiklerine büyük bir aykırılık olduğunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla değişim hareketlerinin de denge ve mutluluğun hakim olduğu düşünölen düzenin bozulmasına neden olduğu ve toplumun varlığını tehdit ettiği belirtilmektedir. Canlı olduğu öne sürölen toplum ve kurumları, ihtiyaçlar nispetinde kendiliğinden gerçekleştiremediği bu değişim hareketleri karşısında zarar görmekte ve tüm bünyeyi saran buhran dönemi başlayabilmektedir. Zira toplumsal kurumlar, organizmanın uzuvlarını andırırçasına birbirine bağlı ve birbirinden haberdar bir şekilde görevlerini yerine getirmektedir. Herhangi birinde yaşanan bir aksama ya da işlevini yerine getirememe hali, diğerinin de işleyişini olumsuz etkilemektedir. Aile, bu kurumlar arasında ilk sıraya yerleştirilmektedir.

Aile, sahip olduğu ileri sürölen benzersiz işlevleri ile toplumsal yaşamın bütönlüğünün ve düzeninin sağlanmasında belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Bu nedenle muhafazakâr ideolojide aile kurumu üzerinde özenle durulmakta ve toplumun bekâsı adına vazgeçilmez kabul edilmektedir. "Doğal" ve "kutsal" olduğu öne sürölen toplumsal kurum ve değerlerin zarar görmeden korunarak geleceğe taşınmasında ve

sürekliğin sekteye uğratılmadan sağlanmasında aile, vazgeçilmez görülmektedir. Temel bir birim olarak tanımlanmakta ve genellikle de bu temel olma özelliğine bağlı olarak kutsallaştırılmaktadır. İnsanın varoluşu ile ilgili olarak neredeyse her şeyin ailede başladığı, devam ettiği ve aile içerisinde sona erdiği kabul edilmektedir. Muhafazakâr ideolojide özellikle bu devamlılığa vurgu belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

"Küçük toplum" olarak kabul edilen ailede ahlâkın, kültürün, dinin ve toplumsal değerlerin aktarımı ve yaratımı sağlanmaktadır. Aile içerisinde toplumsal cinsiyet rolleri öğretilmekte, toplumun beklentilerine uygun yaşam pratikleri ve davranış kalıpları eksiksiz bir şekilde aktarılmaya çalışılmaktadır. Yeni nesiller, topluma dair neredeyse her şeyi aile kurumu içerisinde öğrenmekte ve sosyalleşme sürecini tamamlamaktadırlar. Bu sosyalleşme sürecinde aileyi oluşturan tüm üyelerin rol ve görevleri önemli olmakla birlikte kadın, aile kurumunun en önemli üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. "Erkek egemen aile modeli"nin övüldüğü muhafazakârlıkta anne ve eş rolü ile kadın, hem yeni neslin toplumsal talep ve beklentilere göre yetiştirilmesinden sorumlu olmakta hem de eve dair görevlerini aksatmadan yerine getirmektedir. Erkek ise genel olarak "evin ve ailenin reisi" olarak tanımlanmakta, baba ve eş rolü ile erkeğin aile içerisindeki egemenliği ilan edilmektedir. Birbirine bağlı olan bu ilişkiler ağı sayesinde var olanın korunması sağlandığı gibi "geleneğin devri" de gerçekleşmekte ve toplum gelecekte de varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Dolayısıyla aile kurumunun istikrarlı bir şekilde korunabilmesi ve işlevlerini yerine getirebilmesi oldukça önemlidir. Zira ailede yaşanan herhangi bir bozulma emaresi, topluma sirayet ederek toplumsal düzeni ve sürekliliği tehdit edebilir. Genel olarak da kendiliğinden gerçekleşmeyen değişim hareketleri, aile üzerinde tahripkâr etkilerde bulunabilmekte ve telafisi oldukça zor olan sonuçlar yaratabilmektedir. Muhafazakâr yazında da bu tehdit ele alınmakta ve bu tehdidin muhtemel sonuçlarının toplumun geleceğine ilişkin olumsuz etkileri üzerinde durulmaktadır.

Türkiye'de muhafazakârlığın gelişim seyri incelendiğinde de bahsi geçen tehditlere yönelik bir endişe ve bu endişenin beraberinde getirdiği bir kabullenmeme durumu söz konusu olmuştur. Osmanlı son döneminden itibaren başlayan ve daha sonra Cumhuriyet'in ilanı ile kapsamlı bir şekilde devam eden modernleşme çabaları da bu kabullenmeme tavrı ile karşılaşmıştır. Düzen kaygısı belirginleşmiş ve bu kaygının belirginlik kazanmasında toplum ve devlet ilişkisinde yaşanmaya başlayan değişim etkili olmuştur. Söz konusu bu kaygı, salt bir değişim karşıtlığından ziyade değişimin hızına, şiddetine, kapsamına ve içeriğine yönelmiştir. Nitekim modernleşme sürecinde bahsi geçen bu çekinceler, sıklıkla dile getirilmiş ve özellikle toplumsal dinamiklerin büyük hasar göreceği düşünülen noktalara temasın arttığı anlarda daha gür duyulmuştur.

Kadın ve aile konusu, çatışmanın ve endişenin yükseldiği noktalardan en önemlisi olmuştur. Osmanlı son dönemine bakıldığında da genel olarak belirtildiği üzere bu çatışma ve endişe durumu, özellikle kadın ve aile ekseninde şekillenmiştir. Evin dışına çıkarak yalnızca erkeklere ait mekanlara girmeye başlayan kadın, hem aile kurumu hem de toplumun geleceği açısından oldukça tehditkâr bulunmuştur. Yaşanan bu değişim ve dillendirilen talepler, toplumsal kaos yaratabilme ihtimali nedeniyle ötelenmeye çalışılmış ya da bu yöndeki gelişmelerin hareket alanı sınırlandırılmıştır. Toplumun iç dinamikleri aracılığıyla mevcut sorunlarını aşabileceği, dıştan herhangi bir müdahalenin söz konusu bunalımı çok daha trajik boyutlara taşıyabileceği, dolayısıyla da toplumun kendi kendini iyileştirebilecek güce sahip olduğu belirtilmiştir. Özellikle Cumhuriyet ile birlikte "yeni"nin süratli bir şekilde girişi ve yüzyıllar boyunca aşına olunanın, bilindik ve vazgeçilmez görünen kurum ve kişilerin yaşamdan uzaklaştırılmaya çalışılması muhafazakârlar için toplumun geleceğinin tehdidi anlamına gelmiştir.

Modern ailenin doğuşu ve kadının evinden uzaklaşarak kamusal alana dahili, başlayacak olan kötü gidişatın ve yozlaşmanın baş sorumlusu olarak görülmüştür.

Başlangıçta sessiz bir şekilde dile getirilen eleştiriler için çok partili hayata geçiş uygun ortamı yaratmıştır. Bu eleştiriler, öncelikle geçmiş ile bağını koparmış ve 'kimliksizleşmiş' bir toplumun bugün ve gelecek için yaşayacağı muhtemel kötü sonuçlar üzerinden şekillenmiştir. Geçmişte bırakılmaya çalışılan "kök"ün ve dolayısıyla bugüne yansıdığı belirtilen bu köksüzlüğün toplumsal bünyede yaratacağı hastalık ele alınmıştır. Dini ve milli değerler ve bu değerlerin kusursuzca gelecek nesle aktarımı, bir direnç kaynağı olarak sunulmuş ve söz konusu bu değerleri, dinamikleri ile sorunsuz bir şekilde yeniden üretecek en önemli kurum olarak da aile görülmüştür. Ailenin, toplumun en küçük birimi olarak taşıdığı önem noktasında ortaklaşma sağlanmış ve bu küçük birimin tüm üyeleri ile birlikte toplumun varlığı adına rollerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi gerektiği düşüncesi öne çıkmıştır. DP-AP ile başlayan ve 1980'lerden itibaren ANAP iktidarı ile devam eden siyasal muhafazakârlığın gelişim serüveninde de aile, korunarak geleceğe taşınması gereken kurumların başında gelmiştir. Hükümet ve parti programlarında ve bazen seçim beyannamelerinde ele alınan aile, toplumun "öz"ü ve "nizamın kaynağı" olarak gösterilmiştir. Ancak ailenin bizzat içine girerek en küçük detaylarına kadar düzenlemeye çalışma arayışı pratiğe yansımamıştır. Bu süreç, çalışmanın asıl konusunu oluşturan, muhafazakâr demokrat kimliğe sahip olduğunu belirten ve 2002'de iktidar koltuğuna oturmayı başaran AK Parti iktidarına kadar devam etmiştir. Kısa süre içerisinde elde ettiği büyük seçmen desteği ile Erdoğan liderliğindeki AK Parti'de de toplumun "öz"ünü oluşturduğu ileri sürülen kültürün, geleneğin ve ahlâkın korunması anlayışlarını ifade eden muhafazakâr kimliğe vurgu yapılmış, demokratlığın ise siyasetin bir uzlaşma zemini görülerek farklılıkların temsiliyetinin sağlanması amacı doğrultusunda şekillendiği belirtilmiştir.

AK Parti, değişimler karşısındaki tavrını muhafazakâr kimliğine uygun düşecek şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre değişim, toplumsal ihtiyaçlar ortaya

çıkıtığında yerel değerlere zarar vermeden geręekleşmelidir ki ilerleme sağlanabilsin. Değişim, kendiliğinden doğal akışı içerisinde olursa makbuldür ve topluma yönelik bir tehdit kaynağı olmaz. Aksi takdirde yaşanan, bir yıkım sürecinden başka bir anlam ifade etmemekte, toplumun kendine yabancılaşması ve kimliksizleşmesi, bu yıkım sürecinin başlıca sonuçları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla "yerli ve köklü değerler"i anlatan "öz"e zarar vermeyen değişim hareketleri kabul edilebilir görülmüştür. Bu "öz"ü koruyan ve geleceğe aktarımını sağlayan en önemli kurum da aile olarak belirlenmektedir.

"Sağlam aile yapısı" olarak tanımlanan ve Türk toplumunun özgün yanlarını anlattığı gibi onun krizleri atlatabilmesini de sağladığı öne sürülen bu aile yapısı, bir ayrıcalık olarak ele alınmaktadır. "Yerli ve köklü değerler" olarak adlandırılan ve aslında toplumsal ve dini olanı kapsayan her şey, bu aile yapısı içerisinde yeni nesillere aktarılmakta, öğretilmekte ve yeniden üretilmektedir. Ancak yaşanan birtakım yeni gelişmelerin ve bu gelişmelerin kaçışı mümkün olmayan sonuçlarının, bu aile yapısı üzerinde olumsuz etkilerde bulunduğu üzerinde durulmaktadır. Başlangıçta telafi edilebilir ya da kendiliğinden ortadan kalkabilir nitelikte görülen bu etkiler, özellikle 2011'den itibaren AK Parti Hükümeti tarafından tehdit olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Tehdit olarak tanımlanmasının ardından da ailenin tam anlamıyla merkeze yerleştirildiği ve "aile merkezli politikalar" geliştirildiği görülmektedir. 2011 öncesinde ise daha ziyade siyasal çalkantının durulmasının sağlanması, toplumun farklı kesimlerinin desteği ile hükümetin gücünü tesis ederek siyasal sistem içerisindeki yerini sağlamlaştırması ve özellikle AB'ye uyum sürecine ilişkin politikaların geliştirilmesi amacı öne çıkmıştır.

2002-2011 aralığında AK Parti Hükümeti'nin birincil önceliği, AB'ye uyum kriterlerinin yerine getirilerek Türkiye'nin tam üyeliğinin sağlanması ile ilgili olmuştur. AB ile müzakerelerin başlaması ve fasılların açılması ile başlayan süreçte, AB'ye uyum adına gerekli olan reformlar hızlı bir şekilde tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde,

daha ziyade kadının yaşamını kolaylaştırıcı ve iyileştirici düzenlemeler yapılmaya çalışılmış ve AB direktifleri temel alınarak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikalar oluşturulmuştur. Kadın istihdamı ile ilgili var olan temel birtakım sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik politikalara işlerlik kazandırılmaya çalışıldığı gibi toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına dair de önemli adımlar atılmıştır. Cinsiyet eşitliği ve kadın haklarını iyileştirmeye yönelik düzenlemelerin çoğu, AB müktesebatına uyum çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.³⁹⁹ Hükümet tarafından bu dönemde de ailenin önemsendiğine yönelik mesajlar verilmişse de aile politikaları 2011 sonrası dönemdeki kadar netlik ve görünürlük kazanmamıştır. 2011 sonrasında tam anlamıyla ailenin içine girilmeye ve aileye yönelik geniş kapsamlı düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Yasal birtakım değişikliklerin yapılamadığı durumlarda ise pratikte işleyen adımlar atılarak otoriter yönelimler güç kazanmıştır.

2011'den günümüze AK Parti Hükümetleri'nin aile politikaları incelendiğinde her ayrıntının ele alındığı ve bozulduğu düşünülen "sağlam aile yapısı"nın onarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Belirlenen tüm politikalarda, konuşmalarda, yayın organlarında ve yasalaşmasa dahi pratikte ifadesini bulan kısıtlama ya da teşviklerde kadın, eve geri çağrılmaktadır. Kadına asıl rollerinin neler olduğu hatırlatılmakta ve kadın, anneliği ile övülmektedir. Kadının fitratına uygun davranarak anne olması, çocuklarını koşulsuz sevgi ve şefkati ile yetiştirerek toplumsal ve dini beklentilere göre hareket etmesi gerektiği belirtilmektedir. Ailenin temel unsuru olarak imlenen kadının, rol ve görevlerini aksatması ya da yerine getirmekten kaçınması halinde toplumun,

³⁹⁹ Bazı talepler -örneğin zinanın suç kapsamından çıkarılması- AK Parti'nin siyasal kimliği ile ters düşse de diğer bazıları ise AK Parti'nin toplumsal meselelere ve bu meselelerin çözüm yollarına yönelik bakışı ile benzerlik göstermiştir. AK Parti, bu toplumsal meselelerin belirlenmesinde ve bu meselelerin çözümüne yönelik çözüm üretiminde yer yer seçicilik de göstermiştir. Kadına yönelik şiddet ile ilgili süratli tavrı, bu seçiciliğinin göstergelerinden biri olmuştur. Şiddet, ana ve temel sorun olarak ilk etapta ele alınmış ve yasal düzenlemeler neredeyse aralıksız devam etmiştir. Oysaki AB müktesebatına uyum adımlarını bekleyen ve bizzat kadınları ilgilendiren daha birçok mesele siyasal iktidar tarafından nispeten dar bir alanda incelenmiştir. Örneğin kadınların siyasal katılımının önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik düzenlemeler oldukça sınırlı ve yetersiz kalmıştır.

krizlere açık hale geldiği ve "kötülükler" in gün yüzüne çıktığı ileri sürülmektedir. "Erkek egemen aile modeli" nin onaylandığı görülmekte ve kadının, bu aile modelinde hüküm süren rol ya da görevlerini eksiksiz yerine getirmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Başka bir ifadeyle, ailenin kurulması ve istikrarlı bir şekilde varlığını sürdürmesi, kadının evine ve kutsal görevi olan anneliğe dönmesi ile ilişkilendirilmektedir.

Kadın, AK Parti Hükümetleri'nin özellikle 2011 sonrasında geliştirdiği politikalarda ikincilleşmekte ve aile içerisinde tanımlanmaktadır. Cinselliği ve bedeni, evlilik kurumu içerisinde kontrol edilebilmekte ve ev içi bakım hizmetlerinin görevleri arasında kabul edilmesi ile birlikte emeği de görünmez hale gelmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri ve fitrata uygunluk zemininde kadının sorumluluk alanı, erkek egemen yapının desteği sayesinde meşruiyet kazanmaktadır. Artık onun ikincilliği de bedeni ile ilgili kararlarında karşılaştığı dış müdahaleler de ya da yaşamının hemen her alanını kapsayan kısıtlamalar da tartışmaya açılmamaktadır.

Evliliğe teşvik edilmekte ve evlilik, kendisi için en "doğru" ve "hayırlı" olan olarak sunulmaktadır. Fedakârlığı, çilekeşliği ve doğurganlığı nispetinde övülmekte ve itibarlı hale gelmektedir. Aksi takdirde ikincilleştirmenin dozu artmakta ve "yarım" ya da "eksik" tanımları ile daha sık karşılaşılmaktadır. Kadın, yalnızca anne olarak tanımlanmakta ve ancak anneliği ile övülmektedir. Annelik güçlü vurgularla kutsallaştırılmakta ve aslında anne olmaktan kaçınan bir kadının dinin emirlerine de aykırı hareket ettiği anlatılmaya çalışılmaktadır. Kadın, öncelikle anne olarak tanımlanmakta, anneliği ve bağlantılı olarak evi ile ilgili görevleri dışındaki neredeyse her şey önemsiz hale gelmektedir. Kariyerini ve işini önceleyen değil, evi ve ailesi ile ilgili sorumluluklarını eksiksiz bir şekilde yerine getiren kadın, "gerçek kadın/ideal kadın" olarak imlenmekte ve övgüyü hak etmektedir.

Hükümetin dolaylı ve doğrudan politikaları ile özellikle 2011-2012 Dönemi'nden itibaren kadının yaşam stratejileri yönlendirilmekte ve evi, asli sorumluluk alanı olarak tanımlanmaktadır. Kadına biçilen ve güçlü bir şekilde dile yansıyan rollerin aksaması ya da bu rollere ilişkin herhangi bir itiraz kesin bir şekilde reddedilmektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet rollerine yönelik bir karşıt tavır, "öz"e aykırı düştüğü gerekçesiyle eleştirilmekte ve bu nedenle feminist örgütlenmeler, kendi toplumuna yabancı olmakla ya da ithal fikirlerin ürünü olmakla suçlanabilmektedir. Ortaya çıkan bu somut durum da kadınların mücadele biçimleri üzerinde etkide bulunabilmekte ve çoğu zaman da otoriterleşen iktidar pratikleri nedeniyle farklı direnme yöntemleri geliştirilememektedir.

Kadının eşitlik arayışının da oldukça anlamsız olduğu belirtilmektedir. Eşitlik düşüncesinin problemlili olduğu çünkü kadın ve erkeğin yaratılırken farklı olarak yaratıldığı ileri sürülmektedir. Buna nedenle de fitrattan kaynaklı bu farklılık nedeniyle adaletin amaçlanması gerçeğe uygun düşmektedir. Böylece toplumsal cinsiyet rolleri onaylanmakta ve özellikle annelik ile ilgili geleneksel kalıplar tekrar edilmektedir. Zira aile de ancak "öz"ü şekillendirdiği düşünülen bu rollere ve kalıplara bağlılık ile yaşayabilmekte ve bu nedenle de kadın, kendi haline bırakılamayacak kadar önemsenmektedir. Çalışmada ilk dönem olarak adlandırılan 2002-2011 Dönemi'nde, hem AB hem de ülke içinde kurulan ittifaklardan ötürü kadının bireyselleşmesine yönelik politikalar üretilmişse de bu ilişkilerin sekteye uğraması ile birlikte erkek egemen söylemin öne çıktığı görülmektedir.

AK Parti, genel olarak muhafazakârlık ve İslami gelenek ile şekillenen bir aile politikası belirlemeye çalışmıştır. Bu politikalar, çalışmada yapılan dönemselleştirmede kabaca 2011'e kadar nispeten daha özgürlükçü perspektifte şekillenmişse de erkek egemen söylemin dışına çıkılamamıştır. 2011 sonrası dönemde siyasal iktidar,

politikalarını ve söylemini İslami geleneğe belirgin bir şekilde yaklaşarak oluşturmaya başlamıştır. Kürtaj, sezaryen, kadın-erkek eşitliği ile ilgili yapılan açıklamalar, bu yakınlaşmanın en açık şekilde görüldüğü konuların başında gelmiştir. Feministler marjinal kabul edilmiş ve partinin ilk döneminde yararlanan kadın aktivistler geri çekilmiştir. Kadın-erkek eşitliği ile ilgili çok belirgin bir itiraz dillendirilmiştir. Eşitlik, bazen tuhaf bir anlamsızlık olarak görüldüğü gibi bazen dış odakların kötü niyetleri ile ilişkilendirilmiştir. Her şeyden önce kadın ve erkeğin eşit olabilmesinin mümkün olmadığı sıklıkla belirtilmiştir.

AK Parti'nin kadın ve aile politikalarında, belirgin çelişkiler gözlemlenmiş ve muhafazakâr ideolojinin temel unsurları ile çatışma da ortaya çıkmıştır. Bu çelişki ve çatışmalara da partinin, siyasi ittifaklarının beklentilerini karşılama ihtiyacının arttığı anlarda daha yoğun bir şekilde rastlanmıştır. Kurulduğu ve iktidara geldiği günden bugüne dek ABD, AB, liberaller, birtakım dini oluşumlar, Kürt siyasal hareketi, milliyetçiler gibi farklı gruplarla işbirliği yapan AK Parti, içinde bulunduğu konjoktüre ve birlikte hareket ettiği oluşumun desteğini alabileceği bir pozisyona bürünebilmekte ve politikalarını belirlemektedir. Nitekim 2002'den itibaren başlayan siyasal iktidarında, müttefiklerin talep ve beklentilerine göre politikalar oluşturduğu görülmektedir. 2005'te AB ile üyelik müzakerelerinin başlamasının ardından AB müktesebatına uyum adına hak ve özgürlüklerin genişletilmesinden yana bir politik tavır ortaya çıkmış ve liberallerle büyük ölçüde yakınlaşmıştır. 2007 seçimlerinde ülkedeki hemen hemen bütün sermaye grupları, AK Parti'ye desteğini açıklamıştır.

2008'de etkileri hissedilen ekonomik kriz ve sonrasında açılan kapatma davası, neoliberal politikalarından ve demokrasi-özgürlük söyleminden uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu dönemde ekonomik krizin yarattığı olumsuz atmosfer ve terör eylemleri, AK Parti Hükümeti'nin otoriter eğilimini arttırmıştır. "Aile merkezli politikalar" da

bahsedildiği üzere genel olarak 2011-2012 Dönemi ile birlikte ülke siyasetinin temel dayanak noktası olarak belirlenmeye başlamıştır. Bu politikalar ile toplumun özellikle alt ve orta kesimlerine hitap edilmiş ve partinin düşen oylarını geri kazanma amacı öne çıkmıştır. Yine 2012'de Kürt siyasal hareketi ile "çözüm süreci" başlatılmış ancak 2013'te yaşanan Gezi Olayları ve 17-25 Aralık operasyonlarının da etkisiyle 2014'te bu süreç de sonlandırılmıştır. 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişiminin hemen akabinde ise Milliyetçi-Ülkücü Hareket ile işbirliği yapılmıştır. Dolayısıyla bu müttefiklerin taleplerine göre siyasal söyleminin sınırlarını çizme ya da söylemini oluşturma çabası, partinin siyasal kimliği açısından belirsizliğe neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Acar, Feride & Altunok, Gülbanu, "Understanding Gender Equality Demands in Turkey: Foundations and Boundaries of Women's Movements in Gender and Society", **Gender and Society in Turkey The Impact of Neoliberal Policies, Political Islam and EU Accession**, Edited by Saniye Dedeoğlu and Adem Yavuz Elveren, London, IB Tauris, 2012.

Acar, Feride & Altunok, Gülbanu, "The 'politics of intimate' at the intersection of neo-liberalism and neo-conservatism in contemporary Turkey", **Women's Studies International Forum** 41, 2013, pp. 14-23 (This paper is based on research conducted by the authors as a part of the EU F6 QUING + (Quality in Gender + Equality) project. For information on QUING + see: www.quing.eu, <http://dspace.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/13012/10.1016-j.wsif.2012.10.001.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Acar Savran, Gülnur, **Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin**, İstanbul, Kanat Yayıncılık, 2004.

Acker, Joan, "The Problem with Patriarchy", **Sociology**, Vol. 23, No. 2, May 1989, pp. 235-240.

Adalet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi-Aile ve Ev Kadınının Sorunları, Erişim adresi: [https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600320%20ADALET%20PARTISI%20SECIM%20BEYANNAMESI.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600320%20ADALET%20PARTISI%20SECIM%20BEYANNAMESI%201973/197600320%20ADALET%20PARTISI%20SECIM%20BEYANNAMESI.pdf), Erişim tarihi: 10.09.2016.

Adalet Partisi Tüzük ve Program, A. TEMEL GÖRÜŞLERİMİZ-4, Erişim adresi: [https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20\(PRENSIP%20MADDELERI\)%201964/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20\(PRENSIP%20MADDELERI\)%201964.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20(PRENSIP%20MADDELERI)%201964/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20(PRENSIP%20MADDELERI)%201964.pdf), Erişim tarihi: 10.09.2016.

Adalet Partisi Tüzük ve Program (Prensip Maddeleri), Erişim adresi: [https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20\(PRENSIP%20MADDELERI\)%201964/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20\(PRENSIP%20MADDELERI\)%201964.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20(PRENSIP%20MADDELERI)%201964/197600306%20AP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%20(PRENSIP%20MADDELERI)%201964.pdf), Erişim tarihi: 10.09.2016.

Aile Bütünlüğünü Olumsuz Etkileyen Unsurlar ile Boşanma Olaylarının Araştırılması ve Aile Kurumunun Güçlendirilmesi İçin Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, 14 Mayıs 2016, Erişim adresi:

<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss399.pdf>, Erişim tarihi: 08.04.2018.

Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, Kabul Tarihi: 8/3/2012, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120320-16.htm>, Erişim tarihi: 19.05.2018.

Akdoğan, Yalçın, **Ak Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.

AK Parti 2002 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

AK Parti 2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, Erişim adresi: <http://m.akparti.org.tr/site/dosya/59647>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

AK Parti 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

AK Parti 2023 Siyasi Vizyon, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon>, Erişim tarihi: 14.03.2017.

AK Parti-Parti Programı, V. Sosyal Politikalar, 5.8-Aile ve Sosyal Hizmetler, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

AK Parti-Parti Tüzüğü, Birinci Kısım Genel Esaslar, Temel Amaçlar 4.11, Erişim adresi: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-tuzugu>, Erişim tarihi: 11.07.2016.

Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004.

Albert P. Cardelli, "Violence and Intimacy: An Overview", **Violence Between Intimate Partners: Patterns, Causes and Effects**, Boston, Allyn & Bacon, 1997.

Alle-Corliss, L. & Alle-Corliss, R., **Advanced Practice in Human Service Agencies-Issues, Trends and Treatment Perspectives**, USA, Wadsworth Publishing, 1999.

Altınay, Ayşe Gül & Arat, Yeşim, **Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet**, 2. Baskı, İstanbul, 2008, Erişim adresi: http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2013/11/Ay%C5%9Fe-G%C3%BCl-Alt%C4%B1nay-Ye%C5%9Fim-Arat_turkiyede_kadina_yonelik_siddet_2007.pdf, Erişim tarihi: 28.02.2018.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf>, Erişim tarihi: 23.02.2018.

60. Cumhuriyet Hükümetinin (II. Erdoğan Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması, 31 Ağustos 2007 Cuma, Erişim adresi:

https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017.

61. Cumhuriyet Hükümetinin (III. Erdoğan Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması, 8 Temmuz 2011 Cuma, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017.

Anavatan Partisi Programı, Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi, Hükümet Programı, (Anavatan Partisi Programı Madde 22 — AİLE), Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/198604150%20ANAVATAN%20PARTISI%20PROGRAMI%20%20ANAVATAN%20PARTISI%206%20KASIM%201983%20SECIM%20BEYANNAMESI%20HUKUMET%20PROGRAMI/198604150.pdf>, Erişim tarihi: 12.01.2017.

" **"Annenin başına kötü bir şey gelirse..." Gerekirse o çocuğa devlet bakar"**, 30.05.2012, Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/annenin-basina-kotu-bir-sey-gelirse-gerekirse-o-cocuga-devlet-bakar-20660547>, Erişim tarihi: 24.10.2017.

Atay, Tayfun, "Gelenekçilikle karşı-gelenekçiliğin gelgitinde Türk gelenekçi muhafazakârlığı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, ss. 154-178.

Aytaç, Ahmet Murat, **Ailenin Serencamı Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşması**, 2. Baskı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2012.

Badinter, Elisabeth, **Kadınlık mı Annelik mi**, Çev. Ayşen Ekmekçi, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

Baker, Kenneth, "Stronger Support for the Family", **The Faber Book of Conservatism**, Ed. Kenneth Baker, London, Faber and Faber Ltd., 1993.

Ball, Terence & Dagger, Richard, **Ideals and Ideologies: A Reader**, 3rd edition, New York, Longman, 1999.

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, **Türke Doğru**, İstanbul, Kültür Basımevi, 1942.

Barrett, Michéle, **Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar**, Çev. Şen Süer, İstanbul, Pencere Yayınları, 1995.

Başbakan Erdoğan'ın Konuşması- Uluslararası Aile ve Sosyal Politikalar Zirvesi, 02-03 Ocak 2013, Ankara, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/54293ea2369dc32358ee2b25/Uluslararası%C4%B1%20Aile%20ve%20Sosyal%20Politikalar%20Zirvesi.pdf>, Erişim tarihi: 05.04.2018.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın V. Aile Şurası Açılışında Yaptığı Konuşma 5-7 Kasım 2008, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/542936a3369dc32358ee2a94/aile5.pdf>, Erişim tarihi: 18.05.2017.

Bealey, Frank, Chapman, Richard A. and Sheehan, Michael, **Elements in Political Science**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1999.

Beechey, Veronica, "On patriarchy", **Feminist Review**, 3, 1979, pp. 66-82.

Beneton, Philippe, **Muhafazakârlık**, Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

Berktaş, Fatmagül, "Feminist Teoride Açılımlar", **Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları**, Ed. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi ve Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2011.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.

5223 Devlet Memurları Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040721.htm#5>, Erişim tarihi: 17.06.2017.

Bhasin, Kamla, **Ataerkil Sistem "Erkeklerin Dünyasında Yaşamak"**, Çev. Ayşe Coşkun, Haz. Yüksel Selek vd., İstanbul, Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları, 2003a.

Bhasin, Kamla, **Toplumsal Cinsiyet**, Çev. Kader Ay, İstanbul, Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları, 2003b.

Bock, Gisela, **Avrupa Tarihinde Kadınlar**, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2004.

Bonald, Louis de, **On Divorce**, Translated and Edited by Nicholas Davidson, Foreword by Robert Nisbet, New Brunswick, N. J. Transaction Publishers, 1992.

Bora, Aksu, **Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

Bora, Tanıl, "Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığının Bazı Yol İzleri", **Toplum ve Bilim**, Sayı 74, Güz 1997.

Bora, Tanıl, "2002 Seçimi ve Siyasi Güzergah Problemleri", **Birikim**, Sayı 163-164, 2002.

Bora, Tanıl, **Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Bora, Tanıl, "Recep Tayyip Erdoğan'ın Politik Dilince Samimiyet: Bu Ne Samimiyet?", **Birikim**, Sayı 293, Eylül 2013.

Bottomore, Tom, **Toplum Bilim**, Çev. Prof. Dr. Ünsal Oskay, İstanbul, Der Yayınları, 1970.

- Burke, Edmund, **Reflections on the Revolution in France**, Ed. J.C.D. Clark, Stanford, California, USA, Stanford University Press, 2001.
- Burke, Edmund, "Bay Burke'ün Fransa Meseleleri Hakkındaki Kitabına Yaptığı Bazı İtirazlar Üzerine Bir Fransız Ulusal Meclis Üyesine Cevap Olarak Yazdığı Mektup (1791)", Çev. Ömer Marda, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**, Der. Mete Tunçay, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Burke, Edmund, "Gelenekselcilik", Der. John Kekes, Çev. Bilal Canatan, **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl 1, Sayı 3, Kış 2005.
- Butler, Judith, **Cinsiyet Belası**, İstanbul, Metis Yayınları, 2013.
- Cardelli, Albert P., "Violence and Intimacy: An Overview", **Violence Between Intimate Partners: Patterns, Causes and Effects**, Boston, Allyn & Bacon, 1997.
- Chodorow, Nancy J., **The Reproduction of Mothering: the Psychoanalysis and The Sociology of Gender**, Berkley, California Univ. Press, 1978.
- Connell, Robert William, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Coşar, Simten & Özman, Aylin "Center-Right Politics in Turkey After the November 2002 General Election: Neo-Liberalism with a Muslim Face", **Contemporary Politics**, 10, 1, 2004.
- Coşar, Simten & Yeğenoğlu, Melda, "New Grounds for Patriarchy in Turkey? Gender Policy in the Age of AKP", **South European Society and Politics**, 16, 4, 2011, pp. 555-573.
- Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Uluslararası Kadın ve Adalet Zirvesinde Yaptıkları Konuşma**, 24.11.2014, Erişim adresi: <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2959/uluslararasi-kadin-ve-adalet-zirvesinde-yaptiklari-konusma.html>, Erişim tarihi: 05.04.2018.
- Çağatay, Nilüfer & Soysal, Yasemin N., "Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler", **1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, Yay. Haz. Şirin Tekeli, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Çiğdem, Ahmet, "Muhafazakarlık Üzerine", **Toplum ve Bilim**, Sayı 74, Güz 1997.
- Çiğdem, Ahmet, "Sunuş", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Çınar, Menderes, **Siyasal Bir Sorun Olarak İslâmcılık**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2005.
- Çınar, Metin, "Dergah Dergisi", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Dağı, İhsan D., "Rethinking Human Rights, Democracy and the West: Post-Islamist Intellectuals in Turkey", **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, Vol. 13, No. 2, 2004.

Dağı, İhsan D., "Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization", **Turkish Studies**, Vol. 6, No.1, 2005 (Forthcoming).

Davidoff, Leonore, **Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

"Davutoğlu, Evlenemeyen Gençlere Eş Bulma Vaadinde Bulundu", 22 Ekim 2015, Erişim adresi: <https://www.haberler.com/basbakan-davutoglu-sanliurfa-da-7805017-haberi/>, Erişim tarihi: 08.11.2017.

Dedeoğlu, Saniye, "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği", **Toplum ve Bilim**, Sayı 86, Güz 2000, ss. 139-170.

Delphy, Christine, "Baş Düşman", **Kadının Görünmeyen Emeği, Maddeci Bir Feminizm Üzerine**, Der. Gülnur Savran & Nesrin Tura, İstanbul, Kardelen Yayınları, 1992.

Delphy, Christine, **Baş Düşman Patriyarkanın Ekonomi Politikası**, Çev. Handan Öz-Lale Aykent Tunçman, İstanbul, Saf Yayıncılık, 1999.

Demirel, Tanel, "Türkiye'de Merkez Sağ ve Muhafazakârlık", **Liberal Düşünce**, Yıl 9, Sayı 34, Bahar 2004a.

Demirel, Tanel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004b.

Demokrat Parti Tüzük ve Program-1949-Umumî Prensipler, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/200705643%20DP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%201949/200705643%20DP%20TUZUK%20VE%20PROGRAM%201949.pdf>, Erişim tarihi: 12.08.2016.

Doğanay, Ülkü, "AKP'nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 62, 1, 2007.

4857 Sayılı İş Kanunu, Madde 5, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm>, Erişim tarihi: 30.05.2017.

Duman, Fatih, **Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke**, Ankara, Liberte Yayınları, 2010.

Dunn, Charles W. & Woodard, J. David, **American Conservatism From Burke to Bush**, London, Madison Books, 1991.

Dursun, Çiler, "Türk-İslam Sentezi ideolojisi ve Öznesi", **Doğu Batı**, Yıl 7, Sayı 25, Kasım-Aralık-Ocak 2003-04, ss. 59-81.

Ebenstein, William, **Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri**, Çev. İsmet Özel, İstanbul, Şûle Yayınları, 1996.

Ecevit, Yıldız, "Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği", **İktisat Dergisi**, Sayı 365, Mart 1997.

Ecevit, Yıldız, "Çalışma Yaşamında Kadın Emeğinin Kullanımı ve Kadın-Erkek Eşitliği", **Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset**, TÜSİAD Yayın No: T/2000-12/290.

58. Cumhuriyet Hükümetinin (I. Gül Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması, 23 Kasım 2002 Cumartesi, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017.

59. Cumhuriyet Hükümetinin (I. Erdoğan Hükümeti) Programını Sunuş Konuşması, 18.03.2003 Salı, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt9.pdf, Erişim tarihi: 14.03.2017.

Erbakan, Necmettin, **Milli Görüş**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1975.

"**Erdoğan: Başbakan Olarak Talebim "En Az Üç Çocuk" "**, 06 Nisan 2008, Erişim adresi: <https://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/106151-erdogan-basbakan-olarak-talebim-en-az-uc-cocuk>, Erişim tarihi: 10.09.2017.

"**Erdoğan: Sezaryene karşıyım, kürtaj cinayettir**", 25.05.2012, Erişim adresi: <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-sezaryene-karsiyim-kurtaj-cinayettir-1089120/>, Erişim tarihi: 10.09.2017.

"**Erdoğan: Zina konusunda yanlış yaptık**", 20.02.2018, Erişim adresi: <http://www.haber7.com/siyaset/haber/2555115-erdogan-zina-konusunda-yanlis-yaptik/?detay=1>, Erişim tarihi: 21.02.2018.

"**Erdoğan: "Zina Yasası Eşitsizliği Giderecek" "** 04.09.2004, Erişim adresi: <http://www.cnnturk.com/2004/turkiye/09/04/erdogan.zina.yasasi.esitsizligi.giderecek/33272.0/index.html>, Erişim tarihi: 09.06.2017.

Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2014, Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18628>, Erişim tarihi: 18.04.2018.

Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2015, Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21515>, Erişim tarihi: 18.04.2018.

Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2016, Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24642>, Erişim tarihi: 18.04.2018.

Firestone, Shulamith, **Cinselliğin Diyalektiği**, Çev. Yurdanur Salman, 2. Basım, İstanbul, Payel Yayınları, 1993.

Fraisse, Geneviève, "Cinsel Farklılığın Felsefi Bir Tarihi", **Kadınların Tarihi Cilt 4: Devrimden Dünyaya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı**, Ed. Georges Duby ve Michelle Perrot, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.

Freeden, Michael, **Ideologies and Political Theory - A Conceptual Approach**, Oxford University Press, 1998.

Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/08/20130816-8.htm>, Erişim tarihi: 17.06.2017.

German, Lindsey, **Cinsiyet, Sınıf ve Sosyalizm**, Çev. Yıldız Önen, İstanbul, Babil Yayınları, 1994.

Giddens, Anthony, **Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Gittins, Diana, **Aile Sorgulanıyor**, Çev. Tuna Erdem, 2. Baskı, İstanbul, Pencere Yayınları, 2011.

Goodwin, Barbara, **Using Political Ideas**, 4th Edition, John Wiley & Sons, 2004.

Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Varlık Yayınları, 1973.

Gökalp, Ziya, **Türk Ahlakı**, İstanbul, Toker Yayınları, 1992.

Gökalp, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, Toker Yayınları, 1995.

Gökmen, Özgür, **Tek-Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nde Muhafazakâr Yönelimler**, Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive Department of Turkish Studies, Universiteit Leiden, Şubat 2003.

Göle, Nilüfer, **Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme**, İstanbul, Metis Yayınları, 1991.

Güngen, Ali Rıza, "1980'ler Türkiye'sinde Devletin Yeniden Yapılandırılmasına Dair Yaklaşımlar Üzerine Eleştirel Notlar", **Mülkiye**, Cilt XXX, Sayı 250.

Hampsher-Monk, Iain, **Modern Siyasal Düşünce Tarihi Hobbes'tan Marx'a Büyük Siyasal Düşünürler**, Yay. Haz. Necla Arat, Çev. Necla Arat, Deniz Hakyemez, Tüten Anđ/Özge Özaydın, Yeşim Özer, Sanem Yazıcıoğlu, S. Ümit Arat, B. Oktay Yılmaz, Alev Tolga, Enver Orman, Lütfü Şimşek, İstanbul, Say Yayınları, 2004.

Harries, Owen, "Muhafazakârlığın Anlamı", Çev. Metin Boşnak, **Liberal Düşünce**, Cilt 9, Sayı 34, Bahar 2004.

Hartmann, Heidi, "The Family as the Locus of Gender, Class and Political Struggle: The Example of House Work", **Theorizing Feminism**, Der. A. C. Herrmann ve A. J. Stewart, Oxford, Westwiev Press, 1994.

Hartmann, Heidi, **Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği**, Çev. Gülşat Aygen, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006.

Heper, Metin, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından...**, Çev. Kadriye Göksel, İstanbul, Doğan Kitap, 2011.

Heper, Metin & Toktaş, Şule, "Islam, Modernity and Democracy in Contemporary Turkey: The Case of Recep Tayyip Erdoğan", **The Muslim World**, Vol. 93, 2003, pp. 157-185.

Her Alandaki Kadın İstihdamının Artırılması ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu, Kasım 2013, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/komisyon_raporu_2014_1.pdf, Erişim tarihi: 19.05.2018.

Heywood, Andrew, **Siyasî İdeolojiler**, Çev. Ahmet Kemal Bayrma, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın ve Buğra Kalkan, Ankara, Adres Yayınları, 2007.

Heywood, Andrew, **Siyaset**, Çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, 8. Baskı, Ankara, Adres Yayınları, 2013.

Hirschman, Albert O., **Gericiliğin Retoriği**, Çev. Yavuz Alogon, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

Hobbsbawm, Eric, **Devrim Çağı**, Ankara, Dost Kitapevi, 2008.

Honderich, Ted, **Conservatism: Burke, Nozick, Bush, Blair?**, London, Pluto Press, 2005.

Hooks, Bell, **Feminizm Herkes İçindir**, Çev. Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, Aysel Yıldırım, İstanbul, Çitlembik Yayınları, 2002.

Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Erbakan Hükümeti-Hükümet Programı, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_9.pdf, Erişim tarihi: 15.07.2016.

Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, I. Özal Hükümeti-Hükümet Programı, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_7.pdf, Erişim tarihi: 12.01.2017.

Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, II. Özal Hükümeti-Hükümet Programı, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_7.pdf, Erişim tarihi: 12.01.2017.

Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Yıldırım Akbulut Hükümet Programı, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt8.pdf, Erişim tarihi: 12.01.2017.

Irigaray, Luce, **Ben Sen Biz, Farklılık Kültürüne Doğru**, Çev. Sabri Büyükdüvenci, Nilgün Tatal, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

Irzik, Sibel & Parla, Jale, "Önsöz", **Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet**, Der. Jale Parla ve Sibel Irzik, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/07/20060704-12.htm>, Erişim tarihi: 19.02.2018.

İlkkaracan, Pınar, Gülçür, Leyla ve Arın, Canan, **Sıcak Yuva Masalı: Aile İçi Şiddet ve Cinsel Taciz**, İstanbul, Metis Yayınları, 1996,

İnsel, Ahmet, "Olağan Demokrasi ve Modern Muhafazakârlık", **Birikim**, Sayı 163-164, Kasım-Aralık 2002.

İnsel, Ahmet, "The AKP and Normalizing Democracy in Turkey", **South Atlantic Quarterly**, 102, (2-3), 2003, pp. 298-308, Published: July 01 2003, Erişim adresi: <https://read.dukeupress.edu/south-atlantic-quarterly/article-abstract/102/2-3/293/3153/The-AKP-and-Normalizing-Democracy-in-Turkey?redirectedFrom=fulltext>, Erişim tarihi: 05.03.2017.

İrem, Nazım, "Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakarlığının Kökenleri", **Toplum ve Bilim**, Sayı 74, 1997.

İrem, Nazım, "Turkish Conservative Modernism: Birth of a Nationalist Quest for Cultural Renewal", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 34, No. 1, 2002, pp. 87-112.

İrem, Nazım, "Bir Değişim Siyaseti Olarak Türkiye'de Cumhuriyetçi Muhafazakârlık: Temel Kavramlar Üzerine Değerlendirmeler", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Jaggar, Allison M., "Abortion and a Woman's Right to Decide", **Living with Contradictions: Controversies in Feminist Social Ethics**, Ed. Allison M. Jaggar, Colorado, Westview Press, 1994.

Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Mevzuattaki ve Uygulamadaki Noksanlıkların Tespitine İlişkin Komisyon Raporu, Temmuz 2010, Erişim adresi: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2069/201201892.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 19.05.2018.

Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2012-2015, Ankara 2012, Erişim adresi: [http://kadininstatusu.aile.gov.tr/data/54296cb3369dc32358ee2c51/Kad%C4%B1na%20Y%C3%B6nelik%20Aile%20C4%B0%C3%A7i%20%C5%9Eiddet%20Ulusal%20Eylem%20Plan%C4%B1%20\(2012_2015\).pdf](http://kadininstatusu.aile.gov.tr/data/54296cb3369dc32358ee2c51/Kad%C4%B1na%20Y%C3%B6nelik%20Aile%20C4%B0%C3%A7i%20%C5%9Eiddet%20Ulusal%20Eylem%20Plan%C4%B1%20(2012_2015).pdf), Erişim tarihi: 19.05.2018.

Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130724-25.htm>, Erişim tarihi: 17.06.2017.

Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG), **İstihdamda Kadına Yönelik Ayrımcılığın Yasal Boyutu: Atölye Notları**, 2012, Erişim adresi: <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/ayrimcilik-kitapcik-yeni.pdf>, Erişim tarihi: 25.05.2018.

Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEİG), **Kadın İstihdamı ve Çocuk Bakım Yükü İlişkisi**, Erişim adresi: <http://www.keig.org/?p=3569>, Erişim tarihi: 01.02.2018.

Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, Erişim adresi: https://komisyon.tbmm.gov.tr/komisyon_index.php?pKomKod=865, Erişim tarihi: 05.04.2018.

Kadın Örgütleri Ortak Basın Açıklaması, Erişim adresi: <http://bianet.org/bianet/siyaset/75027-tisk-sonuc-bildirgesine-karsi-kampanya>, Erişim tarihi: 19.07.2017.

Kadınların Sesine Kulak Verin, 8 Mart 2006, Erişim adresi: <http://bianet.org/biamag/medya/75686-kadınların-sesine-kulak-verin>, Erişim tarihi: 01.03.2018.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem & Ataca, Bilge, "Value of Children and Family Change: A Three-Decade Portrait From Turkey", **Applied Psychology: An International Review**, 54, 3, 2005.

Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Daimi Kadrolarına İlk Defa İşçi Olarak Alınacaklar İçin Yapılacak Merkezi Sınava Girecekler İle Eğitim Düzeyleri İtibariyle Merkezi Sınav Dışında Kalanlar ve Bunların İşe Yerleştirilmelerine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060411-5.htm>, Erişim tarihi: 08.06.2017.

Kandiyoti, Deniz, "Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik", Der. Deniz Kandiyoti, **Türkiye'de Ailenin Değişimi**, Ankara, Maya Yayıncılık, 1984.

Kandiyoti, Deniz, "End Of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey", Der. Deniz Kandiyoti, **Women, Islam and the State**, Philadelphia, Temple University Press, 1991a.

Kandiyoti, Deniz, "İslam and Patriarchy: A Comparative Perspective", Edited by Nikki R. Keddie ve Beth Baron, **Women in Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender**, Yale University Press, 1991b.

Kandiyoti, Deniz, **Cariyeler Bacılar Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Çev. Aksu Bora ve Fevziye Sayılar, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunde Özbay, İstanbul, Metis Yayınları, 1997.

Karpat, Kemal H., **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. F. Dilek Özdemir, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

Kaya, Ayhan, "Islamization of Turkey under the AKP Rule: Empowering Family, Faith and Charity", **Southeastern European Society and Politics**, 2015.

Kekes, John, **A Case For Conservatism**, New York, Cornell University Press, 1998.

"Kızlara mesaj: Nasibinizi bulunca seçici olmayın", 18.07.2014, Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kizlara-mesaj-nasibinizi-bulunca-secici-olmayin-26835651>, Erişim tarihi: 29.10.2017.

Kirk, Russell, "Süreklilik ve Değişim", **Muhafazakâr Düşünce**, Çev. Faruk Çakır, Sayı 4, 2005, ss.11-26.

Köker, Levent, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, Ankara, İmge Kitabevi, 1992.

Kristeva, Julia, "Kadınların Zamanı", **Defter**, Çev. İskender Savaşır, Sayı 21, 1994.

Kristol, Irving, **Neo-Conservatism: The Autobiography of an idea**, Ivan R. Dee, Inc., 1999.

"Kürtaj Yasada Hak, Hastanelerde Yasak" 03. Mayıs 2013, Erişim adresi: <http://bianet.org/bianet/kadin/146346-kurtaj-yasada-hak-hastanelerde-yasak>, Erişim tarihi: 27.10.2017.

Laçiner, Ömer, "DP, ANAP ve sonunda AKP", **Birikim**, Kasım-Aralık 2002.

Leach, Robert, **British Political Ideologies**, New York, Penguin Books Ltd., 1991.

Locke, John, **Drafts for the essay Concerning Human Understanding and Other Philosophical Writings**, Vol. 1, Drafts A and B, Edited by Peter H. Nidditch and G. A.J. Rogers, Oxford, Clarendon Press, 1990.

MacKinnon, Catherina A., **Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru**, Çev. Türkan Yöney, Sabir Yücesoy, Haz. Beril Eyüboğlu, Renan Akman, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

Macridis, Roy C. & Hulliung, Mark L., **Contemporary Political Ideologies**, 6th Edition, Pearson Publishing, 1996.

Mannheim, Karl, **Essays on Sociology and Social Psychology**, London, Routledge and Kegan Paul, 1966.

Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, Der. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

Mardin, Şerif, "Tanzimat Sonrası Aşırı Batılılaşma", Ersin Kalaycıoğlu & Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, 4. Baskı, Bursa, Dora Yayınları, 2009.

Marshall, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Mecham, R. Quinn, "From the ashes of virtue, a promise of light: the transformation of political Islam in Turkey", **Third World Quarterly**, 25, 2, 2004.

Mert, Nuray, "Muhafazakârlık ve laiklik", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Miller, David, Coleman, Janet, Connolly, William ve Ryam, Alan, **Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I**, Çev. Bülent Peker ve Nevzat Kıracı, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995.

Millî Nizâm Partisi (M.N.P) Program ve Tüzük, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600503%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK/197600503%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK.pdf>, Erişim tarihi: 23.10.2016.

Millî Selâmet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/197600503%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK/197600503%20MNP%20PROGRAM%20VE%20TUZUK.pdf>, Erişim tarihi: 23.10.2016.

Minogue, Kenneth "Conservatism", **Encyclopedia of Philosophy**, Ed. Paul Edwards, New York, Macmillan, 1967.

Minogue, Kenneth, **Politics - a very short introduction**, Oxford, Oxford University Press, 1995.

Mitchell, Juliet, **Kadınlar: En Uzun Devrim**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006.

Mojab, Shahrzad, "Namusun Tikelliği ve Öldürmenin Evrenselliği: Erken Uyarı Sinyallerinden Feminist Pedogojiye", **Namus Adına Şiddet Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar**, Der. Shahrzad Mojab ve Nahla Abdo, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Muller, Jerry Z., **Conservatism-An Anthology of Social and Political Thought from David Hume to the Present**, Princeton, Princeton University Press, 1997.

Nimet Çubukçu'nun V. Aile Şurası'nın Açılışında Yaptığı Konuşma 5-7 Kasım 2008, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/data/542936a3369dc32358ee2a94/aile5.pdf>, Erişim tarihi: 18.05.2017.

Nisbet, Robert, "Muhafazakârlık", **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Der. Robert Nisbet & Tom Bottomore, Haz. Mete Tunçay & Aydın Uğur, Ankara, Verso Yayıncılık, 1990.

Nisbet, Robert, **Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek**, Çev. M. Fatih Serenli & Kudret Bülbül, Ankara, Kadim Yayıncılık, 2007.

Nüfus plânlaması hakkında Kanun, (Resmî Gazete ile yayımı: 10.4.1965 – Sayı: 11976), Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc048/kanuntbmmc048/kanuntbmmc04800557.pdf, Erişim tarihi: 27.04.2018.

- Oakeshott, Michael, **Rationalism in Politics and Other Essays**, New and Expanded Edition, 1991.
- Oakeshott, Michael, "Muhafazakar Olmak Üzerine", **Muhafazakâr Düşünce**, Çev. İsmail Seyrek, Ankara, Kadim Yayınları, Yıl 1, Sayı 4, Yaz 2004.
- Oakley, Ann, **Sex, Gender and Society**, Temple Smith (revised edition), London, 1985.
- Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)**, Erişim adresi: <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/12/OnuncuKalk%C4%B1nmaPlan%C4%B1.pdf>, Erişim tarihi: 19.05.2018.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Ortaylı, İlber, **Batılılaşma Yolunda**, 5. Baskı, İstanbul, Merkez Kitapçılık, 2007.
- Öğün, Süleyman Seyfi, "Türk Muhafazakarlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakar Yanılgısı", **Toplum ve Bilim**, Sayı 74, Güz 1997.
- Öğün, Süleyman Seyfi, "Türk Muhafazakârlığının Kültürel ve Politik Kökleri", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekinil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Öniş, Ziya "Globalization and Party Transformation: Turkey's Justice and Development Party in Perspective", **Globalizing Democracy: Party Politics in Emerging Democracies**, Edited by Peter Burnell, London, Routledge, 2006.
- Öniş, Ziya, "Conservative Globalism at the Crossroads: The Justice and Development Party and the Thorny Path to Democratic Consolidation in Turkey", **Mediterranean Politics**, Vol 14, No 1, S. 21-40 Mart 2009.
- Özateş Gelmez, Özge Sanem, "Ailevileştirilen bakımın kürek mahkûmları: Evde bakım uygulaması kapsamında bakım veren kadınların deneyimleri", **Fe Dergi** 7, No 2, 2015, ss. 59-71.
- Özkan Kerestecioğlu, İnci, "Mahremiyetin Fethi: İdeal Aile Kurgularından İdeal Aile Politikalarına", **Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün mü?**, 9-10 Kasım 2013, Düzenleyen: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Erişim adresi: https://tr.boell.org/sites/default/files/baska_bir_aile_anlayisi_mumkun_mu.pdf, Erişim tarihi: 15.07.2016.
- Özkazanç, Alev, "Türkiye'de Yeni Sağ", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 15**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- Özkazanç, Alev, "Türkiye'nin Neo-Liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce", Tartışma Metinleri, **AÜ SBF GETA Tartışma Metinleri Dizisi**, Haziran 2005, Sayı 85, Erişim adresi: <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tartisma/2005/neo-liberal.pdf>, Erişim tarihi: 10.01.2017.
- Pardales, Michael J., " 'So, How Did You Arrive at that Decision' Connecting Moral Imagination and Moral Judgement", **Journal of Moral Education**, Vol. 31, No. 4, 2002.

- Parkin, Charles W., "Burke and The Conservative Tradition", **Political Ideas**, Ed. David Thomson, Penguin Books, 1969.
- Parla, Jale, "Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi?", **Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet**, Der. Jale Parla ve Sibel Irzik, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Pelizzon, Sheila Margaret, **Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme**, Çev. İhsan Ercan Sadi-Cem Somel, İstanbul, İmge Kitabevi, 2009.
- Perrot, Michelle, "Dışarıya Adım Atmak", **Kadınların Tarihi Cilt 4: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı**, Ed. Georges Duby ve Michelle Perrot, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.
- Personel Temininde Eşitlik İlkesine Uygun Hareket Edilmesi**, 2004/7, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/01/20040122.htm#11>, Erişim tarihi: 30.05.2017.
- Poster, Mark, **Eleştirel Aile Kuramı**, Çev. Hüseyin Tapınç, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1989.
- Quinton, Anthony, "Conservatism", **A Companion to Contemporary Political Philosophy**, Der. Robert E. Goodin ve Philip Pettit, Oxford, Blackwell, 1993.
- Ramazanoğlu, Caroline, **Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri**, Çev. Mefkure Bayatlı, Yay. Haz. Fatmagül Berktaş, İstanbul, Pencere Yayınları, 1998.
- Robertson, David, **A Dictionary of Modern Politics**, 3rd Edition, Europa Publications, 2004.
- Recep Tayyip Erdoğan'ın Konuşması**, Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu, 10-11 Ocak 2004, AK Parti, İstanbul.
- Rossiter, Clinton, **Conservatism in America: The Thankless Persuasion**, New York, Alfred A. Knopf, 1962.
- Safa, Peyami, "İrtica Nedir?", **Türk Düşüncesi Dergisi**, Sayı 56, Cilt 10, 1 Mayıs 1959.
- Safa, Peyami, **Eğitim Gençlik Üniversite**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1976.
- Safa, Peyami, **20. Asır Avrupa ve Biz**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1978.
- Safa, Peyami, **Din, İnkılap, İrtica**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1990a.
- Safa, Peyami, **Kadın Aşk Aile**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1990b.
- Sancar, Serpil, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar**, 4. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Sargent, Tower Lyman, **Contemporary Political Ideologies: A Comparative Analysis**, 14th Edition, Canada, Cengage Learning, 2009.

- Sarıbay, Ali Yaşar, "Türkiye'de Siyasal Modernleşme ve İslam", **Toplum ve Bilim**, 29-30, Bahar-Yaz 1985.
- Sarıhan, Şenal, **Türk Ceza Kanunu Kadınlara Neler Getiriyor?**, İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği, Ankara, 2005.
- Savran, Gülnur, **Kadın Emeği Konferansı**, 12-13 Kasım 2011, Uçan Süpürge Haber Merkezi, 14/11/2011, Erişim adresi: <http://www.ucansupurge.org/yazdir?98B359A1B591D4365D0FC7D0191068DB>, Erişim tarihi: 24.05.2017.
- Scott, Joan W., **Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi**, Çev. Aykut Tunç Kılıç, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2007.
- Scruton, Roger, **The Meaning of Conservatism**, Londra, Macmillian Press, 1980.
- "**Sezaryen ve Kürtaj Neden Gerekli?**", 28 Mayıs 2012, Erişim adresi: <https://bianet.org/bianet/toplum/138670-sezaryen-ve-kurtaj-neden-gerekli>, Erişim tarihi: 30.04.2018.
- Sır, AYTEKİN, "Namusun algılanışı araştırması", **Suçlu Kim? Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde 'Namus' Kisvesi Altında İşlenen Cinayetler ile Mücadelede Kalıcı Yöntemler Geliştirme Projesi 2005 Raporu**, Diyarbakır, KA-MER Vakfı Yayınları.
- Sirman, Nükhet, "Akrabalık, Siyaset ve Sevgi: Sömürge Sonrası Koşullarda Namus-Türkiye Örneği", **Namus Adına Şiddet Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar**, Der. Shahrzad Mojab ve Nahla Abdo, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Soboul, Albert, **Fransız Devrimi'nin Kısa Tarihi**, Çev. İsmail Yarkın, İstanbul, İnter Yayıncılık, 1989.
- Stankiewicz, W. J., **In Search of a Political Philosophy Ideologies at the close of the twentieth century**, London, Routledge, 1993.
- Suvanto, Pekka, **Conservatism from the French revolution to the 1990s**, New York, Macmillan, 1997.
- Şenel, Adam, **Sağcı Düşünüşün Kritik Tarihi**, Ankara, Doğan Yayınları, 1968.
- Tannenbaum, Donald & Schultz, David, **Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri**, Ankara, Adres Yayınları, 2008.
- Taşkın, Yüksel, "Muhafazakârlığın Usulanmaz Çocuğu: Reaksiyonerlik", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık**, Ed. Tanıl Bora & Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Aile Sorunlarına Bölgesel Düzeyde Bakış**, 2010, Erişim adresi: <https://ailetoplum.aile.gov.tr/dat/a/5429366a369dc32358ee2a92/calistayraporu.pdf>, Erişim tarihi: 04.05.2017.

TCK Reformu, Erişim adresi: <http://www.kadinininsanhaklari.org/programlar/savunuculuk/ulusal-duzeyde-savunuculuk/tck-reformu/>, Erişim tarihi: 23.03.2018.

Tepe, Sultan, "Turkey's AKP: A Model "Muslim Democratic" Party", **Journal of Democracy**, Vol. 16, No. 3, 2005.

Thébaud, Françoise, "Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları", **Kadınların Tarihi Cilt V**, Ed. Georges Duby, Michelle Perrot, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1992.

Toksöz, Gülay, **Kalkınmada Kadın Emeği**, İstanbul, Varlık Yayınları, 2011.

Toksöz, Gülay, "Kadın'dan Aile'ye Geçiş AKP Döneminin İstihdam Politikalarının Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi", **VIII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu**, 2016, ss. 111-121.

Toplumsal Cinsiyet Açısından Anayasa Konulu Komisyon Raporu, Haziran 2012, Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/komisyon_yay%C4%B1n_no_9.pdf, Erişim tarihi: 19.05.2018.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013, Erişim adresi: <https://kadininstatusu.aile.gov.tr/data/54296c50369dc32358ee2c4f/Ulusal%20Eylem%20Plan%C4%B1n%C4%B1%20g%C3%B6rmek%20i%C3%A7in%20t%C4%B1klay%C4%B1n%C4%B1z.pdf>, Erişim tarihi: 20.05.2018.

Toprak, Binnaz, "Milli Selamet Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

Toprak, Binnaz, "Dinci Sağ", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. İrvin Cemil Schik, Ertuğrul Ahmet Tonuk, 2. Baskı, İstanbul, Belge Yayınları, 1992.

Toprak, Zafer, "The Family, Feminism and State During the Young Turk Era (1908-1918)", **Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne**, Der. Edhem Erdem, İstanbul-Paris, ISIS, 1991.

Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.

TPD Kadına Yönelik Şiddeti Önleme Grubu Kürtaj, Sezaryen ve Kadın Bedeninin Denetim Altına Alınması Konusundaki Bilimsel Görüşleri, Erişim adresi: http://psikiyatri.org.tr/uploadFiles/246201212821-kurtaj-Gorev_Grubu_Raporu.pdf, Erişim tarihi: 30.04.2018.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960.

Tunaya, Tarık Zafer, **Hürriyet'in İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul, Yenigün Yayınları, 1998.

Tunaya, Tarık Zafer, **İslâmcılık Akımı**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

Tunç, Mustafa Şekip "Liberallik ve Şuurlu Muhafazakârlık", **Muhafazakâr Düşünce**, Sayı 25-26, 2010.

Turner, Bryan, **Eşitlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, 1997.

Turunç, Hasan, "Islamicist or Democratic? The AKP's Search for Identity in Turkish Politics", **Journal of Contemporary European Studies**, Vol. 15, No. 1, April 2007.

TÜİK, Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/Start.do;jsessionid=hgyKY6CSFtKp8LLGVQL1p1kZSy9hJzhSHFyBpTY6RGbbJ7pHHLGy!-982442287>, Erişim tarihi: 21.04.2017.

TÜİK Temel Doğurganlık Göstergeleri, Doğum İstatistikleri-Annenin Yaş Grubuna Göre Doğumlar, Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1060, Erişim tarihi: 08.03.2018

Türk Ceza Kanunu, Kabul Tarihi 26.09.2004, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html>, Erişim tarihi: 20.05.2017.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Madde 10, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, Erişim tarihi: 03.04.2018.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Madde 90, Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, Erişim tarihi: 03.04.2018.

Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı & Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Ankara 2015, Erişim adresi: <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/KKSA-TRAnaRaporKitap26Mart.pdf>, Erişim tarihi: 18.04.2018.

Türkiye İstatistik Kurumu Basın Odası Haberleri, Sayı:32/2016, Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2016_32_20160316.pdf, Erişim tarihi: 02.02.2018.

Ulusoy, Deniz, "Kadınların Ücretli-Ücretsiz Emek Kısılacı: AKP'nin Aile Politikaları ve Yeni Muhafazakarlık", **Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün mü?**, Heinrich Böll Stiftung Derneği, 9-10 Kasım 2013, Erişim adresi: https://tr.boell.org/sites/default/files/baska_bir_aile_anlayisi_mumkun_mu.pdf, Erişim tarihi: 20.11.2017.

Uygur, Gülriz, "2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi Işığında Kadına Yönelik Şiddeti Önlemeye Yönelik Devletin Ödevi: Değişen Devlet Anlayışı mı?", **Nermin Abadan Unat'a Armağan**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayını, 2011.

Uygur, Gülriz, "Kadına Yönelik Şiddeti Önlemede Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Önemi", **Dini Araştırmalar**, Kadın Özel Sayısı, 2016, ss. 209-227.

- Verloo, Mieke & Lombordo, Emanuela, "Contested Gender Equality and Policy Variety in Europe: Introducing in a Critical Frame Analysis Approach", **Multiple Meanings of Gender Equality: A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe**, Ed. Mieke Verloo, Budapest, Central European University Press, 2007.
- Vergin, Nur, "Toplumsal Değişme ve Türkiye'de Aile", **Aile Yazıları 2: Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme**, Bilim Serisi 5/2, Der. Beylü Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1990.
- Vierhaus, Rudolf, "Conservatism", **Dictionary of the History of Ideas**, Ed. Philip P. Wiener, Charles Scribner's Sons Publishers, New York, 1973.
- Vincent, Andrew, **Modern Politik İdeolojiler**, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2010.
- Yavuz, Hakan, **Modernleşen Müslümanlar Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.
- Yavuz, Hakan, "Ideology, Leadership, Organization", **Secularism and Muslim Democracy in Turkey**, New York, Cambridge University Press, 2009.
- Yavuz, Hilmi, **Osmanlılık Kültür, Kimlik**, 2. Baskı, İstanbul, Boyut Yayınları, 1998.
- Yılmaz, Zehra, "AKP and Its Women Policy in the re-Establishment Process of Authoritativeness in Turkey", **Authoritarian Tendencies in the Middle East: Before and After the Arab Uprising**, Ed. Julide Karakoç, Palgrave Macmillan, 2016, pp.150-171.
- 25540 Sayılı Asgari Ücret Yönetmeliği**, Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/08/20040801.htm>, Erişim tarihi: 30.05.2017.
- Walby, Sylvia, "Theorizing patriarchy", **Sociology**, Vol. 23, No. 2, 1989, pp. 213-234.
- Walby, Sylvia, **Theorizing Patriarchy**, Basil Blackwell, Cambridge, 1990.
- Walters, Malcolm, "Patriarchy and Viriarchy: An Exploration and Reconstruction of Concepts of Masculine Domination", **Sociology**, Vol. 23, No. 2, 1989, pp. 193-211.
- Watkins, Frederick M., "Conservatism", **The Encyclopedia Americana**, International Edition, Vol. 7, Grolier Incorporataed, 1982.
- Wilson, Francis Graham, **The Case for Conservatism**, Transaction Publishers, 1990.
- Zeitlin, Irving M., **Ideology and Development of Sociological Theory**, Newjersey Prentice Hall, 1987.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, 26. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

ÖZET

Bu çalışmada, AK Parti'nin aile politikaları muhafazakâr ideolojinin temel unsurları bağlamında incelenmeye çalışılmaktadır. Muhafazakâr ideolojinin erkek egemenliği ile ilişkisi teorik arka planında, AK Parti'nin özellikle 2011 sonrası dönemde aile politikalarını merkeze yerleştirme süreci üzerinde durulmaktadır. Bu politikalar aracılığıyla bozulduğu düşünülen aile yapısı onarılmaya ve "geniş aileye ilişik çekirdek aile" olarak adlandırılan modelin canlandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bahsi geçen bu aile modelinde de erkek, evin reisi olmakta ve kadın, çeşitli nedenlerle uzaklaştığı ileri sürülen eve geri çağrılarak erkek egemenliği güçlendirilmektedir. Kadın, fitratına uygun olduğu belirtilen rol ve görevlerini yerine getirmeye teşvik edilmekte ve ailede yaşanan bozulmanın kaynağının kadının değişen yaşamı ile ilgili olduğu ortaya konmaktadır. Bozulmanın durdurulmasına yönelik detaylı yasal düzenlemeler yapılmakta, muhafazakârlık ve erkek egemenliği ortaklığında "ideal kadın" tanımlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Aile, AK Parti, Erkek Egemenliği, Muhafazakârlık, "Sağlam Aile Yapısı".

ABSTRACT

In this study, it is tried to analyze the AK Party's family policies are being studied in the context of the basic elements of conservative ideology. The theoretical background of the conservative ideology in relation to male sovereignty focuses on the process of centering the family policies of the AK Party, especially after the end of 2011. Through these policies, it seems that the family structure that is thought to have deteriorated is being repaired and the model called "the nuclear family attached to the extended family" is tried to be revived. In this family model of betting, the male becomes the resident of the house, and the male domination is strengthened by the woman being called back to the allegedly removed house for various reasons. The woman is encouraged to fulfill the roles and duties stated to be appropriate for the nature and reveals that the source of the degraded family is related to the changing life of the woman. Detailed legal arrangements are made to stop the deterioration and the "ideal woman" is defined in conservatism and male sovereignty partnership.

Key words: Family, AK Party, Male Domination, Conservatism, "Solid Family Structure".